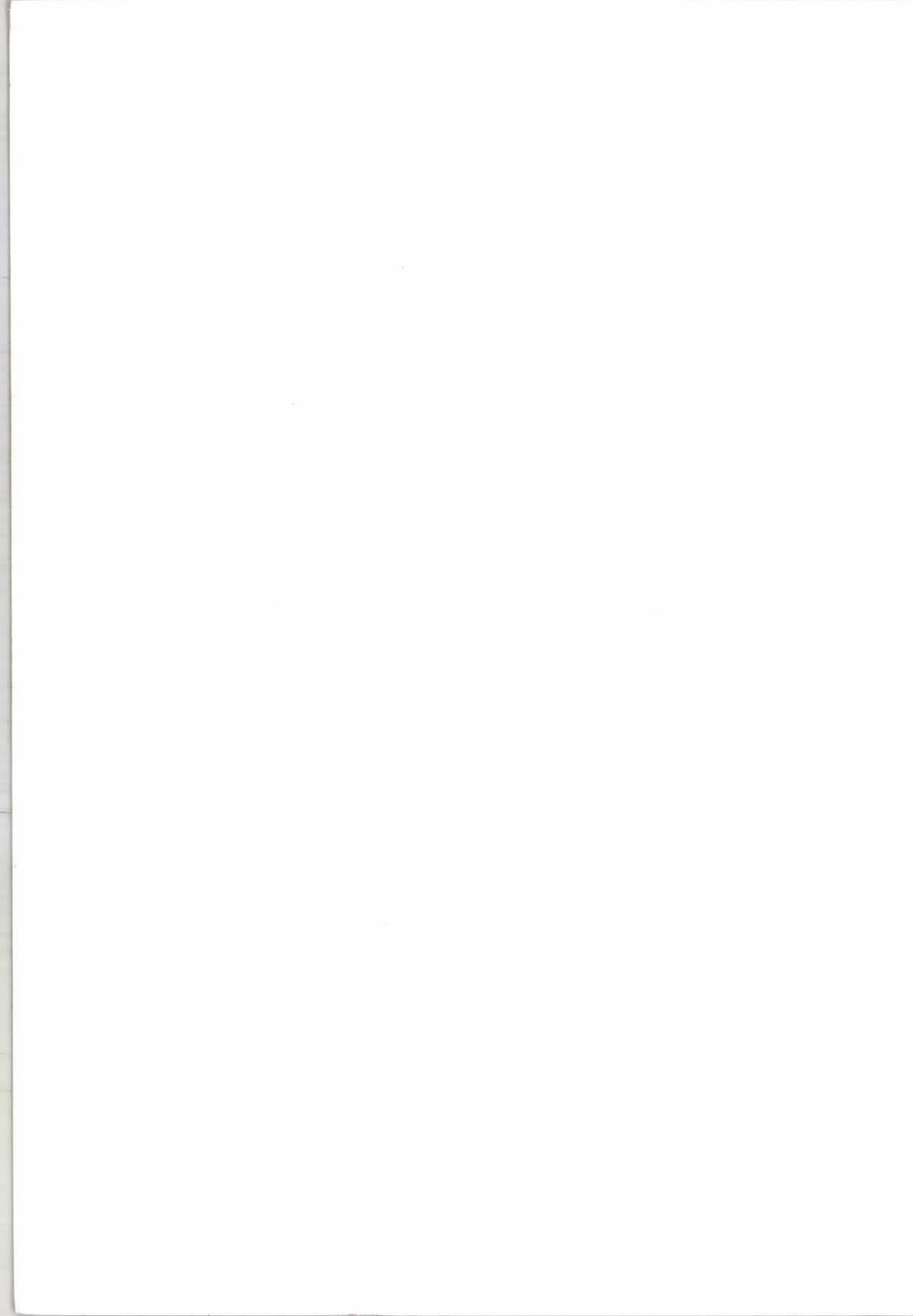

GYERMEKSORSOK ÉS GYERMEKVÉDELEM
Budapesten a Monarchia idején

KINDERSCHICKSALE UND KINDERSCHUTZ
in Budapest im Zeitalter der Monarchie

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteményének kiállítása
Ausstellung der Budapest-Sammlung der Stadtbibliothek Ervin Szabó, Budapest

GYERMEKSORSOK ÉS GYERMEKVÉDELEM
Budapesten a Monarchia idején

KINDERSCHICKSALE UND KINDERSCHUTZ
in Budapest im Zeitalter der Monarchie

A KIÁLLÍTÁST ÉS A KIADVÁNYT TÁMOGATTÁK
DIE AUSSTELLUNG UND DIE PUBLIKATION WURDEN GEFÖRDERT DURCH

BUDAPEST FŐVÁROS KÖZGYŰLÉSE. KULTURÁLIS BIZOTTSÁG,
TUDOMÁNYOS ALAP
ABGEORDNETEN VERSAMMLUNG DER HAUPTSTADT BUDAPEST.
KULTURAUSSCHUSS, WISSENSCHAFTLICHER FONDS
NEMZETI KULTURÁLIS ALAP, KÖZMŰVELŐDÉSI SZAKKOLÉGIUM
NATIONALER KULTURFONDS UNGARN, KULTURELLES
FACHKOLLEGIUM
OSZTRÁK KELET- ÉS DÉLKELET-EURÓPA INTÉZET.
KIRENDELTSÉG, BUDAPEST
ÖSTERREICHISCHES OST- UND SÜDOSTEUROPA-INSTITUT.
AUSSENSTELLE BUDAPEST

A KIÁLLÍTÁSON SZEREPLŐ DOKUMENTUMOK, ILLETVE MÁSOLATAIK
AZ ALÁBBI INTÉZMÉNYEKBŐL SZÁRMAZNAK
DIE IN DER AUSSTELLUNG IM ORIGINAL ODER ALS KOPIE VERWENDETEN
DOKUMENTE STAMMEN AUS FOLGENDEN INSTITUTIONEN

BUDAPEST FŐVÁROS LEVÉLTÁRA
BUDAPESTER HAUPTSTÄDTISCHES ARCHIV
BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM
HISTORISCHES MUSEUM DER STADT BUDAPEST
FŐVÁROSI SZABÓ ERVIN KÖNYVTÁR
STADTBIBLIOTHEK ERVIN SZABÓ, BUDAPEST
MAGYAR NEMZETI MÚZEUM, TÖRTÉNETI FÉNYKÉPTÁR
UNGARISCHES NATIONALMUSEUM, HISTORISCHES FOTOARCHIV
MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR
UNGARISCHES LANDESARCHIV
NEW YORK PUBLIC LIBRARY

TÁMOGATÁSUKAT KÖSZÖNJÜK
WIR DANKEN DIESEN INSTITUTIONEN FÜR IHRE UNTERSTÜTZUNG

GYERMEKSORSOK ÉS GYERMEKVÉDELEM
Budapesten a Monarchia idején

KINDERSCHICKSALE UND KINDERSCHUTZ
in Budapest im Zeitalter der Monarchie

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár
Budapest Gyűjteményének kiállítása

*Ausstellung der Budapest-Sammlung der
Stadtbibliothek Ervin Szabó, Budapest*

Budapest 1996

Koncepció, szövegek
Konzept, Texte
Susan Zimmermann

Kiállításrendezés, katalógusszerkesztés
Gestaltung der Ausstellung und Redaktion des Katalogs
Sándor Tibor

Tanulmány
Aufsatz
Gerhard Melinz
Susan Zimmermann

Fordítások
Übersetzung
Glavina Zsuzsa
Sántha Tiborné

A kiadványt gondozta
Fachliche Betreuung
Horváth Zsolt

Fotók
Photos
Fábián Olga

A kiállítás megvalósításában közreműködtek
An der Gestaltung der Ausstellung wirkten mit
Kiss Katalin, Lévai Katalin, Sarkarné Jakab Klára

A címlapon: Menhelyi gyerekek, 1900. Medek Rezső felvétele
Titelblatt: Kinder im Asyl, 1900. Aufnahme von Rezső Medek
(MNM neg. 70226)

Előszó

A múlt és a jelen társadalmi egyaránt jól megítélhetők abból, ahogyan leg-sérülékenyebb tagjaikkal bánnak. A gyerekek mindig azok közé tartoznak, akik a szegénységgel, az éhséggel, a kirekesztéssel és általában a társadalmi veszélyhelyzetekkel szemben saját erejükből a legkevésbé tudnak védekezni. Ezért a gyermekorsókban és a gyermekvédelem helyzetében híven tükröződnek egy adott korszak uralkodó érdekei és viszonyai.

A Monarchia idején az egyén szociális ellehetetlenülését megakadályozni kívánó erőfeszítések egyre inkább az állami, illetve a községi gondoskodást, szociálpolitikát jelentették. Az iparosodás és az urbanizáció, a társadalmi és földrajzi mobilitás, továbbá a piacgazdasági viszonyok általános elterjedése történelmileg új veszélyeket és megváltozott szociális szükségleteket hoztak magukkal. Kiállításunk képet ad arról, milyen nehézségekkel kellett megküzdeniük a gyermekeknek és szüleiknek, nemritkán az egyedülálló anyáknak Budapesten az 1870-es évektől az 1910-es évekig terjedő korszakban. A gyerekek egy része a szülők csekély jövedelme, munkanélkülisége, bizonytalan életvitele és szegénysége miatt került szorongatott helyzetbe. A gondviselő(k) számára gyakran jelentett csaknem megoldhatatlan feladatot a kenyérkereső munka és a gyerekekről való gondoskodás összeegyeztetése. Sokszor az úgynevezett törvénytelen születés szégyenfoltja sodorta a gyermeket és az anyát a társadalom peremére.

Ilyen körülmények közepette nem ment ritkaságszámba, hogy elhagyott vagy kéregető gyermekek kóboroltak a városban, és az sem, ha kitétt csecsemőkre találtak rejtettebb utcaszögleteken az arra járók. Nagyszüleink nemzedéke emlékezhet még arra, hogy a gyerekeket fizetség fejében gyakran a szomszédasszony gondjaira bízták vagy vidékre adták, illetve a nagyobb gyerek látta el kisebb testvéreit. Hogy nem jut pénz cipőre és iskolai füzetre, sőt olykor rendes ételre sem, mindennapos gond volt az alsóbb néprétegek gyermekei számára.

A kiállítás gazdag korabeli képanyag és egyéb dokumentumok segítségével mutatja be, hogyan reagáltak a hatóságok a kortársak által gyermeknyomornak nevezett jelenségkőrré. Szembetűnő a helyi szintű hagyományos szegénygondozás „struccpolitikája”. A városháza a gyermekvédelem terén évtizedeken át elsősorban a magánjótékonyagra épített, és tevékenységét lényegében az árvákra, a lelencekre és az elhagyott gyerekekre korlátozta.

Ezzel szemben a századfordulón kibontakozó magyar állami gyermekvédelmi politika Európa-szerte komoly tekintélynek örvendett. Az új rendszerek is megvoltak azonban a korlátai, az első világháborút közvetlenül megelőző években pedig súlyos válságba került. Mindez egyrészt a gondozásra szoruló és az ellátott kiskorúak számának váratlanul gyors emelkedésével, másrészt a gazdasági nehézségekkel, különösen a jelentkező munkanélküliségi hullámmal magyarázható.

A kiállítás harmadik kiemelt témaköréként a Bárczy István polgármester nevével fémjelzett reformkorszak községi szociálpolitikai újításait tárgyaljuk. Elsősorban a csecsemőgondozás és a házasságon kívül született gyermekek ellátása terén jöttek létre újszerű kezdeményezések. Ezekhez azonban éppen a fővárosban csatlakoztak közbiztonsági és kriminálpolitikai megfontolásokból bevezetett represszív jellegű intézkedések a különféle hatóságok részéről.

A századfordulós fővárosban élő gyermekek sorsát mérlegre téve többszörösen is felemás képet kapunk. Egyfelől az úgynevezett gyermeknyomor jó szándékú szociálpolitikai kezdeményezések, jótékonyági akciók és példáulértékű törvényalkotás ösztönzőjévé vált. Ugyanakkor a gyermekvédelem fejlesztése nem került a „szociális kérdéstről” való szakmai-politikai gondolkodás és a reformok középpontjába. A növekvő mértékű segítség és a fokozottabb oltalom pedig erősebb ellenőrzéssel társult. Különösen az első világháborút megelőző években észlelhető, hogy a gyermekek védelme helyett gyakorta inkább a társadalmat védték a gyerekektől. A nagy állami ellátóintézményekben kialakult válság rávilágít arra az összefüggésre, ami a szociálpolitika mai fejleményei ismeretében is a leginkább elgondolkoztató lehet: piaccgazdasági viszonyok között a leggyengébbek támogatását célzó eszközök és szándékok éppen akkor fogyatkoznak meg, amikor a komoly gazdasági nehézségek felduzzasztják a rászorultak csoportját, és kiéleződnek a társadalmi problémák. Történeti összeállításunk így nem csupán a budapesti szociálpolitika egy csaknem elfeledett fejezetére kívánja felhívni a figyelmet. A feldolgozott anyag reményeink szerint egyben hozzájárulás a társadalompolitikában egyszerre érvényesülő kényszerek és lehetőségek elemzéséhez.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár és azon belül a Budapest Gyűjtemény tevékenységében a közművelődési és a bibliográfiai feladatok mellett mindig megkülönböztetett figyelmet kaptak a városi társadalompolitika kérdései és annak tudományos alapjai. Kiállításunkkal és katalógusunkkal, amelyben egy, az Osztrák–Magyar Monarchia két székesfővárosának gyermekvédelmi gyakorlatát összehasonlító tanulmányt is közreadunk, ezekhez a századelő óta élő hagyományokhoz is csatlakozni kívántunk.

Vorwort

In Vergangenheit wie Gegenwart kann der Charakter einer Gesellschaft daran gemessen werden, wie sie mit ihren verletzlichsten Mitgliedern umgeht. Die Kinder gehören stets zu jenen, die sich gegen Armut und Not, soziale Ausgrenzung und soziale Risiken individuell am wenigsten zu schützen wissen. Kinderschickale und Kinderschutz spiegeln daher im allgemeinen herrschende Interessen und Verhältnisse getreulich wider.

Im Zeitalter der Monarchie richtete sich das Bemühen um Absicherung der Menschen gegen soziale Notlagen immer stärker an die staatliche und kommunale Fürsorge und Sozialpolitik. Industrialisierung und Urbanisierung, gesellschaftliche und geographische Mobilität und generell die Ausbreitung von Marktverhältnissen gingen mit veränderten sozialen Bedürfnissen, mit der Entstehung historisch neuer gesellschaftlicher Risiken einher. Unsere Ausstellung zeigt, mit welchen sozialen Problemen Kinder und ihre Mütter bzw. Eltern im Budapest der Epoche zwischen ca. 1873 und 1914 zu kämpfen hatten. Zum Teil waren es geringe Einkommen und Arbeitslosigkeit, unstete Lebensweisen und Armut der Eltern, die Kinder innerhalb der eigenen Familie in Bedrängnis brachten. Zudem konnten viele Elternpaare und alleinstehende Frauen die Versorgung von Kindern und die Notwendigkeit zum Broterwerb kaum miteinander vereinbaren. Und schließlich war es nicht selten der Makel der sogenannten illegitimen Geburt, der Kinder und ihre Mütter zusätzlich an den Rand der Gesellschaft drängte.

Daß Kinder verlassen oder bettelnd durch die Stadt streiften und ausgesetzte Säuglinge an dunklen Straßenecken aufgefunden wurden, war angesichts dieser Verhältnisse keine Seltenheit. Auch die Unterbringung der Kinder in Kostpflege bei der Nachbarin oder auf dem Lande und die selbständige Sorge für kleinere Geschwister gehören heute noch zu den Erinnerungen unserer Großelterngeneration. Daß es an Geld für Schuhe und an Schulheften, ja, zeitweise an ordentlichem Essen mangelte, war damals Teil des Alltags der Kinder aus den unteren Bevölkerungsschichten.

In reichen zeitgenössischen Bildern und Dokumenten zeichnet unsere Ausstellung nach, wie die Behörde auf jene Phänomene reagierte, die von den Zeitgenossen Kinderelend genannt wurden. Gezeigt wird zunächst die „Vogel-Strauß-Politik“ der herkömmlichen kommunalen Armenfürsorge. Über Jahrzehnte hinweg vertraute sie lieber auf die private Wohltätigkeit. Im wesentlichen kümmerte sie sich nur um Waisen, Findlinge und verlassene Kinder.

Die staatliche Kinderschutzpolitik, die in Ungarn seit der Jahrhundertwende einsetzte, genoß europaweit hohes Ansehen. Beschränkt war und blieb das neue System nichtsdestotrotz, und in den letzten Jahren vor dem Ersten Weltkrieg geriet der staatliche Kinderschutz in eine tiefe Krise. Dies hing unverkennbar mit dem unerwartet raschen Anstieg der Zahl der sorgebedürftigen und versorgten Kinder einerseits, wirtschaftlichen Problemen und insbesondere einer Welle von Arbeitslosigkeit andererseits zusammen.

Einen dritten Schwerpunkt der Schau bildet schließlich die kommunale Sozialreformpolitik der Reformära unter Bürgermeister István Bárczy. Neuerungen in der Säuglings- und Unehelichenfürsorge paarten sich allerdings gerade auf dem Boden der Hauptstadt zunehmend mit sicherheits- und kriminalpolitisch inspirierten Maßnahmen.

Die Bilanz des Schicksals der Kinder in der hauptstädtischen Gesellschaft der Jahrhundertwende bleibt in mehrfacher Hinsicht eine zwiespältige: Einerseits eignete sich das sogenannte Kinderelend besonders für wohlmeinenden sozialpolitischen Aktionismus und beispielhafte Sozialgesetzgebung. Zugleich stand der Ausbau des Kinderschutzes insgesamt keinesfalls im Zentrum der Reformen und des ernsthaften Nachdenkens über die „soziale Frage“. Zudem paarten sich vermehrte Hilfe und zunehmender Schutz für Kinder auch mit wachsender Kontrolle. Besonders gegen den Ersten Weltkrieg zu verwandelte sich Kinderschutz nicht selten in Schutz der Gesellschaft vor den Kindern. Die Krise der großen staatlichen Versorgungseinrichtungen schließlich ließ jenen Zusammenhang augenscheinlich hervortreten, der auch mit Blick auf heutige Entwicklungen in der Sozialpolitik am bedenklichsten stimmen mag: Unter marktwirtschaftlichen Verhältnissen schrumpfen Mittel und Bereitschaft der Sozialpolitik zur Unterstützung der Schwächsten gerade dann zusammen, wenn ernsthafte wirtschaftliche Probleme die Gruppe der Bedürftigen anwachsen lassen und die sozialen Probleme sich zuspitzen. Die Ausstellung will von daher nicht nur die Aufmerksamkeit auf ein nahezu vergessenes Kapitel der Budapester Sozialpolitik lenken. Das aufbereitete Material versteht sich auch als Beitrag zur Auseinandersetzung über die Zwänge und Möglichkeiten sozialer Politik.

Seit der Gründung der Hauptstädtischen Ervin Szabó Bibliothek nach der Jahrhundertwende bildeten Fragen der städtischen Gesellschaftspolitik und ihrer wissenschaftlichen Grundlegung neben dem volksbildnerischen Aufgabenkreis und den bibliographischen Arbeiten einen der Schwerpunkte der Tätigkeit der Bibliothek und insbesondere ihrer Budapest-Sammlung. Mit unserer Ausstellung und unserem Katalog, in dem wir auch eine Studie abdrucken, die die Praxis des Kinderschutzes in Budapest und Wien, in den beiden Haupt- und Residenzstädten der Habsburgermonarchie vergleicht, möchten wir auch an diese Traditionen anschließen.

Gyermek- és ifjúságvédelem Budapesten és Bécsben a dualizmus korában

Budapest és Bécs az Osztrák–Magyar Monarchia két székesfővárosaként az első világháború előtti évtizedekben gyors ütemben urbanizálódott és iparosodott. A szegénység és a létbizonytalanság problémái mindkét városban új dimenziókat öltöttek. Az 1890-es évekig a szegény gyerekekről való gondoskodás csupán egyik ága volt a hagyományos szegénypolitikának, „a gyermekek századának” küszöbén azonban a kérdés a nyilvánosság érdeklődésének az előterébe került. Miközben egyfelől heves, ám eredménytelen viták folytak arról, hogy a szegényügy egészében véve reformra szorul, addig számos orvos, filantróp érzelmű gondolkodó, úrihölgy, társadalomreformer és szakhivatalnok már azon fáradozott, hogy preventív gondoskodással be lehessen avatkozni az alsó rétegek gyermekeinek az életviszonyaiba, s létrejöjjenek azok az új formák és módszerek, amelyek révén a gyermekeket kiszakítják ezekből a helyzetekből. Különleges bánásmódot dolgoztak ki számukra abban a reményben, hogy a kibontakozó ipari társadalomban legalább a jövő nemzedékét megóvják a polgári rétegeken kívüli létezés romboló hatásaitól, a polgári társadalom egészét pedig a „romlás” és „elzüllés” következményeitől. A Monarchia keleti felén az állam vállalt magára messze földön elismert mértékű vezető szerepet e téren, a fővárosi hatóságok azonban csak megkésve és tétovázva követték a példát. Bécsben ezzel szemben inkább községi (helyhatósági) szinten kezdtek kiépülni a modern gyermek- és ifjúságvédelem alapjai. A bécsi és a budapesti fejlődés eltéréseit az határozta meg, hogy a 19. század második felében a Lajtán innen és túl más volt a gyerekekről való gondoskodás hagyományos gyakorlata, továbbá, hogy az iparosodási folyamat különbözőképpen zajlott le, és a két székesfőváros eltérő viszonyt alakított ki az állami hatóságokkal.

I. Gyermek- és ifjúságvédelem a liberális szegénypolitika jegyében

A klasszikus liberális gazdaság- és társadalomelmélet jegyében fogant szegénypolitikát mindenekelőtt a hatóságok mindenfajta szociális elkötelezettségtől való messzemenő tartózkodása jellemezte. A segélyekhez jó esetben is csak azon szegények egy része jutott hozzá, akik mint egyének nem rendelkeztek az önálló létfenntartás feltételeivel. Ennek megfelelően a szegény gyerekek gondozása is legfőképpen azok támogatására irányult, akiknek nem voltak szülei, vagy akiknek az ellátására a szülők betegségük, illetve

A tanulmány eredeti formájában *Zwischen Versorgung und „Verwahrlosung“*. Kinder- und Jugendfürsorge in Budapest und Wien im Zeitalter der Doppelmonarchie címmel megjelent a *Wiener Geschichtsblätter* 50 (1995) 3. 150–169. lapjain.

Eine deutsche Fassung dieser Studie ist erschienen unter dem Titel Zwischen Versorgung und „Verwahrlosung“. Kinder- und Jugendfürsorge in Budapest und Wien im Zeitalter der Doppelmonarchie. In: Wiener Geschichtsblätter 50 (1995) 3. 150–169.

rokkantságuk folytán képtelenek bizonyultak. Bécsben bizonyos csoportok esetében már a liberális korszakban is tapasztalhatóak voltak finom eltérések ettől a felfogástól. Általában véve azonban itt is ugyanúgy represszív módszerekkel próbálták meg eltüntetni a nyilvánosság szeme elől a gyermeknyomort és ennek olyasfajta következményeit, mint a „koldulás” vagy a „csavargás”.

A szegény gyerekek ellátása

Budapesten a fővárosi hatósági gyermekvédelem formailag három csoporttal foglalkozott, nevezetesen az árvákkal, a talált gyerekekkel és azokkal, akiknek a szülei önmagukat is képtelenek voltak eltartani. 1872-ben előírták a fővárosi szegénygondozásban első fokú hatóságként működő kerületi előljáróságok számára, hogy kötelesek „a közsegélyezésre szoruló lelencek és teljesen elárvult vagyontalan gyermekek ápolásáról és neveletéséről gondoskodni”. Az 1875. évi szegényügyi szabályrendeletben már csupán „a minden vagyon és támasz nélkül hátramaradt árvák” szerepelnek, „kik tápdíjak fizetése mellett helyeztetnek el tápszülőknél 12 éves koruk eléréig”, rajtuk kívül pedig segílyt kaphattak a „huzamosb vagy súlyos betegségben sinlődő egyének 12 éven aluli gyermekei, míg szüleik keresésképtelenek”.¹ Lehetőleg kerültek minden konkrét megfogalmazást a lelencek, vagyis azon gyerekek esetében, akiket szüleik, illetve többnyire anyjuk magukra hagyott vagy kitett, mivel az ő ellátásukra vonatkozó rendelkezés már kiszámíthatatlan kötelezettségeket róhatott volna a városra.

Az 1870-es években született egy másik, a gyermekgondozás későbbi szervezeti struktúrája szempontjából lényegesnek bizonyuló döntés is. A közgyűlés 1874-ben elhatározta az árvasági és gyámsági kérdésekkel foglalkozó IV. tanácsi ügyosztály megszüntetését. Ezzel az árvaszék lett a főváros legfőbb gyámügyi szerve. Ezt az intézményt az 1872. évi XXXVI. tc., a fővárosi törvény nyomán hozták létre, majd az 1877-ben elfogadott gyámsági törvény rendelkezéseinek megfelelően rövidesen a tanácstól független, önálló közigazgatási hatósággá alakították át. A lelencek és árvák ügyeinek tényleges szervezését és lebonyolítását a IX. számú ipar-, rendészeti és szegényügyi osztály vette át, amely 1885-től közjótékonyági ügyosztályként működött.² Ily módon évtizedekre beszűkültek a gyermekvédelmi ügyek tanácson belüli önálló intézésének lehetőségei, s a dinamikus fejlesztés legalábbis akadályokba ütközött. Bécsben ezzel ellentétes folyamatot lehetett megfigyelni. Az 1882-ben létrejött árvügyi iroda az 1890-es évek elején önálló tanácsi osztállyá alakult³, ami közigazgatásilag jobb kiindulási feltételeket teremtett a későbbi reformtörekvésekhez.

Az árvaszékek, illetve az osztrák gyámügyi bíróságok feladata többek között az árvák és a gyámság alatt állók vagyonának kezelése volt. Ezek a hatóságok eleinte nem tulajdonítottak gyakorlati jelentőséget az alsóbb rétegek gyermekeiről és a házasságon kívül születettekről való gondoskodásnak. A századfordulóig azonban a rájuk bízott pénzek befektetéséből mindkét országban komoly „kezelési többlet” gyűlt össze, amely 1901-től, illetve 1902-től kezdve a gyermek- és ifjúságvédelmi politika kiépítésének bázisává vált.⁴

A gyámsági törvények hosszú évtizedekig nem tették lehetővé – a Monarchia egyik felében sem –, hogy a rokonokat vagy a városi szegénygondozást rákényszerítsék a vagyontalan árvák ellátására. A budapesti árvaszék szegénypolitikai szempontból tekintve a század végéig árnyékszerv volt. Független és önálló törvényhatósági intézményként

azonban később mégis képessé vált arra, hogy a gyermekvédelem reformjának fontos támaszává váljon, míg Bécsben a megfelelő hatáskörök megmaradtak a gyámügyi bíróságoknál, melyek gyakorlati gondozási tevékenységet a korszak vége felé sem végeztek.

A századforduló előtti évtizedekben az intézeti elhelyezés volt az árvaellátás egyetlen olyan szférája, melyet Budapest főváros – erősen támaszkodva különféle magánadományokra és alapítványi juttatásokra – szemmel láthatóan fejlesztett. Bécsben a liberális városvezetés idején (1861–1895) ugyancsak szorgalmazták az árvaházak építését.⁵ Ennek ellenére az intézeti férőhelyek lakossághoz viszonyított száma, még az 1890-es években is, mindkét városban egyformán korlátozottnak mondható.⁶

A lelençgy tekintetében a legfőbb különbség Bécs és Budapest között abban rejlett, hogy a magyar fővárosban egyáltalán nem volt lelencház. Bécs viszont az alsó-ausztriai örökös tartomány részét alkotta, s ily módon rendelkezésére állt a tartományi lelencház.⁷ Ez az intézmény a gyermekeket nevelőszülőknél elhelyezni törekvő, továbbító szervezetként szolgált. Bécs városa a hat éven aluli gyermekeket gondozási díj fejében átadhatta a lelencháznak, amely őket – egészségi állapotuktól függően azonnal vagy felgyógyulásuk után – bécsi, illetve Bécsen kívüli gondozókhöz közvetítette, „tápdíjat” fizetve értük. Az alsó-ausztriai tartományi lelencházba adott gyermekeket tizedik életévük elérése után a bécsi városigazgatás ismét átvette, s ezt követően vagy „tápszülőknél”, vagy a városi árvaházak valamelyikében helyezte el őket.⁸

A budapesti városháza rendkívül visszafogottan járt el a szegény gyerekek gondozási ügyeiben. A „tápszülőhöz” adott gyerekek esetében ugyanúgy hatósági felügyeletet kellett gyakorolnia, mint a bécsi városi tanácsnak. A két városban az ilyen gyermekek számára előírt jól csengő normatív szabályok éppúgy hasonlítottak egymásra, mint ahogy a dajkaság gyakorlatában uralkodó, szembeszökően visszas és folyton elmarasztalt állapotok.⁹ Ezen a helyzeten nyilván az sem változtatott alapvetően, hogy a „tápdíj” összegét Bécsben kissé nagyvonalúbban¹⁰ szabták meg. Budapesten a központi nyilvános lelencház hiánya került a viták középpontjába. Miközben magánszemélyek és különféle egyetek azért harcoltak, hogy hozzanak létre nyilvános szülőotthonokat és lelencházakat, a hatóságok – szinte sztoikusnak mondható közönnyel – megelégedtek két egyesületi menhely kibővítésével és használatával. Ezek felvételi és átirányító állomásként szolgáltak, és nem bírtak hatósági jelleggel.¹¹

Bécsben a hagyományos lelençgondozás csődjéről az 1860-as évek óta folytatott vita a 19. század utolsó negyedében már ott tartott, hogy általában véve is megkérdőjelezték az ilyesfajta intézetek hatékonyságát. Ehhez különösen a csecsemők és a kisgyermekek körében kimutatható számottevő halálozási arány szolgáltattott érvet.¹²

További feltűnő különbség volt a szegény gyermekek gondozási rendszerében a két főváros között, hogy Bécsben külön „nyílt” segélyt kaptak a gyermeket nevelő szegény szülők és leányanyák, vagyis bizonyos körülmények között olyankor is támogattak gyermekeket, amikor azok még a szüleiknél, illetve az anyjuknál éltek, s nem csak akkor, ha már teljesen „elhagyatottá” váltak. Ez a fajta támogatási gyakorlat, melynek során megsegítik a családot, mielőtt az az ínség és a szegénység következtében talán teljesen felbomlana, a későbbi preventív családvédelem első lépcsőfokának tekinthető. A bécsi városi tanács árvaügyi osztálya által kezelt „nevelési segélyekhez” és „árvapénzekhez” hasonló támogatási formák Budapesten egyáltalán nem fordultak elő – kivéve a szélsőségesen nyomorúságos viszonyok közt élő, megözvegyült anyák esetét.¹³

Összehasonlítva a szegény gyerekekről való gondoskodás hagyományos alapjait a két fővárosban, kiderül, hogy mind intézményi és szervezeti, mind anyagi vonatkozásban a régebbi tradícióira is támaszkodó bécsi közigazgatás magasabb szintű és differenciáltabb, egy későbbi erőteljesebb fejlődésnek is alapot adó ellátási rendszert épített ki. Ez a gyermekvédelemre fordított kiadások mértékében is visszatükröződött. Míg a „nyílt” és „zárt” gyermekgondozás költsége 1890-ben Bécsben a tizenöt év alatti korcsoportnál fejeként 3,60 koronát tett ki, Budapesten ugyanezen célra 1,91 korona állt rendelkezésre.¹⁴

Hagyományos reakciók a gyermekek „negatív” magatartására

Más összefüggésekben gyökerező, ám a gyakorlatban az általános lelenc- és árvaellátással szorosan összefonódott kérdéskör, hogy hogyan bántak a társadalmi rendet feltételezeten, potenciálisan vagy ténylegesen veszélyeztető, deviáns gyerekekkel és fiatalokkal. A társadalmi deviancia mind a felnőttek, mind a gyermekek esetében az anyagi szűkösség által uralt életformáknak és azok hatósági, társadalmi megítélésének a terméke. Olyan magatartásmódokról van itt szó, amelyek ingerelték a város közvéleményét, és meghatározott rendőrségi eljárást vagy büntetőjogi szankciókat vontak maguk után. A kiskorúak koldulásával és csavargásával kapcsolatban eleinte csaknem ugyanaz a megtorló jellegű, kriminalizáló és fegyelmező politika érvényesült, mint a felnőttek esetében. Bécsben és Budapesten sok tekintetben hasonló viszonyok uralkodtak a társadalmilag nemkívánatos életformák meghatározásában, és azokban a bűnüldözési és biztonságpolitikai megközelítésű stratégiákban is, amelyekkel a szociális szorongatottságnak csupán a külvilág számára is láthatóvá vált következményei ellen kívánták felvenni a harcot. Amennyiben nem felnőttek, hanem gyerekek követtek el „kihágást”, mindkét városban – pusztán szegényrendészeti indokkal – pénzbüntetést és fogságot róttak ki azokra a felnőttekre és törvényes képviselőkre, akik ezt eltűrték vagy elősegítették. Ily módon akarták a szülőket és a nevelőket elrettenteni attól, hogy a gyerekeket rászoktassák a koldulásra.¹⁵

Az „elzüllés” elleni fellépés során a hatóságok nagyjából 1880-tól kezdtek egyre inkább különbséget tenni a felnőttekkel és a fiatalokkal való bánásmód között. Magyarországon például az 1879. évi Büntető Törvénykönyv a kihágásokról szólva már megemlítette azt a lehetőséget, hogy a kolduláson és csavargáson ért tizenhat év alatti fiatalokat a majd csak később megépítendő „javítóintézetekbe” utalják. Az első három ilyen jellegű állami intézetet 1884 és 1895 között hozták létre vidéken, és ezeket még továbbiak követték.¹⁶ Itt már csírájában megtalálhatjuk a későbbi ifjúságvédelem egyik fő törekvését, nevezetesen azt, hogy a családon kívül, hatósági felügyelettel biztosítanak „szigorúbb” nevelést. Ebbe a sorba tartozott annak a magánkézben lévő „szeretetháznak” már 1869 óta tervezett felállítása is, amely az „utczán kóborló, elhagyott szegény gyerekek felneveltetését” volt hivatott szolgálni. A budapesti községi gyermekvédelem gyakorlatilag még az 1880-as években is magánintézményekre támaszkodott, szervesen integrálva azokat a hatósági gyermekvédelem rendszerébe. Bécsben a klasszikus liberális szegénypolitika alapelveit követve szintén megelégedtek a magánszemélyek jótékonyági akcióival, menhelyeivel és javítóintézeteivel, csak éppen ott összességében viszonylag több férőhely állt rendelkezésre.¹⁷ Az „Elhagyott gyermekek városi menhelye”, amelyet 1889-ben nyitottak meg, nem annyira a „züllött” gyerekek felkarolását tűzte ki céljává, mint

inkább azoknak az átmeneti elhelyezését, akiről különféle okokból Bécs városának kellett gondoskodnia.¹⁸

Budapesten hoztak ugyan egy határozatot arról, hogy az egykori dologház helyett létesíteni kell egy javítóintézetet, de ezt követően még évekbe telt, míg a város az addigi gyakorlatától eltérő irányba vezető első lépést megtette, s 1888 májusában megnyitotta „Közszégi szeretetház”-át.¹⁹

Ausztriában az 1880-as évek második felétől fogva országos szinten kezdett megváltozni a deviáns szegény gyerekekkel és fiatalokkal szemben alkalmazott politika. A „koldus- és csavargókérdéssel” kapcsolatos szigorítások után új intézkedések születtek a gyermekek és fiatalok „érdekében”.²⁰ A kóborló és kolduló fiatalok számára ekkortól a javító- vagy nevelőintézetbe adással való fenyegetés jelentette a szigorú elrettentést²¹, ugyanakkor erősödött a szegény lakosság gyerekeinek fokozott társadalmi beilleszkedésére irányuló nyomás. Ausztriában a „csavargásról szóló törvényekkel”, Magyarországon pedig a büntető és rendőrségi kihágási törvények megteremtésével először rögzítették a történelem során a deviáns felnőttek és kiskorúak közti lényeges különbséget, s először fogalmazták meg törvényi szinten a fiatalok kényszervevelésének az igényét is. Az „utólagos” és „helyettesítő” nevelés gyakorlata azonban az erre kijelölt intézetekben – Ausztriában ez 1888-tól főként az eggenburgi tartományi javítóintézetet jelentette – még nem sok újfajta „pedagógiai szándékot” foglalt magában.

II. A századforduló. A gyermekek „joga” az ellátásra, és a fiatalok hatósági ellenőrzése

Az 1890-es évektől kezdve az alsó néprétegek gyermekeinek helyzetéről folytatott viták a Monarchia mindkét felében az új, nagyobb léptékű reformkezdeményezések elszaporodásához vezettek. Lassan kialakultak azok a politikai minták és intézményi elképzelések, amelyek majd a 20. századi modern gyermek- és ifjúságvédelem alapjait alkotják. Egyre inkább megerősödött az elhagyott vagy családjuk körében elégtelenül ellátott gyermekek gondozásának átfogóbb igénye, s az erre való készség. Az új irányzatot időnként hevessé váló viták kísérték az állam, a tartományok és az egyes városok közötti munkamegosztásról és felelősségvállalásról, az intézményekkel kapcsolatos, növekvő anyagi terhek fedezéséről és megosztásáról. Foglalkoztak azzal is, hogy mi a „helyes” viszony a szülők gondozási és nevelési kötelessége, illetve a hatóság beavatkozási joga és kötelessége között, s milyen arányban kell a hatóságnak a nevelési költségeket és feladatokat átvállalnia. Az mindenestre nyilvánvaló volt, hogy egyetlen intézmény sem óhajtja a gyermekvédelem révén korlátlanul kiterjeszteni illetékességét az alsóbb rétegek szociális reprodukciójának a biztosítására. Többek között e magatartásnak is tulajdonítható, hogy teret nyertek a gyermek- és ifjúságvédelem lényegesen szűkebben értelmezett, részint nyíltan represszív, részint a „nevelés” köntösébe bújtatott eljárásformái, azaz az olyan rendszabályok, amelyek inkább a gyermekek és fiatalok „elzüllésének” a megakadályozását célozták. A liberális szegénypolitika egykori doktrínáit messze meghaladva jelentkezett az a törekvés, hogy a társadalmat „megvédjék” az alsóbb rétegek újratermelődési problémáinak szemmel látható szociális következményeitől. A „szélesen” és „szűken” értelmezett gyermek- és

ifjúságvédelem megjelenési formája és egymáshoz való viszonya a két Duna-parti székesfővárosban igencsak eltérő képet mutatott.

Az elhagyott és a nem kielégítően ellátott gyermekek gondozásának reformja

Az 1890-es évek második feléig a budapesti árvaellátásban lényegében véve nem változtak a Bécs és más európai fővárosok gyakorlatához képest fejletlen és kaotikus állapotok. A századforduló táján azonban hirtelen fordulat állt be, amikor kiterjedt állami rendszert hoztak létre az „elhagyott gyermekek” védelmére és ellátására.

A változás a lelencügy elavult kezelésének reformját sürgető 1890-es évekbeli vitákból és kezdeményezésekből indult ki. Budapesten az óriási urbanizációs és iparosodási lendület következtében kivált ebben az évtizedben²² vált a lakosság, főleg a nők széles rétegei számára égető szociális problémává a kereső foglalkozás és a gyermeknevelés összeegyeztetése. A régi hatósági árva- és lelencgondozás, valamint a dajkasági és „tápgyermek”-rendszer egészségpolitikai szempontú ellenőrzése sem módszereiben, sem eszközeiben nem bizonyult elegendőnek ahhoz, hogy a budapesti illetékesek akár csak valamelyest is célzottan tudjanak reagálni az elszegényedett családok gyermekeinek rossz anyagi ellátottságára. Bécsben ugyanakkor, többek között a szegény gyerekeknek juttatott nevelési segélyek miatt, a helyzet nem volt ennyire drámai.

A magyar reformtörekvések eleinte csupán a legkiáltóbb visszasságokat vették célba. A főváros egyre sürgette, a Belügyminisztérium pedig komolyan fontolóra vette egy állami vagy az állam és a főváros által közösen fenntartott (a Bécsben már régóta működőhöz hasonló) országos lelencház felállítását²³, amely központi hatósági intézményként szervezné és ellenőrizné a szegény gyerekek hagyományos gondozását. De az e körül zajló vita már az 1890-es évek közepén abból az általánosabb felismerésből táplálkozott, hogy „különösen a főváros területén” igencsak bajos „a létfenntartásért folytatott nehéz küzdelmek közepette olyan gondosan ápolni a csecsemőket, ahogy azt e gyermekek egészsége megkövetelné”. Így a tervezett lelencház tevékenységi körét semmiképpen nem akarták csupán – a hagyományos felfogásnak megfelelően szűken értelmezve – a talált gyerekek gondozására korlátozni, hanem azt tervezték, hogy nevelési segélyeket osztanak, és olyan családokból is fölvesznek gyerekeket, amelyek számára nagy terhet jelent azok ellátása.²⁴

A tradicionális megoldás amiatt is heves ellenállásba ütközött, mivel a városok és falvak féltek, hogy a szegénygondozásban érvényes helyhatósági illetőségi elv alapján a nevelési segélyek fokozott anyagi megterhelést jelentenek majd számukra. Tekintettel a probléma drámáinak ítélt méreteire, kategorikusan elutasítottak minden olyan tervet, amely egy potenciálisan egyre jobban terjeszkedő, s jórészt a települések költségén működő központi intézmény felállítását helyezte kilátásba. A főváros mindegyre a lelencügy állami szintű megszervezése mellett állást.²⁵

A „lelencügy országos rendezésével” kapcsolatos többéves vita összekuszálódott szálait végül egy „inspiratio divina” hatására sikerült kibogozni. A szegények közbetegellátásának finanszírozásáról szóló 1898. évi új törvény tárgyalása során a Belügyminisztérium magas rangú hivatalnokainak a közbenjárására bekerült a törvény szövegébe egy „a gyermekmentés terén korszakot alkotó” rendelkezés, amely biztosította a kisgyermekek állami gondozását.²⁶ A törvény megteremtette az Országos Betegápolási Alapot, amit egy országszerte behajtott adópótlékból finanszíroztak. 1899-től fogva – az addigi községi

illetőségi elvtől eltérően – ebből az alpból kellett fedezni „a talált, valamint a hatóságilag elhagyottaknak nyilvánított gyermekek után 7 éves korukig felmerülő gondozási, ápolási és nevelési költségeket”.²⁷ Az egyfajta tűzoltóakció keretében hozott új rendelkezések fontos és presztízsteremtő lépést jelentettek a magyar jóléti politika egyes részterületeinek felülről elrendelt modernizálása tekintetében. A katasztrofális szociális viszonyok és az ország addigi szegénypolitikájának a hiányosságai az idevágó parlamenti vitákra terítékre kerültek ugyan, de nem képezték tárgyát ennek a törvénynek.²⁸

Az érintett gyermekek gondozásával kapcsolatban az „állami felügyelet” gyakorlati formáját a törvény egyelőre nem írta elő.²⁹ Jóllehet – a városok mindaddig úgymond kevésbé eredményes tevékenységére hivatkozva³⁰ – a minisztérium a közvetlen beavatkozás mellett döntött, arra viszont már nem tudta rászánni magát, hogy állami lelenházak, illetve – modernebb megfogalmazásban – központi intézetek hálózatát építse ki a gyermekgondozás irányítására. Ezért egyelőre két, az állam és a főváros által már évek óta támogatott egyesületet bíztak meg az új rendelkezések végrehajtásával. Miután az államilag finanszírozott gyermekvédelmi tevékenység gyors ütemben fejlődött, 1901-ben törvényt hoztak az állami gyermekmenhelyek létesítéséről.³¹ Ugyanebben az évben jogi lehetőséget teremtettek arra is, hogy a hét éven felüli gyermekekről való gondoskodást is az állami gyermekmenhelyek felügyelete alá lehessen helyezni. E gyerekek gondozásának a költségeit azonban – eltekintve bizonyos könnyítésektől – az árvapénztárak tartalékalaiból vett pénzek révén továbbra is a városoknak kellett viselniük.³² Végül 1903-ban kötelező érvénnyel leszögezték, hogy „a talált, valamint a hatóságilag elhagyottá nyilvánított gyermekeknek igénye van az állami gyermekmenhelybe való felvételre”, rögzítve egyúttal az új rendszer megszervezésének a részleteit is.³³

Az új állami gyermekvédelem ugyanakkor kezdettől fogva komoly nehézségekkel küszködött. Az állam kinyilvánított ellátási szándéka szembekerült mindazon gondokkal, amelyek abból fakadtak, hogy az alsóbb rétegek körében igen sok esetben nehezen volt összeegyeztethető a gyermeknevelés és a kenyérkereset. Az eredeti, 1898–1899. évi szabályozások lehetővé tették mind a városok, mind a szülők, illetve az anyák számára, hogy – nehezen ellenőrizhető és visszaszorítható mértékben – segélyt vegyenek fel az államtól, különösen a saját családjukban nevelkedő gyermekek támogatására.³⁴ Ily módon az új rendszer hamarosan „menlevelet” nyújthatott volna ahhoz, hogy a gyermekgondozást igen széles körben megkíséreljék áthárítani az államra. A belügyminiszter már 1901-től különféle pontosító, illetve korlátozó érvényű rendelkezéseket adott ki³⁵, majd 1903-ban az igényjogosultak meghatározását végérvényesen egy olyan általános érvényű formulára szűkítették, amely sem világos korlátozásokat, sem egyértelmű kötelezettségeket nem tartalmazott. Ennek értelmében az a gyermek kaphatott segélyt, amelyiknek szülei, illetve hozzátartozói nem voltak „képesek” a gyermeknevelésre, vagyis felelevenítették azt a szokásos megfogalmazást, amelynek alapján a hagyományos szemléletű szegényügyben a „munkaképes” és „keresetképes” rétegeket kizárták a segélyre jogosultak köréből.³⁶ Különösen a városok berzenkedtek az ellen, hogy túl könnyen vegyenek fel valakit az állami gyermekmenhelyre, mivel az állami menhely további eljárására kevés befolyást tudtak gyakorolni, s ha a gyermek betöltötte hetedik életévét, a gondozási költségeket a városi közigazgatásnak kellett átvállalnia.³⁷

Néhány év elteltével azonban még az ily módon megkurtított állami gyermekvédelmi rendszer is mély válságba került. Tekintettel az egyre növekvő kiadásokra, 1910-ben végleg áttértek az erélyes költségcsökkentésre. Minthogy a gazdasági helyzet romlásával kimutathatóan nőtt a beutalások száma, a belügyminiszter szigorúbb válogatást rendelt el. A budapesti menhelyekre már 1910-ben 43,7 százalékkal, vidéken pedig átlagosan 19,4 százalékkal kevesebb gyermeket vettek föl az előző évhez képest.³⁸ Ráadásul az állami rendszer egyszerűen csak újratermelte azokat az áldatlan állapotokat, amelyek közt a hagyományos formában nevelőszülőkre bízott gyermekek éltek.³⁹ A lelenckérdés rendezése kapcsán megszületett állami gyermekvédelmet alapvetően továbbra is az jellemezte, hogy a ténylegesen elhagyott gyermekek számára biztosította az állami rendszerre növesztett, „karitatív” ellátást.⁴⁰ Elutasították, hogy a bécsi községi „nevelési segélyekhez” hasonlóan kiépüljön a szülőknél fizetendő támogatás – önmagában egyébként elvileg olcsóbb – rendszere, mondván: „A segélyösszeg elmenne házbérre, szatócsszámlára, sztrájkra, talán korcsmai szórakozásra is... A gyermek éhen maradna.”⁴¹ Nem nagyon jutottak előbbre a tekintetben sem, hogy a menhelyre fölvevett gyermek ellátási költségeinek a fedezéséhez járuljanak hozzá a szülők is, jóllehet a gyermekvédelmi rendelkezések lehetővé tették, hogy erre kötelezzék őket. Az ilyesfajta eltartási összegek behajtása úgymond különösen a cselédek esetében bizonyult rendkívül nehéznek, márpedig az „állami gyerekek” felerészben az ő szülőiteik közül kerültek ki.⁴²

Budapest mulasztásai, Bécs eredményei

Az első világháborút közvetlenül megelőző években az állami gyermekvédelem a Fővárosi Árvászéktől kapott támogatást. A század első évtizedében – miután a gyermekvédelem fontos területeit úgyszólván államosították – a főváros továbbra is a hagyományos gyermekgondozás módszereit alkalmazta. A szegényügyről szóló 1905. évi új szabályrendelet semmiféle előírást nem tartalmazott az „elhagyott” gyermekeknek nyújtandó segítségről. A magánszemélyekhez kiközvetített „tápgyermekek” és a vagyontalan, de közsegélyre nem szoruló árvák felügyeletét az úgynevezett kerületi közjótékonyági bizottságok látták el. A hatósági „nyílt” gyermekgondozás általában a gyerekek népkonyhákban való étkeztetésére, időnkénti felruházására és hasonló akciókra korlátozódott.⁴³ Az egykorú sajtóban hangot kaptak olyan vélekedések is, hogy a főváros beszüntette gyermekvédő tevékenységét, mióta létrejött az Országos Betegápolási Alap.⁴⁴

Az 1905 és 1910 közötti években azonban rejtett folyamatok is lejátszódtak: a hatósági gyermekvédelemben beállott hatásköri változások elsősorban az állami gyermekmenhelyekre történő beutalás és az onnan való elbocsátás kérdésében illetékes Fővárosi Árvászék különböző, igaz, kezdetben csak kevésbé sikeres reformtörekvésekre készítették. 1905 után az általános társadalomreformeri irányzatok jegyében az árvászék egy modern típusú gyermekvédelem megvalósítását tűzte ki célul. A Budapesti Ügyvédi Kör kezdeményezésére jogászprofesszorok és az árvászék részvételével gyermekvédelmi bizottságokat hoztak létre. Ezek a fővárosi közigazgatás mellett működtek, s az elképzelések szerint egyfajta előzetes fokozatot alkottak a hatósági felügyelet új formáinak a kialakítása során, különösen a házasságon kívül született gyermekek ügyeinek a felkarolásában. Az árvászék abban volt különösen érdekelt, hogy javítsa a „természetes” apák által fizetendő

tartásdíjak behajtásának a lehetőségeit, de ekkor még nem gondoltak arra, hogy a cél érdekében a hatósági gyámság bevezetésével bővítsék ki a jogi beavatkozások körét.⁴⁵

1908-ban a társadalomreformer erők és az árvaszék kezdeményezéseit a szegényügy fővárosi illetékesei egyelőre lesöpörték az asztról. A gyermekvédelmi bizottságok eltűntek, helyettük az addigi kerületi közjótékonyossági bizottságokat egyszerűen átkezesztették közjótékonyossági és gyermekvédelmi bizottságokká.⁴⁶ A megváltozott elnevezésű bizottságokban tevékenykedő filantróp hajlamú hölgyeket és urakat teljesen magával ragadta az amúgy is terjedő, divatos gyermekvédelmi hullám, plakátokat és taglistákat nyomtattak, a hatáskörök aprólékos tisztázásával és más effélékkel foglalatostkodtak. A tanácshoz rendszeresen felterjesztett jelentések mégis inkább csak tevékenységük tartalmatlanságáról és a tényleges gondozási gyakorlat jelentéktelenségéről tanúskodnak.⁴⁷

1910-ben, vagyis a reformer hajlamú polgármester, Bárczy István idején végül mégiscsak a Fővárosi Arvaszék lett az az intézmény, amely fontos eredményeket hozó fordulatot indított el a fővárosi gyermekvédelemben. Az árvaszék ünnepélyesen új vezérelvévé tette a „gyermek jogainak” a képviselétét, s létrehozta saját gyermekvédelmi osztályát. A legfontosabb reform a hivatásos gyámság „saját hatáskörben” való, 1910 és 1912 közötti fokozatos bevezetése volt. Ez főként arra szolgált, hogy az állami menhelyekre bekerült házasságon kívül született gyermekek után a nevelési költségek fedezésére – amelyek a gyermek hét éves korától a várost terhelték – tartásdíjat hajthassanak be az apáktól.⁴⁸ A „törvénytelen” gyermek anyját tüzetesen kifagatták arról, hogy ki a „természetes” apa, s ő milyen viszonyban van vele. Ha megállapítást nyert, hogy egy anya „gyermek eltartásához való jogát a természetes atyjával szemben érvényesíteni elmulasztja... mert restell ellene fellépni”, vagy bármilyen más okból, az árvaszék a dolgot úgy tekintette, hogy az anya „visszaél” szülői jogával, s igyekezett azt megvonni tőle.⁴⁹

A budapesti városháza és a fővárosi közigazgatás reformnemzedéke emellett számos további, az árvaszék kezdeményezésein messze túlmutató társadalom- és egészségpolitikai újítást tervezett a gyermekvédelem terén. 1910 szeptemberében, alig néhány hónappal az árvaszék „gyermekvédelmi akciójának” az elindulása után, Bárczy István polgármester nyilvánosan kifejtette, hogy helyes lenne „a gyermekvédelmet intézményesen a városi közigazgatás keretébe beilleszteni”. Fontosnak ítélte, hogy a jövőben a városok „az állami gyermekvédelmet egészítsék ki”, és sürgessék az intézményi reformot. A modern községi gyermekvédelemnek szerinte „a kisebb, a speciális feladatokra” kellene koncentrálnia, legfőképpen pedig a csecsemőhalandóság preventív leküzdésére. A fővárosi reformerek egész csecsemővédelmi hálózatot akartak létrehozni, kerületenként egy-egy intézettel és egy városi központtal. Programjukban orvosi tanácsadás, az anyák felvilágosítása, szoptatási segély, ingyenes tej és gyógyszerek, csecsemővédőnők kiképzése és foglalkoztatása szerepelt.⁵⁰ Elképzeléseik kifejezetten a megelőző jellegű szociálpolitikára és az egészségvédelemre irányultak⁵¹, s a társadalmat mélyen átható „individualizált” felvilágosító és gondozói tevékenységet vettek tervbe. Ezek az elgondolások szinte jelképes ellenpárjaivá váltak az állami gyermekvédelemnek, amelyet az intézmények zártsága, s – főleg a csecsemőgondozás terén – súlyos hiányosságok jellemeztek.

A háború kitöréséig azonban az egykorú hivatalos értékelés szerint is csak „járulékos természetű”⁵², vagyis az állami gyermekvédelmet kiegészítő reformtervekből semmi, még a legfontosabb elemek sem valósultak meg. A csecsemő- és anyavédelem terén a főváros tevékenysége lényegében véve a társadalmi kezdeményezések támogatására, illetve integ-

rálására szorítkozott. Nagyjából 1906-tól együttműködésre léptek például az ingyenes tej elosztása kapcsán az Ingyentes Anya- és Csecsemővédő Egyesülettel, valamint szerény mértékű támogatásban részesítettek két anya- és csecsemővédő otthonot, melyeket az 1908-ban alapított Országos Anya- és Csecsemővédő Egyesület működtetett.⁵³ A Bárczy-féle „járulékos” reformtervek bizonyára nem csak az idővel való versenyfutás, az első világháborúval lezárult fővárosi reformkorszak rövidsége miatt hiúsultak meg. Sokkal inkább arról van szó, hogy a magyar fővárosban nem voltak kedvezőek a társadalmi és politikai feltételek a modern csecsemő-gondozás megvalósításához. Hatékony preventív gyermekvédelmet csak egy kiterjedt, sokrétű és differenciált közigazgatási rendszer alapján lehetett volna folytatni. Ráadásul ezzel is csupán azokat a rétegeket érhették volna el, amelyeknek már némiképp stabilizálódtak az életkörülményei a nagyvárosban. S végezetül bármilyen magas is lehetett volna a szükséglet szenvedő gyermekek száma, az ő égető gondjaik aligha válhattak volna fővárosi szintű szociális reformok közvetlen politikai elindítójává, amint az például a lakásbérlet mozgalma esetében történt.⁵⁴ A lendületét veszített és kevésbé fejlődőképes állami gyermekvédelemhez hasonlóan később a főváros törekvései között is egyre nagyobb szerepet kapott az, hogy a társadalmat megóvják „a züllött gyerekektől”, vagyis a gyermekvédelemnek egy szűkebben értelmezett, és inkább repressziót alkalmazó irányvonalát kövessék.⁵⁵

Ezzel szemben a Monarchia osztrák felén és különösen Bécsben a háború előtti évtizedet jelentős „szociális fejlesztés” jellemezte, a szélesebb értelemben vett gyermek- és ifjúságvédelem terén is.⁵⁶ A gyermekekről való gondoskodásban az a fajta államilag kikényszerített, hirtelen modernizációs hullám, amelyet a magyar törvényhozás 1898 és 1903 között elindított, itt elmaradt, mivel a gyermekgondozás már a liberális korszakban is több városi és országos méretű szolgáltatást nyújtott (nevelési segélyek, tartományi lencház stb.). Az osztrák fővárosban egyúttal épp ezek a fejlettebb viszonyok váltak helyi szinten a jövőbe tekintő modernizálás kiindulópontjává. Jóllehet a hatóságok nem avatkoztak be olyan átfogó módon a szó szűk értelmében véve „elhagyott” gyermekek sorsába, mint ahogy azt Magyarországon az új gyermekvédelmi törvények legalábbis igényként megfogalmazták, a különféle területeken mégis fontos minőségi változások történtek.

Ezek közül a háború előtti években főként azok voltak jelentősek, amelyek a vér szerinti családon kívüli nevelés megszervezésére vonatkoztak. Az alsóbb rétegek életviszonyainak a stabilizálódása és a magyarországihoz képest fejlettebb szociális, gazdasági és politikai⁵⁷ érdekintegrációja következtében a gyermek- és ifjúságvédelemben megkezdődött az összes intézményi szabályozás átalakítása. Átfogó törekvések születtek a központosítás, a hatékonyság növelése és a megelőzés irányába. Ennek egyik első jele az volt, amikor 1902-ben megreformálták a szegénygondozási utasítást, fokozott figyelmet szentelve a szegény gyermekekről való gondoskodás „nyílt” formáinak. Ettől fogva a (tisztelhetlen) szegénygondozók között nők is vállalhattak – mint „árvaanyák” – funkciót. Ugyanakkor Budapesten még a hamarosan elszoruló kerületi gyermekvédelmi bizottságok munkájába is csak 1908-tól kapcsolódhattak be a nők.⁵⁸

A modern bécsi községi ifjúságvédelmi politika az 1910-es évektől kezdődően bontakozott ki igazán. Döntő változások mentek végbe a lencház területén. (A lencházba utalt gyermekek növekvő áradata és a gondozónők „feltűnő hiánya” miatt már a 19. század végétől sokasodtak a problémák.) Az alsó-ausztriai tartományi lencház tartományi szintű

központi gyermekotthonná alakult át. A Bécs 18. kerületében működő otthon nyilvános jóléti intézményként azoknak a gyermekeknek a védelmét szolgálta, akik tartósan vagy átmenetileg nélkülözni kényszerültek a szülői gondoskodást. Ezenkívül hozzákapcsoltak egy csecsemőgondozási tanácsadó helyet is, ahol gyermekorvosok dolgoztak. Ezzel már elkezdett kirajzolódni az a későbbi irányzat, amely domináns szerepet szánt az orvosi tanácsadásnak. A központi gyermekotthon a professzionális, szakosított és hatékonyan megszervezett gyermekgondozás meghatározó bázisa lett. Gyakorlatában – főként lényegesen fejlettebb és tagoltabb intézményi háttére miatt – valószínűleg fölényben volt a budapesti állami gyermekmenhellyel szemben.⁵⁹ Jogvédelmi osztályán, ahol a budapesti árvaszékhez hasonlóan a tartásdíjak behajtásával foglalkoztak, azzal, hogy az anyákat az apa megnevezésére kötelezték, megtörtek egy régi lelelcügi tabut. Ezáltal ami egyik oldalról a „gyermeki jogok biztosítása” részeként jelent meg, attól másfelől a szegény gyermekekkel kapcsolatos kiadások csökkenését is remélni lehetett.⁶⁰ 1910-ben az Elhagyott Gyermekek Városi Menhelye is átalakult, a Városi Gyermekátvevő Intézet nevet kapva. Ez lett az a központ, ahonnan a város felügyelete alá került szegény gyerekeket orvosi vizsgálat után kiközvetítették, illetve továbbadták nevelőszülőkhöz vagy különböző magánintézetekhez.⁶¹

A budapesti tendenciával párhuzamosan Bécsben is tovább folyt a hivatásos gyámsági rendszer kiépítése. Az Igazságügyi Minisztérium rendelete – a tárca a városokhoz hasonlóan a gyermekvédelmi költségek csökkentésére törekedett – nyomatékosan a hivatásos gyámság bevezetését ajánlotta a törvényhatóságok számára.⁶² Ennek kezdeti formájaként 1911 elején a bécsi városi tanács árvaügyi osztályának a felügyeletével létrehozták a városi hivatásos gyám tisztségét, amivel a „szociális gondoskodás új, széles tere” nyílt meg. 1912-ben a fenti intézményi szabályozás keretében valamennyi házasságon kívül született gyermekre kiterjesztették a csoportos gyámságot. A cél továbbra is a hivatásos gyámság, valamint a gyermek- és ifjúságvédelem összes többi ágának az összekapcsolása maradt.⁶³ Végül 1914-ben az Osztrák Polgári Törvénykönyv 1. kiegészítése teremtette meg a hivatásos gyámság törvényi alapját, s adott lehetőséget arra, hogy megfosszák szülői felügyeleti jogától azt az apát, aki elhanyagolta, illetve súlyosan bántalmazta a gyermekét.⁶⁴

A családon kívüli gyermek- és ifjúságvédelem anyagi bázisának tekintetében az az 1901. évi törvény eredményezett nagymértékű javulást, amely „a közös árvapénztárak kezelési többleteiről” rendelkezett. Ezeket a pénzüsszegeket – első lépésben tíz évre – átutalták a szegény, elhagyott és elhanyagolt gyermekek gondozására és nevelésére.⁶⁵

A szegény gyerekek támogatásának nyílt formái között továbbra is a „tápdíjaknak” volt a legnagyobb jelentőségük. A nevelőszülői rendszer azonban – akár magánintézetek, akár állami menhelyek vagy városi, illetve tartományi hatóságok közvetítették ki a gyerekeket – mind Bécsben, mind Budapesten tartós problémákkal küszködött. A nevelőcsaládokban elkövetett visszaélések (a hiányos étkeztetés, a bántalmazások, a gyermekmunkára kényszerítés) közismertek voltak.⁶⁶ A „tápgyerekek körüli botrányok” miatt Reumann szociáldemokrata közgyűlési képviselő megfontolásra ajánlotta, hogy létesítsenek számukra egy városi gondozóintézetet. Úgy vélte, hogy az ilyesfajta kiadások mint „beruházási tételek” hosszú távon költségmegtakarítást jelentenek a városnak.⁶⁷ A keresztényszocialisták érvelésükben ugyanakkor nem annyira a nemzet- és humángazdasági, mint inkább az erkölcsi-vallási szempontokat hangsúlyozták.

Az azonos gondok Bécs városát Budapesttel ellentétben arra ösztönözték, hogy ha vegyes érzelmekkel is, de folytassa a „nevelési segélyek” rendszerének kiépítését. Ezzel szemben Budapesten az új szegényügyi rendelet értelmében csak azok a családapák kaptak fejenkénti póttösszegeket feleségük és gyermekeik eltartására, akik maguk is segélyben részesültek.⁶⁸ A bécsi városatyák a megelőzés szempontjából jobbnak és végső soron hatékonyabbnak is látták, ha továbbfejlesztik a nevelési segélyek rendszerét, s nem várják meg, amíg kialakul az az állapot, amikor a gyerekeket már teljes mértékben a szegénygondozásnak kellene eltartania. Másfelől persze továbbra is tartottak attól, hogy az alsóbb rétegekhez tartozó családok „kihasználják” majd ezt a rendszert.

A társadalom védelmében, az „elzüllés” ellen

Budapesten a gyermekek hiányos vagy nem kielégítőnek ítélt ellátásában és nevelésében, illetve az ennek következményeivel kapcsolatos ügyekben (potenciálisan) érintett hatóságok figyelme nagyjából 1905-től mindinkább a kiskorúak egy sajátos csoportja felé fordult: azok felé, akiket „addigi környezetükben erkölcsi romlásnak kitett, avagy züllésnek indult gyermekeként” tartottak számon.⁶⁹ Az érdeklődés nem annyira az ínségben szenvedő szegény gyerekek széles tömegeire és a kiskorúak helyzetére irányult, mint inkább a gyermekek világában tapasztalható bűnözésre⁷⁰, a gyermekkori szegénységnek és „elzüllésnek” az uralkodó rendet fenyegető következményeire. „Hiába adunk ruhát, hiába állítunk napközi otthonokat... ha a gyermeket már egyszer megmételtyezte a környezete, melyben nagyon gyakran még tovább is engedjük romlani!” Egyre inkább abban látták valamennyi probléma gyökerét, hogy a székesfőváros területén a lakosság „jelentékeny rétegének... életmódja, műveletlensége, a tisztaság iránti csekély hajlama” sok szülő esetében „erkölcsi hanyatláshoz” vezetett. A következtetés tehát így hangzott: „Helyes nevelés csak a romlott és nyomorgó környezetből való kiszabadítás útján lehetséges.”⁷¹ A korabeli felfogás egyébként élesen megkülönböztette a fiúk „bűnözéshez” vezető elzüllését és a lányok „pénzért való szeretkezésben” megnyilvánuló erkölcsi romlását. A rendőrség beszámolója világosan leszögezi, hogy a lányok elzüllése „mégsem érinti annyira a társadalmi rendet, mint a fiúk züllése”. Az elzülléssel kapcsolatos értelmezések és eljárások tehát nemek szerint is megoszlottak.⁷²

A „metropolis sajátos életviszonyai” mindenekelőtt a fővárosi gyermekvédőket ösztönözték radikális újításokra⁷³, de 1907-től az állami gyermekvédelemben is teret hódított az „elzüllés” elleni harc. A belügyminiszter olyan rendeletet bocsátott ki, amely az állami gyermekvédelem hatáskörét az „erkölcsi romlásnak kitett, avagy züllésnek indult” gyermekekre is kiterjesztette. Bár ebben még tovább élt az a régi szándék, hogy a felnövekvő nemzedék egy részének tönkremenetelét megakadályozzák, időközben megerősödött egy új felfogás is. Ennek eredete az 1880-as évek végére nyúlik vissza, vagyis arra az időre, amikor meghozták az első tétova intézkedéseket a deviáns, „kóborló” gyerekek kényszernevelésére. Az állami gyermekvédelem alapvetően nem akarta magára venni a nélkülöző családok életviszonyainak egészét érintő beavatkozás terhét; különválasztott, elszigetelt jelenségként kívánta kezelni a szegénysorú gyerekeket és élethelyzetüket. Különleges, kizárólag azokat érintő intézkedések születtek, akiknek deviáns magatartása máskülönben nagyon sokba került volna a társadalomnak, és ezért hosszú távon kifizetődőnek vélték a pillanatnyi ráfordításokat. Úgy mondták, fontos, hogy „a társadalmat

megmentsük a züllött gyermektől várható károktól”. Az új rendelet értelmében a züllött és büntetést érdemlő fiatakorú állami gyermekmenhelyre kell szállítani, amennyiben nála „a belátás hiányát megállapították”.⁷⁴

Ettől kezdve nem csupán anyagi, hanem erkölcsi természetű hiányosságként felfogott helyzetekben is be lehetett, illetve kellett avatkozni a gyerekek és családjaik életviszonyaiba. Eltérően Bécstől, ahol a gyermek- és ifjúságvédelemnek mind a szűkebb, mind a tágabb szférája párhuzamosan és kiegyensúlyozott mértékben bővült, a magyarországi, s főként a budapesti fejlődést erős egyoldalúság jellemezte. 1905 után nyilvánvalóvá vált, hogy itt az érdekek és érdekcsoportok egy újonnan formálódó konglomerátuma kezd érvényesülni. Különösen a fővárosi rendőrség játszott egyre jelentősebb szerepet a gyermekvédelemben. 1905-ben még azt az álláspontot képviselték, hogy „nem a rendőri hatóságok feladata, hanem a társadalomé” javítani azokon a „szomorú adatokon”, amelyek a rendőrkézre kerültek, veszélyeztetett fiatakorúak számának a növekedéséről tanúskodtak. 1906-tól azután a hatóságok sorában az „elsőik között” csatlakoztak a fellendülő gyermekvédelmi mozgalomhoz, s „a gyermek védelmében” igyekeztek annak „szerencsétlen életkörülményeit megszüntetni és kiegyenlíteni”. Eszköztárukban a „szigor” és a javítóintézeti elhelyezés mellett alkalmazni kívánták a „szeretetteljes” nevelő és megmentő szándékot is. Az 1907. évi rendelkezések kapcsán a rendőrség jogot szerzett arra is, hogy a „züllött” kiskorú saját hatáskörben, közvetlenül utalja be valamelyik állami gyermekmenhelyre; ezt a lehetőséget aztán alaposan ki is használták.⁷⁵

Az árvaszék – ennek jogkörébe tartozott a végleges döntés arról, hogy a beutalt gyermek meddig maradjon az állami menhelyen – ugyancsak élénk, s az addighoz képest minőségileg jóval magasabb szintű tevékenységbe kezdett az elhanyagolt gyermekek gondozása terén. Miután megteremtette önálló gyermekvédelmi osztályát (1910), tizenhárom hónap alatt 1631 „züllésnek indult” gyermeket vett nyilvántartásba, s nagyobb részüket állami menhelyekre utalta be. Azokban az esetekben, amikor a szülőket hibásnak ítélték, az árvaszék olyan álláspontra helyezkedett, hogy az új rendelkezésnek csak akkor tud eleget tenni, ha megvonhatja tőlük a felügyeleti jogot. A törvény és az addigi gyakorlat ugyanis nem tette lehetővé, hogy egy gyereket a szülők akarata ellenére végérvényesen állami menhelyre utaljanak be.⁷⁶

Az „elzüllés” megakadályozását célzó állami nevelés és felügyelet megerősítésére indított mozgalom harmadik résztvevője az Országos Gyermekvédő Liga volt, amely 1906-ban alakult meg a Belügyminisztérium erőteljes közreműködésével. Hangos filantrop jelszavakkal szólított fel mindenkit a gyermeknyomor leküzdésére, de az évente megrendezett „gyermekvédelmi napok” és más hasonló, karitatív jellegű akciók mellett tevékenysége hamarosan a hatóságok „elzüllés” elleni harcának a támogatására összpontosult. Kezdetben főként az állami beavatkozásra vonatkozó rendeletek kiadását sürgette. Ezek immár kifejezetten felhatalmazták a ligát arra, hogy azokat a „züllött” gyerekeket, akikre a nevelőszülői „nyílt” gondozás helyett szigorúbb intézeti nevelés várt, átvegye az állami menhelyektől. A liga elintézte, hogy ezek a gyerekek bekerüljenek a megfelelő, többnyire általa létesített intézetekbe, s ezenkívül létrehozta az úgynevezett „patronázs” vagy pártfogói rendszert, amely biztosította az intézetből elbocsátott fiatakorúak további felügyeletét. Az igazgatósági tagok speciális igazolványt kaptak, melynek felmutatásával valamennyi rendőri szerv „hatékony” támogatását megszerezhették.⁷⁷ Nem véletlen, hogy

a főváros munkásnegyedeiben a liga hamarosan híres-hírhedt névre tett szert. „Bizonyosan” – idézi Angyalföld lakóit az a körükben megjelent tanár, aki diákjai életét tanulmányozta, hogy a „nyomorúságos képet” a társadalom elé tárja – „bizonyosan a liga küldte ezt az urat, biztosan el akarják vinni a gyermekeinket, hogy a parasztoknak dolgozzanak.”⁷⁸

A világháború előtt az igazságszolgáltatás lett az „elzüllés” elleni mozgalom legfontosabb harcosa Magyarországon. A szakma képviselői 1905-től kezdve a Budapesti Ügyvédi Kör Gyermekvédő Bizottságának a keretében igyekeztek elérni, hogy ügyvédek lássák el a fiatalok képviselését és védelmét a hatóságok előtt. Az ügyvédek készítettek elő a talajt az „erkölcsileg romlott gyerek” fogalmának bevezetéséhez, kezdeményezték a fiatalok elkülönített kezelését a bírósági és a rendőrségi büntetőügyekben, és később ott bábáskodtak az 1908-as kiegészítő büntetőtörvény megszületése körül is. Utóbbinak a fiatalokra vonatkozó, 1910-ben hatályba lépett rendelkezései és az „ifjúsági bíróságoknak” 1913-tól törvénybe iktatott intézménye végleg kiszélesítették a szakma hatáskörét. Az ügyvédek a ligával szorosan összefogva a „pártfogói” rendszerből is kivették a részüket. Főként azoknak a fiataloknak az egyéni felügyeletével foglalkoztak, akik kikerültek a javítóintézetekből, illetve akik a már 1908-ban létrehozott rendőrségi „gyermekbíróságok” elé kerültek.⁷⁹

A magyar gyermekvédelemben az 1908. évi kiegészítő büntetőtörvény következtében a belügy- és az igazságügy-miniszter intézkedései tökéletes egységbe olvadtak. Míg az 1907-es belügyminiszteri törvénykiegészítés a még büntetlen fiatalok felügyeletét tárgyalta, az igazságügy-miniszter az egyszer már „bűnözőnek” bélyegzett (tizennyolc év alatti) fiatalok korlátozott idejű büntetését változtatta át korlátlan idejű felügyeletre és javító nevelésre. A liga és az ügyvédi kör „pártfogó” tevékenysége ily módon éppúgy szilárd törvényi alapot kapott, mint a büntetésre ítélt fiatalok nevelése a liga intézeteiben, amelyeket a „nehezen kezelhető” kiskorúak növekvő csoportjai számára létesítettek.⁸⁰ Egyfelől a „nevelő szándékú” büntetési forma bevezetése, másfelől a még nem törvénysértő módon viselkedő fiatalok fegyelmezésében érvényesülő pedagógiai szempontok együttesen teremtték meg a szociális felügyelet egyre átfogóbb hálóját.

Ez a fejlődés nem csupán a „nagyvárosi fiatalok” társadalmi ellenőrzésének – a magyar főváros gyors iparosodása és urbanizálódása következtében úgyszólván egyik napról a másikra eszkalálódott – problémájára volt közvetlen reakció, hanem összefüggésben állt az állami gyermekvédelmi rendszer válságával is. 1910 körülre ugyanis az általános és pusztán államilag finanszírozott, „drága” és kizárólag ellátásra irányuló menhelyrendszer a kilátástalan stagnálás állapotába került, bár az elhagyott kisebb gyerekekről továbbra is főként ez gondoskodott. Mintegy megelőlegezve a „közveszélyes munkakerülésről” szóló 1913. évi törvény⁸¹ gondolatmenetét, már az 1908-as kiegészítő büntetőtörvény indoklása leszögezte, hogy „később” majd hozni kell egy önálló és átfogó gyermekvédelmi törvényt. De addig is föl akarták venni a harcot legalább a „legnagyobb társadalmi veszély” ellen, amely „kétségtelenül azokban a fiatalok között rejlik, akik a romlás útján már a büntetett terére jutottak”.⁸² A gyermekvédelem kései és hirtelen állami modernizálása – amely azokat a gyerekeket próbálta felkarolni, akiknek ellátása az ország lökésszerű társadalmi és gazdasági fejlődése során vált hiányossá – a széles néprétegek életviszonyainak tartós instabilitása és marginalizáltsága miatt hamarosan korlátokba ütközött. Az alsóbb rétegek-

hez tartozó gyermekek nevelésének további „államosítására” a magyar szociális és szegénypolitika keretein belül már nem volt mód. Így azután az „elhagyott gyermek” fogalma lassanként leszűkült, s a „züllött gyermek” védelme került előtérbe. Az élesebb szemű kortársak figyelmét nem is kerülte el, milyen „eltérést hozott létre” ez a magyar gyermekvédelem és a „nyugati gyermekvédelem törekvései között”, amelyek inkább a gyermek- és csecsemőhalandóság csökkentését tűzték ki célul.⁸³ Az ily módon sajátosan alakuló magyar gyermekvédelem a gyakorlatban zökkenőmentesen illeszkedett be a szegénység következményeinek elfojtására irányuló hagyományos szegénypolitikába. Egy korabeli jelentés szerint különösen olyan családokkal volt sok „baj”, akik „mondhatni csak abból éltek, amit ők maguk s a gyermekeik összekoldultak... [Ezek] még a múlt évben ártalmatlanná tettek. Ugyanis a 15 éven aluli gyermekeiket apránként behelyeztük a gyermekmenhelybe, és a szülőket, ha ismételt figyelmeztetés dacára gyermekeiket koldulni küldték, megbüntettük. Ha ez nem vezetett eredményre... közigazgatási úton Budapest területéről eltávolítottuk. Ez radikálisan hatott.”⁸⁴

A társadalom megóvása a „züllött” fiataloktól a Monarchia osztrák felén és Bécsben – bár az 1885. évi „csavargásról szóló törvényekben” éppúgy célul tűzték ki, ahogy Magyarországon – az első világháborúig soha nem vált olyan óriási jelentőségűvé, mint Budapesten. Jóllehet az „elzüllés” megelőzésének és megakadályozásának kérdése mind szélesebb körben került terítékre, s néhány idevágó törvényjavaslatot is megvitattak, a valóságban nem jutottak tovább bizonyos helyhatósági szintű újításoknál. Az „elzüllött gyermekekről” szóló vita csak ritkán került a bécsi közgyűlés érdeklődésének a homlokterébe. A kevés alkalmak egyikén, 1895-ben arról tanácskoztak, hogy talán el kellene távolítani „azokat a kis kártevőket... akiket az iskolai fegyelmezés szokásos eszközeivel nem lehet megjavítani”, majd sajnálkozva utaltak arra, hogy nincs elég férőhely a menedékhelyekben és a javítóintézetekben, pedig ezek segítségével valószínűleg sikerülne „megtisztítani a bécsi iskolákat minden züllött gyerektől”. A városi javítóintézet felállítása csupán óhaj maradt. A felvilágosultabb nézetek képviselői mindenesetre hangsúlyozták, hogy kellene „egy szervezetet alakítani”, amely „megpróbálná feltartóztatni az elzüllést”.⁸⁵ Ehhez kiindulási alapot az árvapénztári törvény értelmében kezelt összegek kedvezményezettjévé az „erkölcsileg züllött”, de „javulóképes” gyerekekre és fiatalokra történő kiterjesztése, továbbá a később községi tulajdonná váló Városi Gyermekátvevő Intézet adtak. Ebbe az intézetbe „önkéntesen” és „bírósi határozat stb. nélkül is” átkerülhettek súlyosan bántalmazott és elhanyagolt gyerekek, mivel még hiányoztak az „ifjúságnevelési törvény” és „a benne javasolt vagy valamikorra tervezett, nem a városi szegénygondozáshoz tartozó intézetek”.⁸⁶

Mind ezek ellenére az „elzüllés” elleni gyermekvédelmi politika gyakorlatában meghatározó elem maradt, hogy a „züllöttnek” tekintett gyermekeket és fiatalokat az 1885. évi „csavargásról szóló törvényeknek” megfelelően korrekciós, illetve javítóintézetbe adták. A bécsi fővárosi tanács még 1906-ban hadjáratot indított egy előzőleg a napilapok által kellően felfújta téma, az utcai koldulás ügyében, s el is rendelték, hogy a tizennégy év alatti „koldusgyerekeket” az 1885-ös törvények szerint kell kezelni.⁸⁷ A gyerekek számára ez többnyire továbbra is az alsó-ausztriai Eggenburg javító-nevelőintézetébe történő beutalást jelentett. Az intézetben időközben az épületbővítések és -felújítások mellett az ott érvényesített pedagógiai elveket is korszerűsítették.⁸⁸ A „tartományi nevelőintézetnek” átke-

resztelt intézményben a bécsi gyógypedagógus, Erwin Lazar nevelési koncepcióját követték, amelynek értelmében a gyerekeket és fiatalokat csoportokra osztották, „erkölcsi züllöttségük” foka szerint. Karl Seitz szociáldemokrata képviselő ezzel kapcsolatban azt a reményteljes kijelentést tette az alsó-ausztriai parlamentben, miszerint „az intézetbe bekerülők nem mind abszolút rossz és javíthatatlan gyerekek”. Seitz úgy vélte, hogy a csoportos bontásban alkalmazott gyógypedagógia eredményes lehet a nevelésben.⁸⁹ Az eggenburgi intézet, amely közvetlenül az első világháború előtt több férőhellyel rendelkezett, mint az összes magyar állami javítóintézet együttvéve⁹⁰, igazán nem lebecsülendő állami eszközt jelentett az „elzüllés” elleni küzdelemben.

A magyar fejlődéshez közel álló, a gyermekgondozásnak és a „züllött” fiataikorúak nevelésének szűkebb körű és pedagógiai szándékú értelmezése példák szintjén az 1907. és 1913. évi osztrák gyermekvédelmi kongresszusokon is felbukkant. Ám az Osztrák Polgári Törvénykönyv családjogi paragrafusainak ilyen szellemű módosítási tervezete, továbbá egy nevelési és egy fiataikorúakra vonatkozó büntetőjogi törvényjavaslat elfogadtatása is megfeneklett.⁹¹ A gyermekvédelemnek csupán néhány területén születtek olyan reformorientált rendeletek és előírások, egy „felülről” támogatott politika jegyében, amelyek megelőgezték a későbbi törvényeket.⁹²

Mindent egybevetve megállapítható, hogy a bécsi szociális és szegénypolitikában – amely a gyermek- és ifjúságvédelem terén egyszerre építette ki és modernizálta a támogatás, a védelem és az ellenőrzés eszközeit – kirajzolódott a hatalomgyakorlásnak a fejlett ipari társadalmakra jellemző formaváltása. A Lajtától keletre a gyermekvédelem „felülről” történt modernizálása hozott ugyan bizonyos sikereket, de egyúttal a kevésbé kifinomult, hagyományosabb mintáknak is foglya maradt. Mihelyt elérte szociális és gazdasági mozgásterének a határát, hirtelen átadta helyét a régi és az új típusú – többé-kevésbé eredményes – represszióknak. A szükséges társadalmi és közigazgatási feltételek híján a budapesti városháza még az 1906-tól kezdődő reformkorszakban is csak keveset tudott tenni a szociális reformoknak ezen a jövőt is meghatározó területén. A „járulékos” fővárosi modernizáció (talán a hivatásos gyámságot kivéve) megrekedt a kezdeti stádiumban.

Jegyzetek

1. 1872. évi XXXVI. tc. 83. §. Magyar törvénytár (= MTT) 1872. 95.; A szegényügy rendezését tárgyazó rendszabály. Bp., [1875.] (= Szegényügyi rendsz.) 2.
2. Vö. A negyvenéves Budapest. Értekezések a városi közigazgatás köréből. Bp., 1914. 158. skk., 165. skk.; az árvaszékek megteremtéséről és a gyámsági ügyek rendezéséről vö. 1877. évi XX. tc. 172. §. 2. rész, 2. fejt. MTT 1877. 54–57., valamint a községi törvénykezésről az 1870. évi XLII. tc. MTT 1869. 211–221., 1871. évi XVIII. tc. MTT 1869. 280–294., 1872. évi XXXVIII. tc. MTT 1872. 103.
3. Vö. *Gerhard Melinz*: Hilfe, Schutz und Kontrolle. Versuch zur historischen Genese einer öffentlichen „Jugendfürsorge” in Österreich unter besonderer Berücksichtigung von Wien 1880–1914. Disszertáció. Wien, 1982. 89. skk.
4. Vö. *Max Lederer*: Kumulative Waisenkassen. In: Österreichisches Staatswörterbuch 1907/2. III. köt. 311. skk.; 1901. évi XXII. tc. 5. §. MTT 1901. 128. skk., 131. skk.

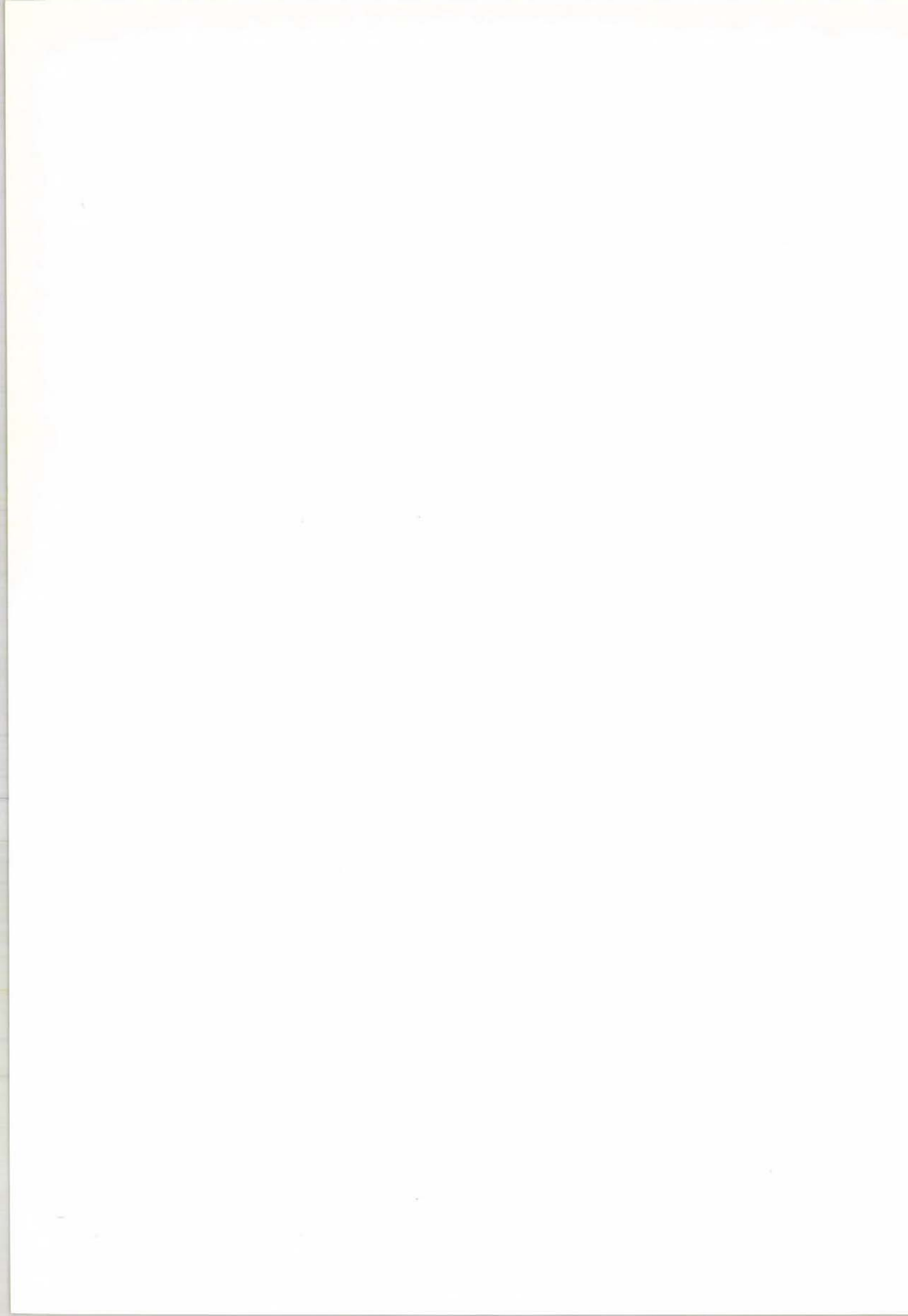
5. Budapestre vonatkozóan vö. *Josef von Kőrösy*: Die Armenpflege der Haupt- und Residenzstadt Budapest in den Jahren 1900–1902. (Publikationen des Statistischen Amtes... 37. köt.) Berlin, 1905. 35. skk.; Bécsre vonatkozóan vö. *Peter Feldbauer*: Kinderelend in Wien. Von der Armenpflege zur Jugendfürsorge (17–19. Jahrhundert). Wien, 1980. 234. skk.
6. Vö. Budapest székesfőváros Statisztikai Évkönyve (= Stat. Évk. Bp.) 1895/1896. 338. skk.; Die Gemeinde-Verwaltung der k.k. Reichshaupt- und Residenzstadt Wien (= Gemeindeverwaltung Wien) 1894/1896. 491.
7. A Monarchia osztrák felén az 1868. évi birodalmi törvénnyel a zárt lelencgondozást a községektől átvették a tartományok. A költségek szabályozásáról l. Reichsgesetzblatt 1868. 15. sz. A lencházhoz szülőthon csatlakozott. Az intézetben folyó lelencgondozás 19. századi történetéről vö. *Ingrid Matschinegg–Verena Pawlowsky–Rosa Zechner*: Mütter in Dienst – Kinder in Kost. Das Wiener Findelhaus, eine Fürsorgeeinrichtung für ledige Frauen und deren Kinder. In: L'Homme. Zeitschrift für Feministische Geschichtswissenschaft 5 (1994) 2. 61. skk.
8. Vö. *Melinz* (l. 3. jegyz.) 98. skk.
9. Vö. 1876. évi XIV. tc. 25. és 140a. §. MTT 1876. 24., 39.; Szabályrendelet a főváros területén szoptatásra és dajkálásra elhelyezett csecsemőkről és kisdedekről. Bp., 1890.; *Schmall Lajos* (szerk.): A fővárosi hatóság elvi jelentőségű határozatai és szabályai 1873–1896. [Bp., 1906.] 6. köt. 90. skk.; Die Fürsorge-Einrichtungen der niederösterreichischen Landesverwaltung zum Schutze des Kindes. Wien, 1917. (= Fürsorge-Einrichtungen) 14.
10. Az összegek tekintetében Magyarországon változatos volt a kép, míg Bécsben a kifizetett tételek nagyságát egységesen rögzítették. A táppénzek minimuma meghaladta a budapesti táppénzek maximumát. A bécsi eljárás részleteiről l. *Stephan Sedlaczek*: Die Armenpflege im Wiener Armenbezirke in den Jahren 1863–1882. Wien, 1884. 58. skk.; Budapestre vonatkozóan vö. *Barth László*: Budapest főváros szegényügye. Bp., 1877. 90. skk., 97. skk.
11. Vö. Budapest Főváros Levéltára (= BFL) IV 140b 400/1882–IX.; *Novák Lajos*: A szegény gyermek sorsa és társadalmi gondozása hazánkban. Bp., 1886. 20. skk. A reformtörvényekről és a lencház körüli vitákról részletesen l. *Susan Zimmermann*: Prächtige Armut. Armenfürsorge, Kinderschutz und radikale Sozialreform in Budapest im Zeitalter der Doppelmonarchie. Im Vergleich mit Wien. [Megjelenés alatt, 1996.] 2.2.2.2. feje.
12. Vö. pl. Fürsorge-Einrichtungen. 15., 95. skk.
13. Budapestre vonatkozóan vö. Szegényügyi rendsz. 2.; a magyar főváros támogatási gyakorlatáról vö. többek között a Hölczl- és a Derkits-féle esetet a segélyezési ügyek példáiból, BFL IV 1472/a. Bécs vonatkozásában vö. *Melinz* (l. 3. jegyz.) 91.; Gemeindeverwaltung Wien 1880/1882. 955.; uo. 1902. 335.
14. Vö. Budapest székesfőváros zárszámadása és vagyonleltára 1890.; Stat. Évk. Bp. 1873/1894.; Statistisches Jahrbuch der Stadt Wien 1892.; saját számításunk. Bécs esetében az összeg a kommunális költségvetés átállítása alapján 1892-re vonatkozik.
15. Vö. *Melinz* (l. 3. jegyz.) 87., 103., 121.; *Zimmermann* (l. 11. jegyz.) 2.2.2.1., 2.2.2.3. feje.
16. Vö. 1879. évi XL. tc. 64–66. §. MTT 1879. 202.; Budapest Fő- és Székesvárosi Állami Rendőrség [...] évi működése (= Rendőrségi jelentés) 1895. 166.; *Kármán Elemér*: Az elzúllott és bűnös gyermek nevelésének ügye hazánkban. In: Független Szemle 1921. 401.; *Deutscher Ernő*: A gyermekvédelem Magyarországon. In: Társadalmi Múzeum Értesítője 1910. 408.
17. Vö. *Kőrösy* (l. 5. jegyz.) 42. skk.
18. *Novák* (l. 11. jegyz.) 22–28.; vö. *Sedlaczek* (l. 10. jegyz.) 58. skk.
19. Vö. Gemeindeverwaltung Wien 1889/1893. 531. skk.
20. Az ún. „csavargásról szóló törvények” 1885-ben születtek meg Ausztriában; vö. *Gerhard Melinz–Susan Zimmermann*: Über die Grenzen der Armenhilfe. Kommunale und staatliche Sozialpolitik in Wien und Budapest in der Doppelmonarchie. Materialien zur Arbeiterbewegung 60. köt. Wien–Zürich, 1991. 114. skk.
21. Az alsó-ausztriai császári és királyi helytartóság rendelete értelmében 1890-től a tizennégy éves kor alatti gyermekeket nem a megszokott módon, hanem feddhetetlen kísérők jelenlétében kellett átadni a javítóintézetnek. Gemeindeverwaltung Wien 1889/1893. 494.
22. Vö. *Vörös Károly–Spira György*: Budapest története a márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig. Budapest története IV. köt. Bp., 1978. 349. skk., 377. skk., 551. skk., 577. skk.
23. Vö. Fővárosi Közlöny. Budapest székesfőváros hivatalos lapja (= FK) 1890. 92–93. 9.; uo. 1892. 67. 3.; *Teleki Géza*: A lencház rendezése. Bp., 1896. 6.; a lencházhoz kapcsolatos reformtörvények és viták részleteiről vö. még *Zimmermann* (l. 11. jegyz.) 2.2.2.2. feje.

24. Erről a belügyminiszter beszélt. FK 1893. 100. 1.; vö. Emlékirat a Budapesten létesítendő állami központi lelencház tárgyában. [Bp., 1894.] 10. skk., 15. skk.
25. Vö. FK 1895. 92. 2.; uo. 1894. 36–37. 2.; *Teleki* (I. 23. jegyz.) 9. skk.
26. *Ruffy Pál*: A magyar állami gyermekvédelem kialakulása. In: *Pettkő-Szandner Aladár* (szerk.): A 25 éves állami gyermekvédelem emlékkönyve. Bp., é. n. 252. skk.; 1901. évi VIII. tc. Min. ind. MTT 1901. 54. skk.
27. 1898. évi XXI. tc. 1–3. §. MTT 1898. 113. skk.
28. Vö. Az Országgyűlés Képviselőházának Naplói 1896/1901/XVI. kül. 281. skk., 317. skk. A törvény egyébként csak a községeket szólította fel új szegényügyi szabályrendeletek kibocsátására.
29. 1898. évi XXI. tc. 14. §. MTT 1898. 116.
30. 50.000/1899. BM rendelet. Magyarországi rendeletek tára (= MRT) 1899. 965. skk.
31. Vö. 50.000/1899. BM rendelet. MRT 1899. 966.; A Magyar Királyi Kormány [...] évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv (= Kormányjelentés). [Bp., 1899.] 15.; *N. Berend*: Sozialhygienische Einrichtungen. In: *N. Berend–A. v. Karsai*: Ungarn. Klny. In: *Arthur Keller–Chr. J. Klumker* (szerk.): Säuglingsschutz und Kinderfürsorge in den europäischen Staaten I. köt. Berlin, é. n. 617. skk.; A Fehér Kereszt Országos Lelencház Egyesület története 1885–1897. Bp., 1897. 15. skk.; *Rottenbiller Fülöp*: Az Országos Gyermekvédő Liga harmincévi működése 1906–1936. Bp., 1936. 6.; 1901. évi VIII. tc. Ind. MTT 1901. 54.
32. Vö. 1901. évi XXII. tc. 1., 3., 4., 5. §. MTT 1901. 127. skk.
33. 1/1903. BM rendelet. MRT 1903. 534. skk. *Ruffy Pál*: Az állami gyermekvédelem. [Bp., 1914.] 368. adatai alapján 1903 végén 16 697 fő, 1912 végén 53 928 fő tartozott az állami gyermekvédelem felügyelete alá.
34. Vö. 50.000/1899. BM rendelet. MRT 1899. 967., 972.; Jelentés az állami gyermekmenhelyeknek 1903. évi munkásságáról. Bp., 1905. 9.; *Karsai Sándor*: Az elhagyott gyermek védelme. Közigazgatási könyvtár 5 (1903) 6–7. füz.
35. Vö. *Berend* (I. 31. jegyz.) 617.; FK 1901. 1126., 1446.; Magyar Országos Levéltár (= MOL) K 150/XVII/7/1902.
36. 1/1903. BM rendelet. MRT 1903. 535. skk.; vö. még *Ágoston Géza*: A gyámhatóság szerepe a gyermekvédelem terén. In: Városi Szemle 1911. 207. skk.
37. Vö. pl. Gyermekvédelmi Lap 1905. 61. skk.; uo. 1907. 4. skk.
38. Gyermekvédelmi Lap 1911. 66. skk., 132. skk.; vö. uo. 1914. 81.; BFL IV 1407b 1056/1908–IX.; vö. Kormányjelentés 1909. 23.; uo. 1910. 21.; *Ruffy* (I. 26. jegyz.) 368.; *Barabás Zoltán*: A Budapesti M. Kir. Állami Gyermekmenhely története. In: *Pettkő-Szandner* (I. 26. jegyz.) 21.; saját számításunk. Az állami gyermekvédelmi rendszer 1917-től fokozatosan reprivatizálódik, s átke-
rül az államhoz közel álló Stefánia Szövetség kezébe; vö. MOL K 150/XVII/21/1917.; *Schuler Dezső*: Hatósági és társadalmi embervédelem Budapesten I. (Statisztikai Közlemények 78. 4.) Bp., [1936.] 30. skk.
39. Vö. pl. Gyermekvédelmi Lap 1907. 4. skk.; A Gyermekvédelem Lapja 1913. 77. skk.
40. *Forbáth Tivadar*: Adatok a magyar szegényügy rendezéséhez. Bp., 1908. 108.; vö. *Csorna Kálmán*: Az állami gyermekvédelem és a főváros. In: Városi Szemle 1926. 81.
41. Gyermekvédelmi Lap 1905. 65.
42. Vö. 1/1903. BM rendelet. MRT 1903. 536. skk.; Gyermekvédelmi Lap 1905. 35.; *Deutsch* (I. 16. jegyz.) 402.
43. Szabályrendelet a szegényügyről (944/1905 közgyűlési szám). Budapest főváros szabályrendeletei. Bp., é. n. (= Szabályrendelet a szegényügyről) 11. skk.; vö. FK 1908. 22. skk., 151.; *Hanvai Sándor*: A székesfőváros szegényügye. In: Társadalmi Múzeum Értesítője 1909. 104., 111.
44. A Munka Szemléje 1905. 7. 2.; vö. még uo. 1905. 10. 3. skk.
45. Vö. BFL IV 1407b 2278/1909–IX. (A Budapesti Ügyvédi Kör felirata a Fővárosi Árvászékhez, melléklettel.); Gyermekvédelmi Lap 1905. 68., 113.; uo. 1907. 35., 43. skk.
46. Vö. BFL IV 1407b 2278/1909–IX. (A kerületi elöljárók értekezlete 1906. jan. 14-én és 1907. márc. 26-án; az árvaszék 1907. febr. 10-i felirata a tanácshoz.); vö. FK 1908. 22. skk., 151.; Szabályrendelet a szegényügyről. 18.
47. Vö. BFL IV 1407b 2278/1909–IX. (Az I. kerület kerületi elöljáróságának hirdetménye; a kerületi elöljáróságok félévi jelentései a tanácsnak a gyermekvédelmi bizottságok tevékenységéről 1908–1910; a tanács 1911. júl. 27-i ülése.)

48. Vö. Budapest székesfőváros árvaszékének gyermekvédelmi tevékenysége 1910–1921. Kézzel beszámozott irat, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény, h. n., é. n. kül. 13. skk., 218., 221., 226–230.; BFL IV 1411f 4168.; uo. IV 1476 2278/1909–IX.; *Melly Béla*: Az árvaszék hivatása a gyermekvédelemben, különösen a házasságon kívül született gyermekek védelmében és a prostitúció elleni küzdelemben. In: A magyar városok országos kongresszusának iratai 4. köt. Bp., 1913. 8. skk., 16. skk., 25. skk.
49. Budapest székesfőváros árvaszékének... (l. 48. jegyz.) 225. skk.; a kérdőívre példaként vö. BFL IV 1411f 4168.
50. FK 1910. 1570. skk.; vö. *Melly* (l. 48. jegyz.) III. skk.
51. Bárczy kijelentését idézi *Melly* (l. 48. jegyz.) III.
52. A főváros hivatalos kiadványában szereplő megfogalmazás, in: A negyvenéves Budapest (l. 2. jegyz.) 615.
53. Vö. *Deutsch Ernő*: Csecsemők intézeten kívüli ellátása. In: Társadalmi Múzeum Értéktöze 1910. 301., 305. skk.; *Schuler* (l. 38. jegyz.) 28.; Gyermekvédelmi Lap 1908. 104.; FK 1913. 2414.
54. A kommunális lakáspolitikára terén a közsegénység, a városi közigazgatás, a reformerők és a lakásbérlők kölcsönös lépéseiről l. *Susan Zimmermann*: Auf konservativen Grundlagen radikale Politik? Soziale Reform und politischer Wandel in Budapest nach der Jahrhundertwende. In: Archiv für Kommunalwissenschaften 31 (1992) 2. 255–280.
55. Vö. erről a köv. bek.
56. Arról, hogy a kommunális gyermekgondozási politika kialakításának és modernizálásának különféle formái milyen hatást gyakoroltak a nemek közti és a családon belüli viszonyok alakulására Bécs és Budapest nagyvárosi társadalmában, l. *Susan Zimmermann*: Das Geschlecht der Fürsorge. Kommunale Armen- und Wohlfahrtspolitik in Budapest und Wien 1870–1914. In: L'Homme. Zeitschrift für Feministische Geschichtswissenschaft 5 (1994) 2. 19. skk.
57. A bécsi városi tanács pártjai között alapvető egyezség volt arról, hogy a gyermek- és ifjúságvédelem kérdései a pártviták felett állnak. A gyermek- és ifjúságvédelem reformját (1900-tól) különösen a szociáldemokrata képviselők sürgették.
58. Vö. Blätter für das Armenwesen der Stadt Wien (= BAW) 1912. 7. skk.; BFL IV 1407b 2278/1909–IX.
59. A bécsi intézet tevékenységének legfőbb célja a csecsemő- és gyermekhalandóság csökkentése volt. Vö. még BAW 1911. 221.
60. Vö. Stenographische Protokolle des n. ö. Landtages. 49 melléklet. X. választási ciklus, I. ülés. 44., 136.
61. A városi menhely fennállásának utolsó évében 1176 gyermek átvételét dokumentálta, míg az átvételi intézet már 1913-ban 4238 gyermekét. Az illetékeseket azonban nem annyira a kapacitás bővülése lelkesítette fel, mint inkább az az előny, hogy ily módon „a szegényügyi intézkedésre szoruló esetek jobban hozzáférhetőek és kezelhetőek”. BAW 1914. 34.
62. Vö. erről BAW 1910. 142.
63. A gondozói nevelésről szóló törvénytervezet parlamenti vitája a bécsi városi tanácsban azt a véleményt váltotta ki, hogy „a gondozói nevelés gyakorlatát szervesen össze kell kapcsolni a városi gondozással”, elkerülve ezzel, hogy a kialakuló ifjúságvédelem terén az addigi széttagoltság érvényesüljön. BAW 1913. 213. skk.
64. Vö. Zeitschrift für Kinderschutz und Jugendfürsorge 1914. 281. skk.
65. Bécs és Alsó-Ausztria ötszáz ezer koronán osztozott. A törvényi szabályozásokról vö. BAW 1902. 41.
66. Vö. Schriften des ersten österreichischen Kinderschutzkongresses in Wien. Wien, 1907. 67., 101. skk., 116. skk.; a tággyermek ügyében uralkodó visszás állapotokról vö. még *Melinz* (l. 3. jegyz.) 187. skk.
67. Amtsblatt der k.k. Reichshaupt- und Residenzstadt Wien 1908. 38.; vö. uo. 1909. 407.
68. Vö. BAW 1907. 220.; Szabályrendelet a szegényügyről. 7.
69. 60.000/1907. BM rendelet. MRT 1907. 1293.
70. A hatásvadász szociális riport műfajára jó példa *Szántó I. Béla–Tábori Kornél*: Nyomor és bűn a gyermekvilágban. Bp., 1908.
71. *Nemes Lipót*: A kültelki gyermekek élete és jövője. Bp., 1913. 32. skk.; Gyermekvédelmi Lap 1908. 135. Az árvaszék ez ellen a felfogás ellen 1908-tól kezdve megpróbált védekezni.

72. Rendőrségi jelentés 1908. 206. Ez általában véve is kifejezésre jutott abban, hogy a „züllött” lányokat potenciális prostituáltként kezelték, s a prostitúcióval való foglalkozás a szegényügyi politika egyik sajátos ága lett. A „lánykereskedelem elleni harc” és a prostitúció kérdéseiről összefoglalóan ír *Melly* (l. 48. jegyz.) 9. skk. A prostitúcióval és a szegényüggyel kapcsolatos politika összefüggéseiről l. *Susan Zimmermann*: „Making a Living from Disgrace”. The Politics of Prostitution, Female Poverty and Urban Gender Codes in Budapest and Vienna, 1860–1920. In: *Andrea Pető* (ed.): CEU History Department Yearbook 1994–1995. Bp., 1995. 67–92.
73. Rendőrségi jelentés 1908. 198.
74. 60.000/1907. BM rendelet. MRT 1907. 1293. skk., 1304. skk.
75. Rendőrségi jelentés 1905. 164.; uo. 1906. 172. skk.; vö. uo. 1907. 180. skk.; uo. 1908. 196. skk.
76. Vö. FK 1911. 2585. skk.; *Ágoston* (l. 36. jegyz.) 217.; példák a konkrét döntésekre és az ezek alapjául szolgáló családhelyzet-felmérésekre uo. 220.
77. Rendőrségi jelentés 1907. 182.; vö. *Rottenbiller* (l. 31. jegyz.) 8. skk., 16. skk.; *Karsai* (l. 34. jegyz.) 12. skk.; 60.000/1907. BM rendelet. MRT 1907. 1300. skk.; Gyermekvédelmi Lap 1906. 153.; uo. 1908. 21. skk., 116.
78. *Nemes* (l. 71. jegyz.) 9.
79. Vö. 1908. évi XXXVI. tc. 2. fejt. MTT 1908. 852–873.; 1913. évi VII. tc. MTT 1913. 25–65.; *Martha Gräfin Vay*: Über die Kinderschutzliga in Ungarn. Bp., 1911. 8.; Rendőrségi jelentés 1907. 182.; uo. 1908. 198.; Gyermekvédelmi Lap 1905. 40., 68., 113.; uo. 1906. 12., 14., 43., 86.; uo. 1907. 45. skk.; uo. 1908. 21. skk., 58. skk., 115., 117. skk., 134. skk.; uo. 1910. 9., 127.
80. 1908. évi XXXVI. tc. 15., 16. §. és 3. megj. MTT 1908. 852. skk.; Gyermekvédelmi Lap 1907. 115. skk.
81. Vö. *Melinz-Zimmermann* (l. 20. jegyz.) 41. skk.
82. 1908. évi XXXVI. tc. 3. jegyz. MTT 1908. 853.
83. A Gyermekvédelem Lapja 1914. 81.
84. Gyermekvédelmi Lap 1911. 26.
85. Amtsblatt der k.k. Reichshaupt- und Residenzstadt Wien 1895. 274. skk., 666.
86. BAW 1914. 35.
87. BAW 1906. 85. skk.
88. Vö. Fürsorge-Einrichtungen. 171., 173.
89. Stenographische Protokolle des n. ö. Landtages. 1905. máj. 26-i ülés. 67.
90. 1910-ben Magyarország egész területén 940 állami intézeti férőhely állt rendelkezésre, míg egyedül Eggenburghban 1200., vö. *Deutsch* (l. 16. jegyz.) 408.; Zeitschrift für Kinderschutz und Jugendfürsorge 1910. 26. Mindenesetre Budapest tekintetében nem lebecsülendő jelentősége volt a liga által létesített intézetek gyorsan növekvő hálózatának is.
91. Vö. erről részletesen *Melinz* (l. 3. jegyz.) 208. skk.; a Polgári Törvénykönyv 1. részkiegészítése és módosító családjogi rendelkezései csak a világháború idején léptek hatályba, egy császári rendelet következtében.
92. Erről ad áttekintést *Marcovich*: Strafanstalten. In: Österreichisches Staatswörterbuch 1909/2. IV. köt. 495. skk.

Képszeállítás
Bildteil

1. Kolduló család, 1890-es évek (Kat. 1.)

A fővárosi hatóságok által folytatott hagyományos gyermekgondozás csak akkor reagált a szociális bajokra, amikor azok következményei kellemetlenül szembetűnővé váltak a nyilvánosság számára. A gondoskodás kötelezettsége még ilyenkor is elsősorban a szülőkre hárult. A legtöbb esetben a hatóságok mindössze arra szorítkoztak, hogy a kolduló gyerekeket hazajuttassák. Segélyt a családban élő szegény gyerekek csak akkor kaptak, ha a szülők hosszan tartó, krónikus betegségben szenvedtek, s ezért nem tudtak munkát vállalni.

1. Familie, bettelnd auf der Straße, 1890er Jahre (Kat. 1)

Die hergebrachte Armenfürsorge der hauptstädtischen Behörden reagierte auf soziale Not erst, wenn sich deren Folgen in der Öffentlichkeit unliebsam bemerkbar machten. Die Sorgspflicht oblag selbst dann noch in allererster Linie den Eltern. Die Behörden beschränkten sich zumeist darauf, bettelnde Kinder nachhause zu bringen. Armenhilfe für Kinder, die im Kreise ihrer Familie lebten, gab es nur, wenn die Eltern an langfristigen, chronischen Krankheiten litten und daher keiner Arbeit nachgehen konnten.

2. Elhagyott, kóborló gyerekek, 1879 (Kat. 11.)

A hivatalos gyermekgondozás csupán abban az esetben lépett működésbe, ha a hatóságok nem találtak olyan személyt, akit az ellátásra kötelezhetek volna. Támogatásra csak az árváknak, az ismeretlen helyen tartózkodó szülők elhagyott, csavargó gyerekeinek és a kitett gyermekeknek, a lelenceknek volt esélyük. Az iskoláskorú fiúk és lányok számára létesített árvaházak azonban nem voltak képesek befogadni az összes ilyen gyermeket.

2. *Verlassene, umherirrende Kinder, 1879 (Kat. 11)*

Das Räderwerk der eigentlichen Kinderfürsorge kam erst in Gang, wenn die Behörde keine Sorgeberechtigten in die Pflicht nehmen konnte. Nur Waisen, verlassene Kinder, herumstreunende Kinder, deren Eltern nicht ausfindig gemacht werden konnten, und ausgesetzte Kleinkinder, die sogenannten Findlinge, hatten eine Chance auf Unterstützung. Die Kapazitäten der eigentlichen Waisenhäuser für Mädchen und Jungen im Schulalter reichten keineswegs hin, um all diese Kinder aufzunehmen.

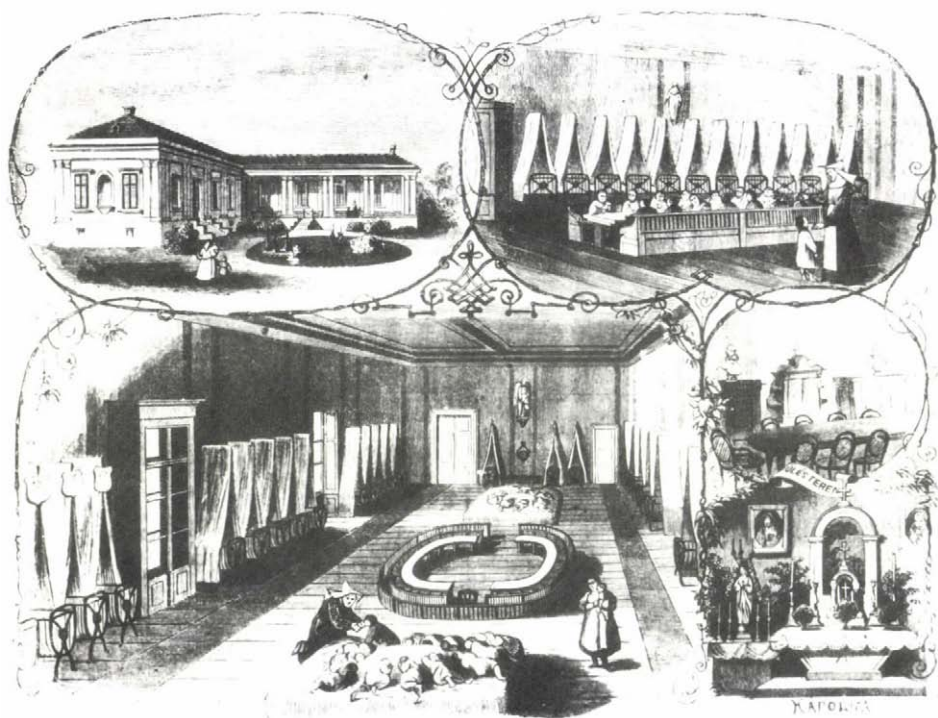

3. A rendőrök kitett csecsemőre lelnek a Városligetben, 1903 (Kat. 12.)

A rendőrség, a kórházak, a jótékonyági egyletek és a kerületi előljáróságok kölcsönösen egymásra igyekeztek hárítani az elhagyott, illetve talált vagy bekísért gyerekekkel kapcsolatos teendőket. A végül hatósági gondozásba vett gyermekeket csekély díj fejében úgynevezett tápszülőknél helyezték el Budapesten és környékén. A rossz bánásmóddal kapcsolatban se-regnyi volt a panasz, és rendkívül magas volt a halálozási arány. Vég nélküli vita folyt arról, hogy a hatósági ellenőrzés nem sokat ér, illetve gyakran túl későn érkezik.

3. Polizisten finden einen ausgesetzten Säugling im Stadtwäldchen, 1903 (Kat. 12)

Polizei, Krankenhäuser, wohltätige Vereine und die Bezirksvorstehungen schoben sich die verlassenenen bzw. gefundenen oder aufgegriffenen Kinder gegenseitig zu. Die schließlich in behördliche Obsorge aufgenommenen Kinder wurden gegen ein geringes Pflegegeld in Budapest und Umgebung bei Pflegefamilien untergebracht. Klagen über Mißbräuche waren Legion und die Sterblichkeitsquoten enorm. Die Debatten über die Ineffizienz bzw. das Zuspätkommen der behördlichen Kontrolle rissen nicht ab.

4. A Budapesti Első Gyermekehely-egyesület bérelt helyiségei a Mária utcában, 1871 (Kat. 30.)

A főváros évtizedeken keresztül igyekezett minimálisra korlátozni hatóságai gyermekgondozási tevékenységét. E klasszikus liberális politika jegyében magánszervezésű jótékonyági egyleteket bíztak meg a városi árva- és lelencellátás lebonyolításával. Azok az ismétlődő törekvések, amelyek egy központi hatósági lelencház felállítására irányultak, évtizedeken át nem vezettek eredményre. Az említett intézmény lett volna hivatva arra, hogy a városi gyermekgondozás szervezeti elosztóközpontjaként enyhítsen a legkiáltóbb gondokon.

4. Gemietete Räumlichkeiten des Budapester Ersten Kinderasylvereins in der Mária Straße, 1871 (Kat. 30)

Die Hauptstadt bemühte sich jahrzehntelang darum, die Fürsorgetätigkeit der Behörde selbst auf ein Mindestmaß zu beschränken. Im Zeichen dieser klassischen liberalen Politik beauftragte man private Wohltätigkeitsvereine mit der Abwicklung der kommunalen Waisen- und Findlingspflege. Wiederkehrende Bemühungen um die Errichtung eines behördlichen zentralen Findelhauses blieben jahrzehntelang ohne jedes Ergebnis. Als zentrale organisatorische Drehscheibe der kommunalen Kinderfürsorge wäre eine solche Anstalt zur Linderung der schreiendsten Mißstände berufen gewesen.

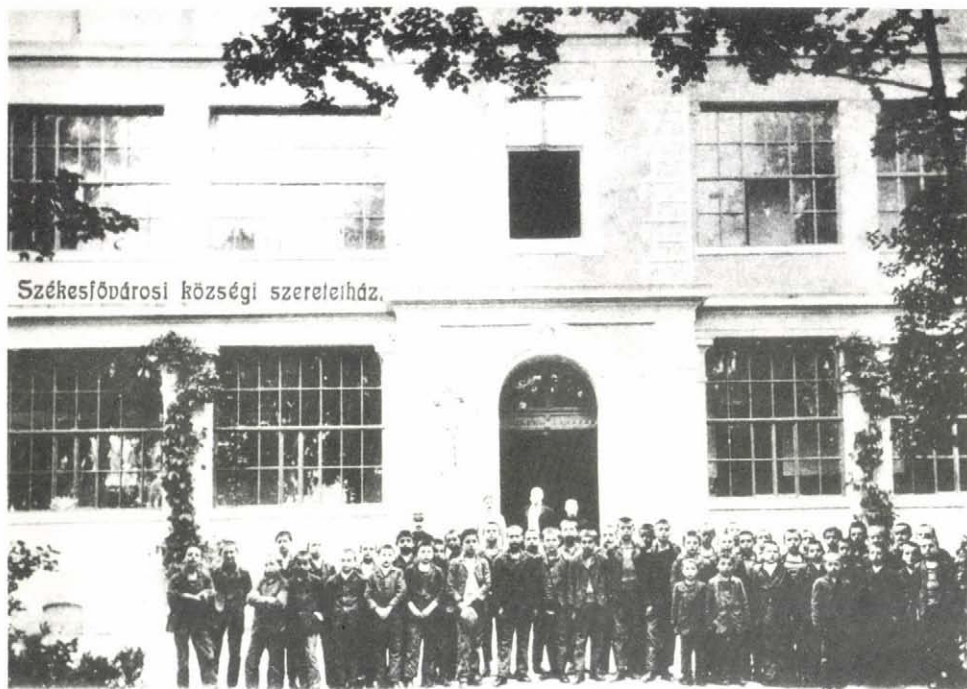

5. „A züllés veszélyének kitéve”: gyerekek egy angyalföldi utcán, 1910 körül (Kat. 151.)

A gyermekgondozás ügyének differenciálódásával a hatóságok kezdték felfedezni az úgynevezett nehezen nevelhető, „züllésnek indult” gyermekeket mint sajátos és különleges bánásmódot igénylő csoportot. A kortársak véleménye szerint e nemkívánatos szociális jelenségek oka nem a gondviselők tényleges hiánya volt, hanem az elégtelen szülői felügyelet, a szegénység és a „bűnözésre való hajlam”.

5. *Nicht verlassen, aber ohne Aufsicht: Straßenkinder im Stadtteil Angyalföld, um 1910 (Kat. 151)*

Im Zuge der einsetzenden Differenzierung des Fürsorgewesens entdeckte das Auge der Behörde die sogenannten schwer erziehbaren, „in Verwahrlosung begriffenen” Kinder als eigene und besonders zu behandelnde Gruppe. Nicht das tatsächliche Fehlen von Sorgeberechtigten, sondern mangelnde Aufsicht durch die Eltern, Armut und der „Hang zur Kriminalität” waren nach Ansicht der Zeitgenossen die Ursache dieser unerwünschten sozialen Erscheinungen.

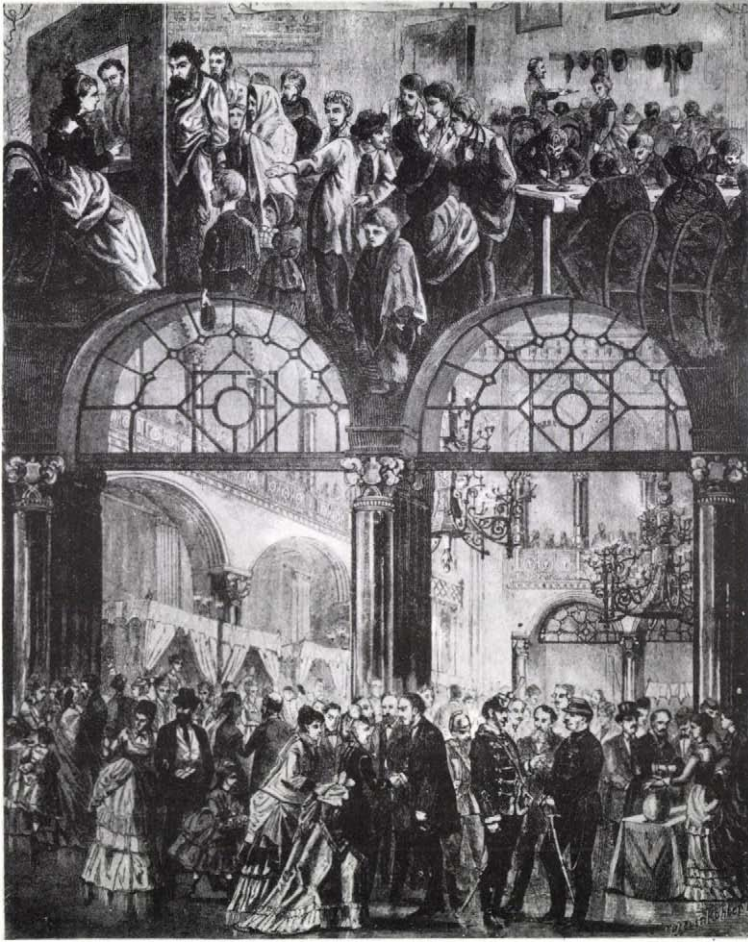

6. A 6–16 éves fiúk számára létrehozott Budapest Fővárosi Községi Szeretetház, 1900 körül (Kat. 53.)

A hatóságok egészen az 1880-as évekig visszariadtak attól, hogy intézkedéseket tegyenek az úgynevezett nehezen nevelhető gyermekek gondozása ügyében. A szülők ellátási kötelezettségének elvét eleinte még e sajátos csoport tekintetében sem akarták csorbítani. A községi szeretetház (egyfajta javítóintézet) megnyitására csak 1888-ban került sor, jótékony magán-szervezetek, valamint a fővárosi rendőrség – amely tevékenysége során nap mint nap találkozott ilyen gyermekekkel és fiatalokorúakkal – erőteljes sürgetésére. Budapest közigazgatási határán kívül az állam is működtetett javítóintézeteket.

6. Das Hauptstädtische Rettungshaus für Jungen zwischen 6 und 16 Jahren, um 1900 (Kat. 53)

Bis in die 1880er Jahre schreckte die Behörde vor kommunalen Fürsorgemaßnahmen für die sogenannten schwer erziehbaren Kinder zurück. Vom Prinzip der Versorgungspflicht der Eltern wollte man zunächst selbst bei dieser speziellen Gruppe keine Ausnahme machen. Erst vor dem Hintergrund massiver Vorstöße der Privatwohlthätigkeit und auch der Hauptstädtischen Polizei, die mit diesen Kindern und Jugendlichen tagtäglich konfrontiert war, kam es schließlich 1888 zur Eröffnung des kommunalen Rettungshauses. Auch der Staat betrieb, außerhalb der Budapester Stadtgrenzen, mehrere Besserungsanstalten.

7. Jótékonyági bál a Vigadóban, 1875 (Kat. 164.)

A társadalmi jótékonyág évtizedeken át jelentős szerepet játszott a fővárosi szegényügy és különösen a gyermekgondozás terén. A jótékonyági egyletek, népkonyhák és bölcsődék érdekében végzett tevékenység szerves része volt a felsőbb rétegekhez tartozók, kiváltképp a nők társadalmi életének. A városi szegénypolitika és a magánjótékonyág között egyre szervezesebb együttműködés alakult ki, a jótékonyági egyesületek tagjait módszeresen bevonták a hatósági tevékenységbe, például tiszteletbeli szegénygondozóként.

7. Wohltätigkeitsball in der hauptstädtischen Redoute, 1875 (Kat. 164)

Die Privatwohltätigkeit spielte über die Jahrzehnte hinweg im hauptstädtischen Fürsorgewesen und ganz besonders in der Kinderfürsorge eine bedeutende Rolle. Die Tätigkeit in Wohltätigkeitsvereinen, Volksküchen und Kinderkrippen gehörte in den oberen Bevölkerungsschichten mehr noch für Frauen als für Männer zum gesellschaftlichen Alltag. Zudem strebte die kommunale Armenpolitik in zunehmendem Maße nach wohlorganisierter Zusammenarbeit mit der Privatwohltätigkeit, Einbindung von ehrenamtlichen Armenpflegern und -pflegerinnen etc.

8. Az Országos Gyermekvédő Liga gyűjtése, 1910-es évek (Kat. 179.)

A gyermekgondozás terén beköszöntött reformkorszak a századforduló után a társadalmi kezdeményezések hirtelen fellendülését is magával hozta. Különösen említésre méltó az Országos Gyermekvédő Liga, amely egyfajta központi szervezetté fejlődött. A liga gyermekvédelmi szaklapot is kiadott, 1906-tól pedig minden évben megrendezte a gyermeknapot.

8. Sammlung der Landes-Kinderschutzzliga, 1910er Jahre (Kat. 179)

Die Reformperiode im Kinderfürsorgewesen brachte nach der Jahrhundertwende einen ungeahnten Aufschwung auch der privaten Kinderfürsorge. Insbesondere die Landes-Kinderschutzzliga entwickelte sich zu einer Art Zentralorganisation. Sie gab ein eigenes Fachblatt zum Kinderschutz heraus und veranstaltete ab 1906 alljährlich den Kinderschutztag.

9. „A megtámadott automobil.” Jótékony hölgyek perselyeznek az Oktogonnál az 1912. évi gyermeknapon (Kat. 180.)

A gyermekvédelem jobb körökben néhány évre divatjelenséggé vált, s az aktivisták minden eszközzel igyekeztek felébreszteni az emberek adakozókedvét. A korabeli sajtó nem csak amiatt gúnyolódott sokat, hogy a járókelőket és az utazóközönséget molesztálják, sőt „a sötét mellékutákba űzik”. Néhány lap azt is nehezményezte, hogy a gyermeknyomor okaival senki sem foglalkozik kellőképp, s szerintük a szegény gyerekek csupán a polgári öntetszelgés eszközéül szolgálnak.

9. „Das überfallene Automobil.” Wohltätige Damen sammeln auf dem Oktogon Platz für den Kinderschutztag 1912 (Kat. 180)

Kinderschutz avancierte in besseren Kreisen für einige Jahre zur Modeerscheinung, und die Aktivist(inn)en bemühten sich mit allen Mitteln, die Spendenbereitschaft des Publikums anzuheizen. Die zeitgenössische Presse mokierte sich nicht nur über die angebliche Belästigung des fahrenden und gehenden Publikums oder gar „seine Vertreibung in dunkle Seitenstraßen”. Bemängelt wurde in bestimmten Blättern auch die fehlende Beschäftigung mit Ursachen des Kinderelends und die bürgerliche Selbstbespiegelung, die sich die armen Kinder nur zu ihrem Objekt machte.

10. Széll Kálmán miniszterelnök és belügyminiszter, a századfordulón megkezdett állami-községi gyermekvédelmi reformok egyik legfőbb támogatója (Kat. 61.)

Az 1890-es évektől az urbanizáció, az iparosodás és a hagyományos mezőgazdasági struktúrák átalakulása drámai módon felgyorsította a társadalmi változások folyamatait Magyarországon. Ugyanakkor az állami szociálpolitika csak nagyon lassan kezdett kibontakozni. A régi típusú szegénygondozás – melyet kizárólag a helyi szervek működtettek és finanszíroztak – szinte semmiféle szolgáltatást nem nyújtott, különösen nem a városba betelepülők seregének. Átfogó, törvényileg szabályozott reformokra nem került sor.

Végül, hosszas huzavona után, 1898-ban legalább a szegényügy két speciális területe, a gyermekgondozás és a közintézményi betegellátás finanszírozását sikerült államosítani. Széll Kálmán hivatali ideje alatt, 1901 és 1903 között ez a törvény szolgált alapul egy olyan új állami-községi gyermekvédelmi rendszer megteremtéséhez, amely Európa-szerte is elismerést vívott ki, sőt részben mintáértékű volt. A fordulópontra és egyben a rendszer sarokkövét az elhagyott gyermekek gondozáshoz való jogának törvénybe foglalása jelentette.

10. Ministerpräsident und Innenminister Kálmán Széll, bedeutender Förderer der staatlich-kommunalen Kinderschutzreform seit der Jahrhundertwende (Kat. 61)

Seit den 1890er Jahren beschleunigte sich der soziale Wandel im Lande im Zeichen von Urbanisierung, Industrialisierung und der Umgestaltung traditioneller Agrarstrukturen dramatisch. Eine staatliche Sozialversicherungspolitik entwickelte sich nur sehr zögernd. Die alte Armenfürsorge, die ausschließlich von den Kommunen finanziert und betrieben wurde, sah insbesondere für das Heer der in die Städte Zugewanderten fast gar keine Leistungen vor. Zu übergreifenden gesetzlichen Reformen konnte man sich nicht durchringen. Doch wurde nach langem Zögern schließlich 1898 zumindest die Finanzierung der Kinderfürsorge und der geschlossenen Krankenpflege, Spezialbereichen des Armenwesens also, verstaatlicht.

In den Jahren 1901 bis 1903 sollte dieses Gesetz unter der Federführung von Kálmán Széll zur Grundlage der Schaffung eines neuen staatlich-kommunalen Kinderschutzsystems werden, das auch europaweit Anerkennung fand und zum Teil Vorbildcharakter hatte. Das vom Gesetzgeber verbrieftete Recht des verlassenen Kindes auf Fürsorge war Dreh- und Angelpunkt dieses Systems.

11. Felvétel az állami gyermekmenhelyek budapesti központi intézetében, 1908 (Kat. 70.)

Az újonnan megszervezett állami gyermekvédelem kezdetben a már korábban működő egyletekre támaszkodott, 1901-től azonban elkezdték kiépíteni az állami gyermekmenhelyek országos hálózatát. Ennek központi intézete Budapesten volt. E felvételi helyeken a gyermekek orvosi vizsgálaton estek át, és szükség esetén kezelést is kaptak. Ezt követően vidékre kerültek, és felügyelet alatt álló „telepek” kötelékén belül nevelőszülőknél helyezték el őket.

11. Aufnahme in der Zentralanstalt des staatlichen Kinderasyl-Verbands in Budapest, 1908 (Kat. 70)

Hatte man die neue staatliche Kinderfürsorge zu Beginn zunächst wiederum in die Hände von Vereinen gelegt, so ging man ab 1901 an die Schaffung eines landesweiten Netzes staatlicher Kinderasyle mit einer Zentralanstalt in Budapest. In diesen Anlaufstellen wurden die Kinder ärztlich untersucht und wenn notwendig behandelt. Danach wurden sie, in überwachten „Kolonien“ zusammengefaßt, bei Pflegeeltern auf dem Lande untergebracht.

12. A budapesti állami gyermekmenhely konyháján, 1908 (Kat. 70.)

A menhelyek állami pénzből működtek. A fővárosnak és a többi településnek csak azon gyermekek esetében kellett megtérítenie a gondozásra fordított összeget, akik már betöltötték hetedik életévüket. A felvett gyermekek száma évről évre nőtt, hamarosan ötvenezernél több gyermek tartózkodott az állami menhelyeken. 1909–1910-től, különösen Budapesten, drasztikus takarékosági intézkedéseket hajtottak végre, amiknek következtében az újonnan felvettek száma 44 százalékkal csökkent az előző évhez képest. Szakmai körökben egyre inkább kifogásolták azt is, hogy az új rendszer is kiszakítja a gyermekeket családjukból, ahelyett, hogy saját környezetükben támogatná őket.

12. In der Küche des Staatlichen Budapester Kinderasyls, 1908 (Kat. 70)

Die Asyls wurden aus staatlichen Mitteln betrieben. Die Hauptstadt und die übrigen Gemeinden mußten die Pflegekosten nur für Kinder zurückerstatten, die das siebente Lebensjahr vollendet hatten. Die Zahl der aufgenommenen Kinder stieg von Jahr zu Jahr, und bald befanden sich über fünfzigtausend Kinder in Staatspflege. Ab 1909–1910 griff man insbesondere im Budapester Asylverband zu drastischen Sparmaßnahmen, die Neuzugänge verringerten sich gegenüber dem Vorjahr um 44 Prozent. In Fachkreisen wurde außerdem immer stärker bemängelt, daß auch das neue System die Kinder aus der Herkunftsfamilie herausreißt, statt in deren eigener Umgebung unterstützend einzugreifen.

13. Felvételekre várva az Országos Gyermekvédő Liga irodája előtt, 1908 (Kat. 75.)

Az állami gyermekvédelem feladatainak igen jelentékeny részét az Országos Gyermekvédő Liga végezte el, gyakorlatilag a Belügyminisztérium hivatalos szerveként. Az új rendszer számos tiszteletbeli funkció betöltéséhez nyert meg embereket, és képes volt célzottan hasznosítani a polgári és nemesi körök növekvő adakozókedvét. A gyermekvédelmi törekvéseket különösen a fővárosban aktívan támogatta a haladó liberális nőmozgalom is.

13. Auf die Aufnahme Wartende beim Büro der Landes-Kinderschutzliga, 1908 (Kat. 75)

Einen gewichtigen Teil der Aufgaben im staatlichen Kinderschutz wickelte de facto die Landes-Kinderschutzliga als offiziell bestelltes Organ des Innenministeriums ab. Das neue System gewann auf diese Weise zahlreiche ehrenamtliche Kräfte und konnte sich die wachsende Spendenfreudigkeit breiter bürgerlicher und adeliger Kreise gezielt zunutze machen. Insbesondere in der Hauptstadt beteiligte sich auch die fortschrittlich-liberale Frauenbewegung aktiv an den Kinderschutzbestrebungen.

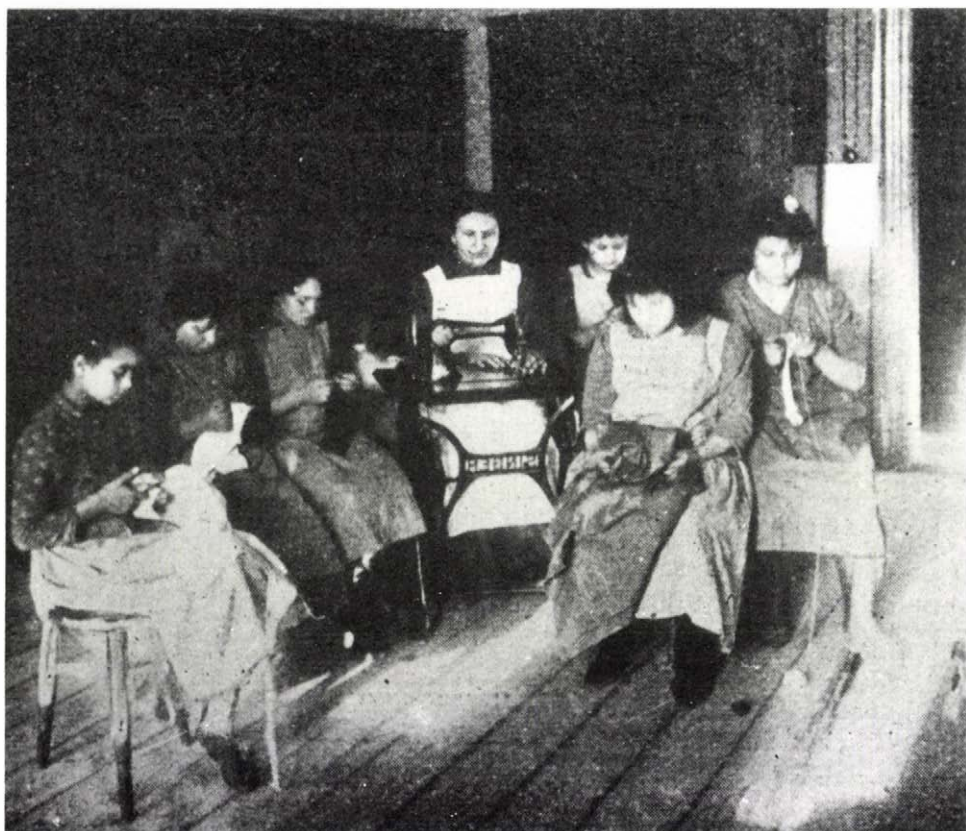

14. Elhanyagolt, elzüllött vagy bűnöző? Gyerekek egy kocsmá előtt, 1890-es évek (Kat. 48.)

Néhány évvel az új gyermekvédelmi rendszer megteremtése után a nyilvánosság és a hatóságok figyelme újfent az elhanyagolt vagy elzüllött gyermekek felé fordult. 1908-tól a törvényhozók újabb rendszabályokat vezettek be, hogy a társadalmat megvédjék a bűnöző vagy deviáns magatartású kiskorúaktól, s e célra külön javító-nevelő intézeteket hoztak létre az állami menhelyhálózat keretében.

14. Vernachlässigt, verwahrlost oder kriminell? Kinder vor einer Gaststätte, 1890er Jahre (Kat. 48)

Einige Jahre nach der Schaffung des neuen Kinderschutzsystems begann sich der Blick der Öffentlichkeit und der Behörden wieder verstärkt auf vernachlässigte oder verwahrloste Kinder zu richten. Ab 1908 traf der Gesetzgeber zusätzliche Regelungen zum Schutz der Gesellschaft vor kriminalisierten bzw. abweichenden Minderjährigen und zur Schaffung besonderer Besserungs- und Erziehungsanstalten im Rahmen des staatlichen Asylverbandes.

15. Az Országos Gyermekvédő Liga leány-nevelőotthona Kőbányán, 1911 (Kat. 83.)

Elsősorban a liga működtetett olyan speciális intézeteket, amelyek a nehezen nevelhető gyermekek és fiatalok állami vagy községi költségen történő elhelyezésére szolgáltak. A szakértők és a hatóságok szemében a lányok züllése főképp az erkölcsi romlásban és prostitúcióban mutatkozott meg. A fiúk esetében inkább bandákba tömörüléstől, kisebb bűncselekmények elkövetésétől és csavargástól tartottak. Minthogy az utóbbiakat vélték a veszélyesebb és ugyanakkor az esetek egy részében inkább javítható magatartásúaknak, a nehezen kezelhető gyermekekről való gondoskodás keretében nagyobb súlyt helyeztek a fiúk nevelésére.

15. Mädchenerziehungsheim der Landes-Kinderschutzliga in Kőbánya, 1911 (Kat. 83)

Insbesondere die Liga betrieb die Spezialanstalten, in denen schwererziehbare Kinder und Jugendliche auf Staats- oder Gemeindegeldern untergebracht wurden. In den Augen von Experten und Behörden fand die Verwahrlosung der Mädchen ihren Ausdruck häufig in sittlichem Verfall und Prostitution. Bei den Jungen beunruhigten eher Bandenbildung, Kleinkriminalität und Vagabundage. Da dies für gefährlicher und zugleich, zumindest in einem Teil der Fälle, für eher korrigierbar gehalten wurde, legte die Schwererziehbaren-Fürsorge stärkeres Gewicht auf die Buben.

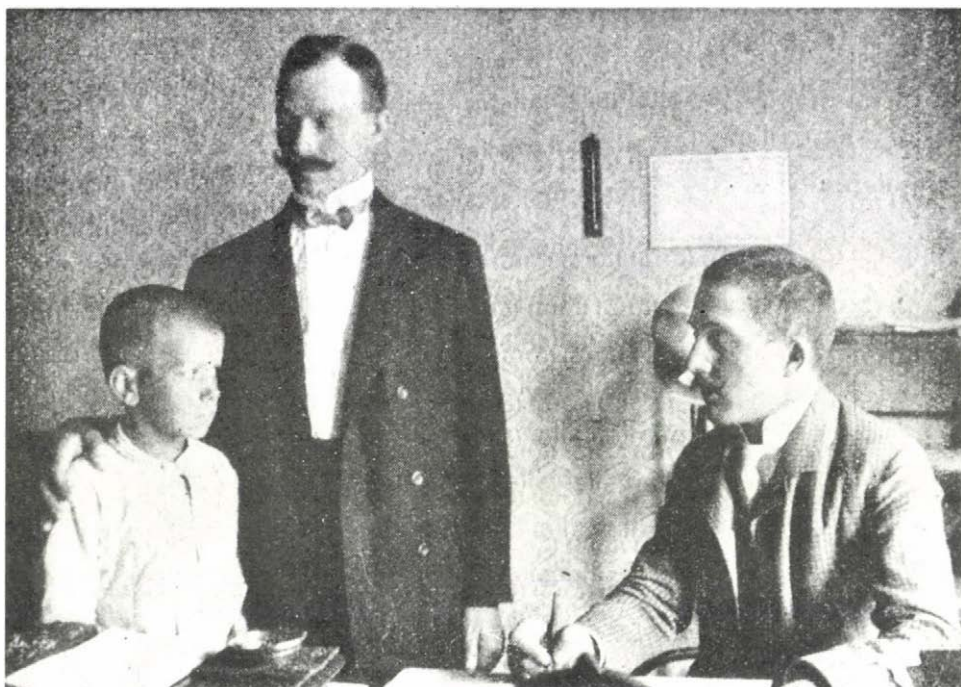

16. A hatóság „a nyomor és a bűn tanyáin”: razzia az alsóbb rétegek lakónegyedeiben, 1905 (Kat. 82.)

A századforduló után az elzüllesztés elleni harc, különösen a fővárosban, immáron túlmélt a köznyugalom, a közrend és a közérkölcsök megóvtásán. Többsnyire éjszaka tartott razziai során a rendőrség – nemritkán újságírók, városatyák, sőt főnemesek kíséretében – közvetlenül is behatolt az alsóbb rétegek gyanúsak tartott szállásaira. Az ily módon felkutatott kétes egzisztenciájú felnőttekre, ha nem rendelkeztek fővárosi illetősséggel, hazatoloncolás várt. A veszélyeztetett vagy elzüllesztett gyermekek viszont leggyakrabban az állami menhelyre kerültek.

16. Die Behörde „in den Quartieren des Elends und Verbrechens”: Razzia in den Wohnvierteln der Unterschichten, 1905 (Kat. 82)

Nach der Jahrhundertwende beschränkte sich der Kampf gegen die Verwahrlosung insbesondere in der Hauptstadt nicht mehr auf die Gewährleistung der öffentlichen Ruhe, Ordnung und Sitte. Die Polizei drang vielmehr, nicht selten in Begleitung von Sozialreportern, Stadtvätern oder gar Magnaten, in zumeist nächtlichen Razzien direkt in verdächtige Unterschichtsquartiere vor. Zwieltichtigen Erwachsenen, die dabei aufgestöbert wurden, drohte, wenn sie in der Hauptstadt das Heimatrecht nicht besaßen, die Abschiebung in den Herkunftsort. Gefährdete oder verwahrloste Kinder gelangten nunmehr stattdessen zumeist in den staatlichen Asylverband.

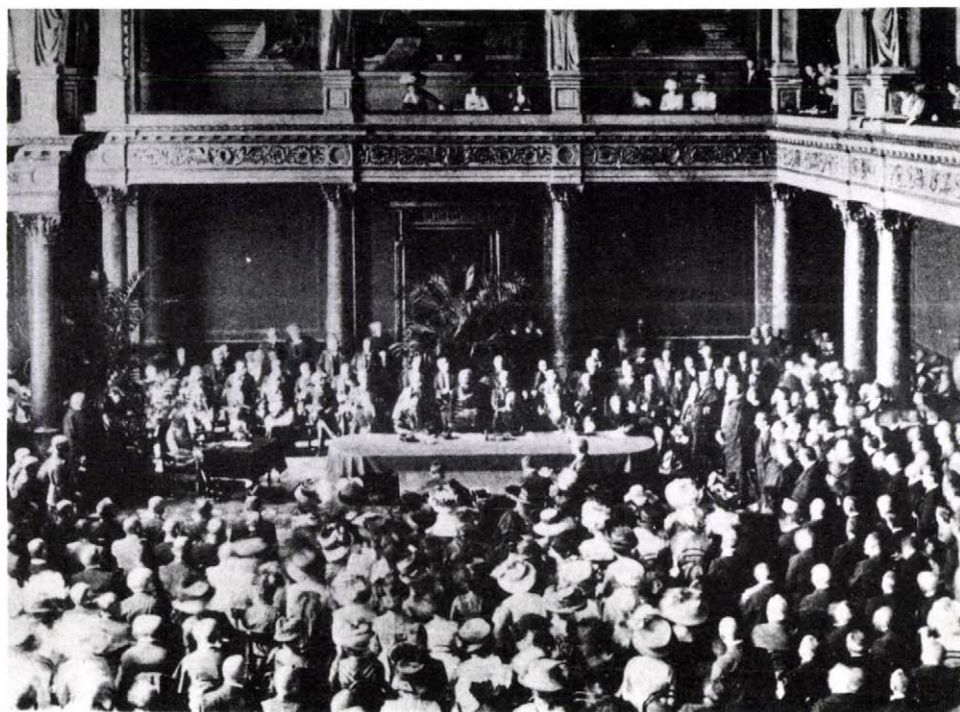

17. Gyermekbíróság a fővárosi rendőrség dunai kapitányságán, 1909 (Kat. 94.)

1908-tól önálló ügyosztály foglalkozott a bekísért fiatalkorúakkal a fővárosi rendőrségen. A „gyermekbíróság”, amelyet az egyik kerületi rendőrkapitánysághoz csatoltak, szorosan együttműködött az ügynevezett pártfogókkal. A jótékonyági egyesületek tagjai (férfiak, nők egyaránt) és ügyvédek vállalták a felügyeletet a veszélyeztetett, valamint a menhelyek hálózatából elbocsátott gyermekek fölött.

17. Jugendgericht bei der hauptstädtischen Polizei (Bezirks-Kommissariat Donau), 1909 (Kat. 94)

Ab 1908 beschäftigte sich bei der Hauptstädtischen Polizei eine eigene Abteilung mit aufgegriffenen Minderjährigen. Dieses Jugendgericht bzw. Kindergericht, das an eines der Bezirkspolizeikommissariate angeschlossen war, arbeitete eng mit den sogenannten Patronen und Patroninnen zusammen. Diese Vertreter der Privatwohltätigkeit oder der Juristenprofession übernahmen die Betreuung gefährdeter und aus dem Asylverband und seinen Anstalten entlassener Kinder.

18. Pártfogók kongresszusa a Magyar Tudományos Akadémián, 1909 (Kat. 88.)

A pártfogórendszer a háború előtti utolsó években alakult ki az előző évek általános gyermekvédelmi mozgalmából. A közérdeklődés és a gyermekvédelemmel foglalkozó magánszemélyek tevékenysége mindinkább ebbe az irányba fordult. Miközben a kevésbé problematikus gyermekek menhelyi gondozása társadalmilag elfogadott hatósági gyakorlat maradt, a törvényalkotókon és a rendőri szerveken túl a közvélemény is egyre inkább az „ifjúság veszélyeztetettségének” kérdésével kezdett foglalkozni.

18. Patronage-Kongreß im Festsaal der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, 1909 (Kat. 88)

Das Patronage-System entwickelte sich in den letzten Jahren vor dem Krieg aus der allgemeinen Kinderschutzbewegung der Vorjahre. Das Interesse der Öffentlichkeit und die Tätigkeit der privaten Kinderschützer verlagerte sich immer mehr in diese Richtung. Einerseits war die Betreuung unauffälliger Kinder im Asylverband zur gesellschaftlichen Normalität geworden, andererseits wuchs eben nicht nur beim Gesetzgeber und bei der Polizei das Interesse an Fragen der sogenannten Gefährdung der Jugend.

19. Megérkezik az ebéd egy fővárosi napközi otthonba, 1908 (Kat. 102.)

A budapesti városvezetés századforduló után képviselt szociális reformtörekvései között a gyermekvédelem összességében inkább alárendelt szerepet játszott. Fontos kivételt jelentett azonban a napközi otthonok hálózata. 1901-től Bárczy István, a későbbi reformpolgármester, ekkor a közoktatási ügyosztály vezetője kezdte meg ezeknek az intézményeknek a kiépítését. 1903-ra ötven, 1913-ra pedig már száz napközi otthont hoztak létre az iskoláskorú gyermekek számára. Ez több mint hétezer gyermeknek biztosított alternatívát az utcai élet nélkülözéseivel és veszélyeivel, de egyúttal szabadságával szemben is.

19. Anlieferung des Mittagessens in ein hauptstädtisches Tagesheim, 1908 (Kat. 102)

Im Rahmen der Sozialreformbestrebungen der Budapester Stadtverwaltung, die bald nach der Jahrhundertwende einsetzten, spielte die Kinderfürsorge insgesamt eine eher untergeordnete Rolle. Eine wichtige Ausnahme bildete das Netz der Tagesheime. Der spätere Reform-Bürgermeister István Bárczy begann mit dem Aufbau dieser Betreuungseinrichtungen für Schulkinder bereits in seiner Funktion als Leiter der Magistratsabteilung für das Bildungswesen seit 1901. 1903 bestanden fünfzig, 1913 dann hundert Tagesheime. Für mehr als siebentausend Kinder stand damit eine Alternative zu den Gefährdungen und zur Not, aber auch zur Freiheit des Straßenlebens zur Verfügung.

20. Felvétel a szünidei gyermektelepre, 1913 (Kat. 108.)

A nagyszabású gyermekgondozási-védelmi tervek ellenére 1906 után a Bárczy-féle vezetés számos fontos területen csupán a magánkezdeményezések rendszeres támogatására korlátozta tevékenységét. Ez vonatkozott többek között a gyermekek szünidei táboroztatására is, amellyel a városi közigazgatás mindössze egyszer, 1911-ben próbálkozott meg önállóan. Az anyavédelem terén viszont továbblépett a főváros: 1913-ban helyiségeket béreltek egy községi szülőotthon számára.

20. Aufnahme von Kindern in die Ferienkolonien, 1913 (Kat. 108)

In wichtigen Bereichen beschränkte sich die Bárczy-Verwaltung nach 1906 ungeachtet hochgesteckter Pläne auf die systematische Unterstützung privater Kinderfürsorgeinitiativen. Dies betraf unter anderem die Verschickung von Kindern in Ferienkolonien, mit der sich die kommunale Verwaltung nur einmal, im Jahre 1911, selbst versuchte. Im Bereich des Mutter-schutzes ging die Gemeinde dagegen weiter. Im Jahre 1913 richtete sie in gemieteten Räumlichkeiten ein eigenes Entbindungsheim ein.

21. A gyermekvédelem kiállítóterme a budapesti Társadalmi Múzeumban, 1912 (Kat. 113.)

A fővárosi közigazgatás reformnemzedéke a gyermekvédelem terén is szakszerű és tudományos pedagógiai alapokat kívánt teremteni szociálpolitikai törekvéseihez. E közös igyekezetből fakadt a szoros együttműködés a társadalomtudomány és szociálpedagógia területén létrejött kezdeményezésekkel. 1910-ben tették meg a hatóságok az első jelentős önálló lépéseket ebbe az irányba: ekkor vezették be a fővárosi gyámhatóságnál, az árvaszéknél a hivatásos gyámság intézményét, és létrehoztak egy önálló gyermekvédelmi osztályt is.

21. Die Abteilung Kinderschutz im Budapester Gesellschaftsmuseum, 1912 (Kat. 113)

Die Reformergeneration in der hauptstädtischen Verwaltung setzte auch im Kinderschutz auf Professionalisierung und wissenschaftlich-pädagogische Grundlegung ihrer sozialpolitischen Betreibungen. Die enge Zusammenarbeit mit Initiativen im Bereich von Sozialwissenschaft und Sozialpädagogik hatte ihre Wurzeln in diesen gemeinsamen Bestrebungen. Ab 1910 tat die Behörde schließlich in Eigenregie erste bedeutende Schritte in diese Richtung. In diesem Jahr wurde bei der hauptstädtischen Vormundschaftsbehörde, dem sogenannten Waisenstuhl, die Institution der Berufsvormundschaft eingeführt und eine eigene Kinderschutzabteilung geschaffen.

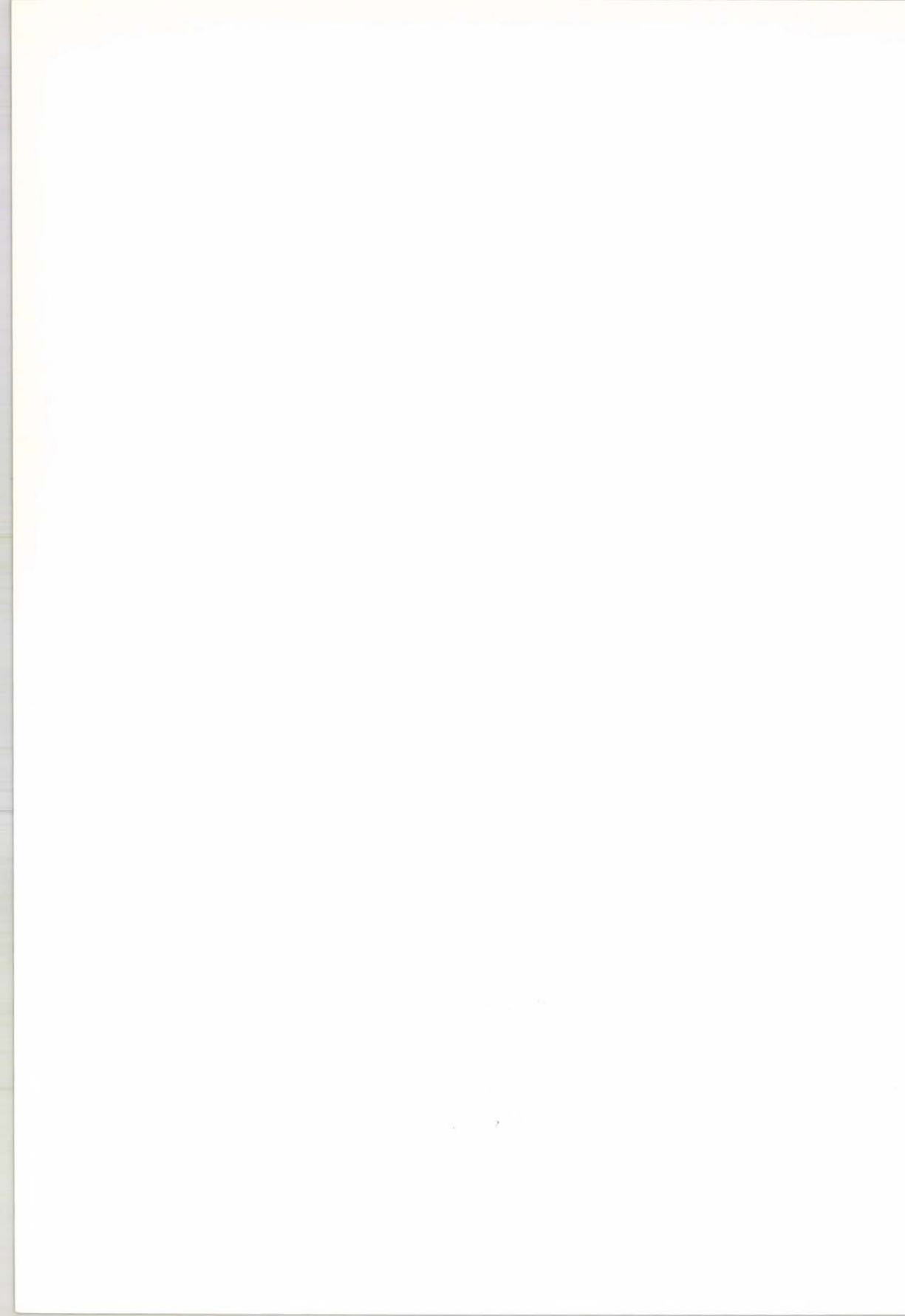

22. Az Ingyentes Egylet konyhája az Izabella utcában, 1911 (Kat. 112.)

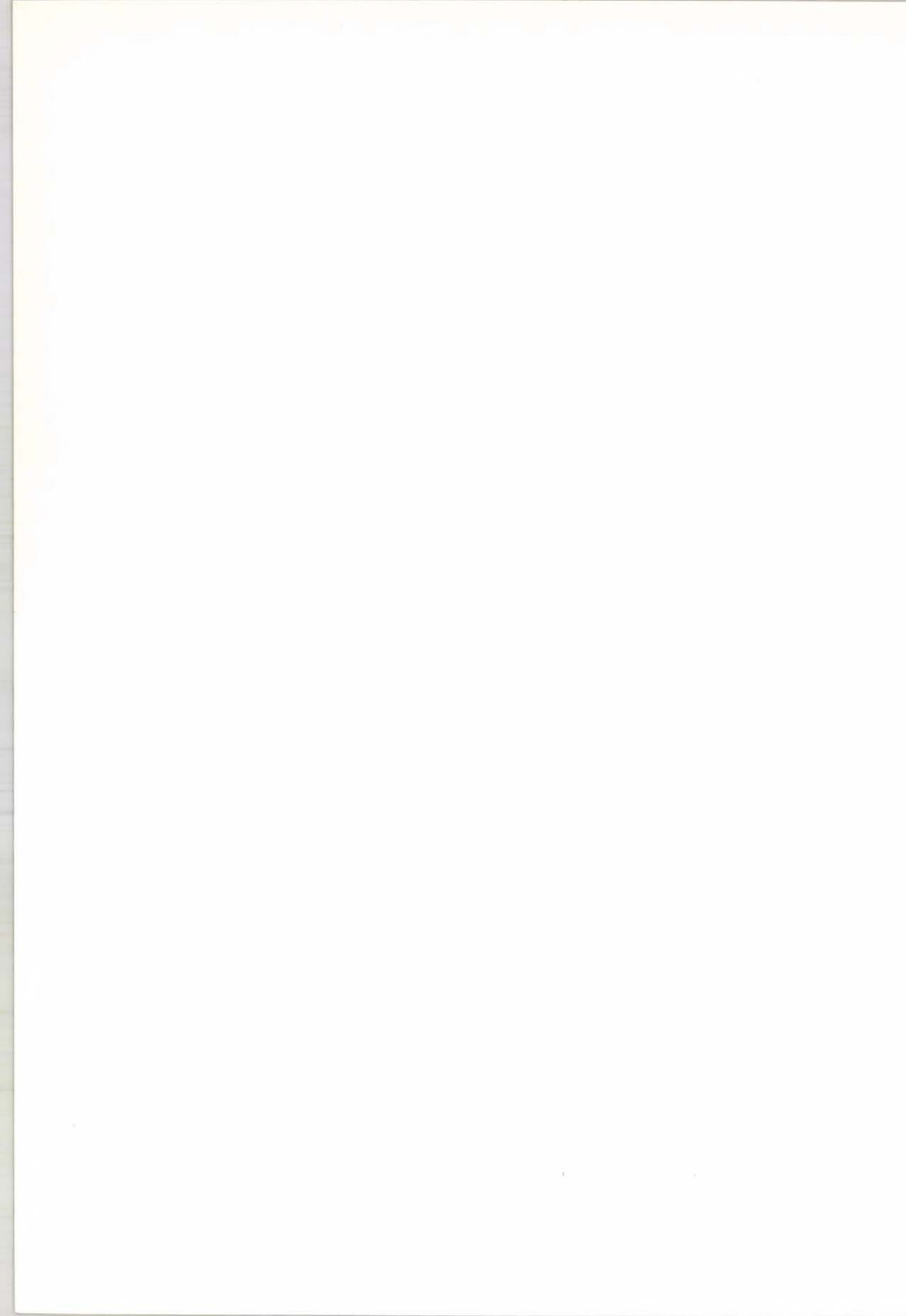
Az egyesület a város több kerületében tejkimérő helyiségeket működtetett, ahol nagy mennyiségű, egészségügyi szempontból kifogástalan tejet osztottak szét csecsemők és kisgyermek számára. A főváros céltámogatást nyújtott ehhez a tevékenységhez, mivel ez a preventív csecsemőgondozás kiindulópontjává szolgálhatott. A városházi reformerek szemében az állami gyermekvédelem kiegészítéseképp egy ilyen finoman szerteágazó és orvosi tanácsadással egybekötött rendszer jelentette az eszményi városi gyermekgondozást. Kialakításához azonban hiányoztak a közigazgatás-technikai, személyi és anyagi feltételek.

22. Die Küche des Vereins für Kostenlose Milch in der Izabella Straße, 1911 (Kat. 112)

Der Verein betrieb in mehreren Stadtbezirken Gassenlokale, wo in großem Umfang hygienisch einwandfreie Milch für Säuglinge und Kleinkinder verteilt wurde. Die Hauptstadt unterstützte diese Tätigkeit gezielt, stellte sie doch den Keim einer präventiven Säuglingsfürsorge dar. In Ergänzung des staatlichen Kinderschutzes schwebte den hauptstädtischen Reformern solch ein fein verästeltes, mit ärztlicher Beratung verbundenes System als Ideal kommunaler Kinderfürsorge vor. Für den Aufbau fehlte es jedoch bis auf weiteres an verwaltungstechnischen, personellen und finanziellen Voraussetzungen.

Katalógus
Katalog

Tablók Tafeln

I. GYERMEKEK A HAGYOMÁNYOS SZEGÉNYGONDOZÁSBAN

KINDER IN DER HERGEBRACHTEN ARMENFÜRSORGE

Kat. 5

1. Kolduló család, 1890-es évek. Wellisz E. felvétele – *Familie, bettelnd auf der Straße, 1890er Jahre. Aufnahme von E. Wellisz* (BTM 58.170.1)
2. A fővárosi népkonyhák házrendje, 1885. Kisnyomtatvány – *Die Hausordnung der hauptstädtischen Volksküchen. Kleindruck* (FSZEK BGY B 362/2/1882. XII. 3.)
3. A melegedőben. Metszet – *In der Wärmestube. Stich* (In: Budapest 1881. március 27. 1.)
4. Ingyenkenyér osztására várakozók a kenyérbolt előtt. Fénykép – *Vor einem Brotladen auf die Verteilung von kostenlosem Brot Wartende. Photographie* (In: Új Idők 1901. 1. köt. 360.)
5. Az ingyenkenyér kiosztása. Fénykép – *Verteilung von kostenlosem Brot. Photographie* (In: Új Idők 1901. 1. köt. 360.)
6. Szegény gyermekek ebédje a népkonyhán. Fénykép – *Mittagessen von armen Kindern in der Volksküche. Photographie* (In: Tolnai Világl. 1905. 168.)
7. Rendőri beavatkozás a tömegszálláson. Rajz – *Polizeieinsatz in einem Massenquartier. Zeichnung* (In: M. Salon 1894–1895. 566.)
8. Felvételre várakozók a hajléktalanok menhelye előtt. Cserépy Árpád rajza – *Auf die Aufnahme Wartende vor dem Asyl für Obdachlose. Zeichnung von Árpád Cserépy* (In: Vas. Újs. 1886. 68.)
9. Hajléktalanok menhelyei a fővárosban. Kisnyomtatvány – *Asyle für Obdachlose in der Hauptstadt. Kleindruck* (In: A hajléktalanok menhelye igazgatóságának számadó jelentése az 1895. évről. Bp., 1896. Mell.)
10. Szegényügyi rendszabályok részletei – *Auszüge aus den Armenordnungen* (In: A szegényügy rendezését tárgyazó rendszabály. Bp., 1876. 2.; Szabályrendelet a szegényügyről. Bp., 1905. 3.)

Kat. 13

II. KINEK JÁR A SEGÍTSÉG?

WER HAT ANSPRUCH AUF HILFE?

11. Az elhagyottak. Metszet Bruck Lajos festménye nyomán – *Die Verlassenen. Stich nach dem Gemälde von Lajos Bruck* (In: Vas. Újs. 1879. 493.)

12. Rendőrök kitett csecsemőre lelnek a Városligetben. Fénykép – *Polizisten finden einen ausgesetzten Säugling im Stadtwaldchen. Photographie* (In: Új Idők 1903. 1. köt. 32.)

13. Kitett csecsemő megtalálása. Fischer rendőrségi fényképész felvétele a gyermekvédeők kongresszusának kiállításán – *Ein ausgesetzter Säugling wird aufgefunden. Aufnahme des Polizei-Photographen Fischer auf der Ausstellung des Kinderschutzkongresses* (In: Új Idők 1899. 1. köt. 275.)

14. Éjszaka megoldatlan a talált csecsemők ideiglenes elhelyezése. Belügyminisztériumi leirat a fővároshoz, 1880 – *Nächtens ist die vorläufige Unterbringung gefundener Säuglinge ungeregelt. Reskript des Innenministeriums an die Hauptstadt, 1880* (BFL IV 1407b 400/1882–IX.)

15. A Budapesti Első Gyermekmenhely-egyesület felvételi lapja egy rendőrök által megtalált csecsemőről – *Der Aufnahmeschein des Budapester Ersten Kinderasylvereins für einen von der Polizei gefundenen Säugling* (BFL IV 1407b 280/1887–IX.)

16. Csecsemő lelencházba adása a „forgóláda” segítségével. Fénykép – *Abgabe eines Säuglings ins Findelhaus mit Hilfe der „Drehlade”*. Photographie (In: Tolnai Világl. 1905. 170.)

17. A „forgony” (forgóláda) leírása – *Beschreibung der „Drehlade”* (In: Kovács Ferenc: Az országos lelencház társulat alapszabályainak tervezete. Pest, 1868. 12.)

18. A Fehér Kereszt Országos Lelencház Egyesület központi intézete a Tűzoltó utcában. Rajz – *Zentralinstitut des Landes-Findelhausvereins vom Weissen Kreuz in der Tűzoltó Straße. Zeichnung* (In: Tuskai Ödön: Kinderheilkunde und Kinderschutz in Ungarn. Bp., 1899. 52–53. között)

III. A ZÁRT (INTÉZETI) GYERMEK- GONDOZÁS

GESCHLOSSENE KINDER- FÜRSORGE

Kat. 22

19. Az Erzsébet-leányárvaház épülete a Rottenbiller utcában. Metszet – *Das Gebäude des Elisabeth-Mädchenwaisenhauses in der Rottenbiller Straße. Stich* (In: Vas. Újs. 1872. 197.)

20. Gondozottak az árvaház épülete előtt. Fénykép – *Pfleglinge vor dem Gebäude des Waisenhauses. Photographie* (In: Toldy László: A budapesti Erzsébet-leányárvaház története. Bp., 1888. 136–137. között)

21. Részlet a leányárvaház házi- és háztartási rendjéből – *Auszug aus der Haus- und Haushaltungsordnung des Mädchenwaisenhauses* (In: Toldy László: i. m. 61–63.)

22. A Josephinum épülete az Üllői úton. Metszet – *Das Gebäude des Josephinums in der Üllői Straße. Stich* (In: Mo. és a Nagyvilág 1874. 293.)

23. Részlet a Fővárosi József-fiárvaház házi- és háztartási rendjéből – *Auszug aus der Haus- und Haushaltungsordnung des Hauptstädtischen Joseph-Knabenwaisenhauses* (In: Schmall Lajos: A budapesti József-fiárvaház története. Bp., 1893. 68–69.)

24. Jelenetek a fiúárvaházban. Fotóösszeállítás – *Szenen aus dem Knabenwaisenhaus. Photozusammenstellung* (In: Érd. Újs. 1913. 17. sz. 11.)

25. A Mayer Ferenc Fiúárvaház épülete a Városmajor utcában, 1910 körül. Képeslap – *Das Gebäude des Franz Mayer-Knabenwaisenhauses in der Városmajor Straße, um 1910. Ansichtskarte* (FSZEK BGY B. kisny. 1555)

26. Kosárfonás a Mayer-féle fiárvaház munkatermében. Fénykép – *Korbflechten im Arbeitssaal des Mayer-Knabenwaisenhauses. Photographie* (In: Tolnai Világl. 1907. 61.)

Kat. 27

IV. NYÍLT GONDOZÁS – A GYERMEKEK TÁPSZÜLŐKNÉL

OFFENE KINDERFÜRSORGE – KOSTKINDER

27. Csecsemő elhelyezése vidéki tápszülnőnél. Metszet Baditz Ottó festménye nyomán – *Unterbringung von Säuglingen bei Pflegeeltern in der Provinz. Stich nach dem Gemälde von Ottó Baditz* (In: Vas. Újs. 1882. 4–5.)

28. Statisztikai kimutatások a fővárosi gyermekvédelemről 1900 januárjában – *Statistische Ausweise über die hauptstädtische Kinderfürsorge im Januar 1900* (In: Fővárosi statisztikai havifüzetek 1900. 89.)

29. Fővárosi határozatok a dajkaság ellenőrzéséről – *Hauptstädtische Beschlüsse zur die Überwachung der Ammenschaft* (In: Schmall Lajos /szerk/ : A fővárosi hatóság elvi jelentőségű határozatai és szabályai 1873–1896. [Bp., 1906.] 3. köt. 22–23., 25., 241.)

30. A Budapesti Első Gyermekmenhely-egyesület bérelt helyiségei a Mária utcában. Ruzs Károly metszete – *Gemietete Räumlichkeiten des Budapester Ersten Kinderasylvereins in der Mária Straße. Stich von Károly Ruzs* (In: Hazánk és a Külf. 1871. 44.)

31. Engedélykönyv csecsemő vagy kisdedek tartására. Kisnyomtatvány – *Genehmigung zur Haltung und Pflege von Säuglingen und Kleinkindern. Kleindruck* (FSZEK BGY B 362/1/1890. 10. 15.)

32. Szabályrendelet a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye területén szoptatásra és dajkálásra elhelyezett csecsemőkről és kisdedekről – *Statut über die auf dem Gebiet des Komitats Pest-Pilis-Solt-Kiskun zum Stillen und in Ammenschaft untergebrachten Säuglinge und Kleinkinder* (Bp., é. n. 1.)

V. KORAI REFORMTÖREKVVÉSEK

FRÜHE REFORMBESTREBUNGEN

Kat. 33

33. Az Alsó-ausztriai Tartományi Lelencház régi épülete Bécsben. C. Pipich festménye. – *Das alte Gebäude der Niederösterreichischen Findelanstalt in Wien. Gemälde von C. Pipich* (In: Die Fürsorge-Einrichtungen der niederösterreichischen Landesverwaltung zum Schutze des Kindes. Wien, 1917. 11.)

34. Az 1910-ben Wien-Gersthofban megnyitott új központi tartományi gyermekotthon látképe. Erwin Pendl festménye – *Ansicht des neuen, im Jahre 1910 eröffneten Niederösterreichischen Landes-Zentral-Kinderheims in Wien-Gersthof. Gemälde von Erwin Pendl* (In: Die Fürsorge-Einrichtungen... i. m. 18–19. között)

35. Állásfoglalások az állami központi lelencházról folyó vitában – *Stellungnahmen in der Diskussion über ein zentrales staatliches Findelhaus* (In: Szalárdi Mór: Közárvaház és a gyermekhalandóság Magyarországon. Bp., 1879.; Isidor Frankl: Über Findelanstalten. Bp., 1877.; Emlékirat a Budapesten létesítendő központi lelencház tárgyában. Bp., 1894.; Teleki Géza: A lelencház rendezése. Bp., 1896. Címlapok)

36. Lelencház és angyalcsinálók helyett családias vidéki telepeket! Angliai példák. Rajzok – *Ländliche Kolonien mit familiärem Charakter statt Findelhäusern und Engelmacherei! Englische Beispiele. Zeichnungen* (In: Teleki Géza: Az elhagyott kisdedeket /lelenceket/ falusi telepen családban kell nevelni. Bp., 1893. Hátlap)

37. Az állami szerepvállalás sürgetése a főváros részéről – *Das Drängen auf Staats-eingriff von Seiten der Hauptstadt* (In: Horváth János: Javaslat a fővárosi szegényügy rendezése iránt. Bp., 1892. 36–38.; Főv. Közlöny 1894. 36–37. sz. 2.)

VI. TÁRSADALMI JÓTÉKONYSÁG

PRIVATWOHLTÄTIGKEIT

Kat. 38

38. A Fővárosi Szegény Gyermekkert Egylet gondozottjai. Fénykép – *Die Pflöglinge des Hauptstädtischen Armen-Kindergarten Vereins. Photographie* (In: Képes Jótékonyági Naptár 1903. Címlap)

39. Jó szívek. Jótékony előkelőségek tablója. Fénykép – *Gutherzige Damen. Tableau wohltätiger Vornehmheiten. Photographie* (In: Jó Szív Bazárújság 1888. 2. sz. 4.)

40. Ferenc József-üdülöttelep Zebevényben. Rajz – *Die Franz Joseph-Ferienkolonie in Zebevény. Zeichnung* (In: Tuszka Ödön: *Kinderheilkunde und Kinderschutz in Ungarn*. Bp., 1899. 64–65. között)

41. Emléklap a Magyar Gazdasszonyok Egylete árvanöveldejének a megnyitására, 1866. Metszet – *Gedenkblick anlässlich der Eröffnung des Waisenhauses des Vereins der Ungarischen Hausfrauen, 1866. Stich* (FSZEK BGY R. rep. neg. 217.)

42. A szegények között. Fénykép – *Im Kreise der Armen. Photographie* (In: A Keresztény Nő ünnepi száma a Szociális Missziótársulat 25 éves jubileuma alkalmából. 1933. október–november. 24.)

43. A Pesti Izraelita Hitközség fiúárvaházának mosdóterme. Fénykép – *Waschraum im Knabenwaisenhaus der Pester Israelitischen Gemeinde. Photographie* (In: Társad. Múz. 1911. 250.)

44. A Protestáns Országos Árvaház épülete a mai Rózsák terén, 1900 körül. Képeslap – *Das Gebäude des Protestantischen Landeswaisenhauses auf dem heutigen Rózsák Platz, um 1900. Ansichtskarte* (FSZEK BGY B. kisny. 4322)

45. Csoportkép a Nyomorék Gyermek Országos Otthonának avatásán, 1903. Fénykép – *Gruppenbild bei der Einweihung des Landesheim für Verkrüppelte Kinder, 1903. Photographie* (MNM neg. 80783)

46. Statisztikai kimutatás a kerületi közjótékonyági és gyermekvédelmi bizottságok tevékenységéről 1911–1912-ben – *Statistischer Ausweis über die Tätigkeit der Bezirks-Kommissionen für öffentliche Wohltätigkeit und Kinderschutz in den Jahren 1911–1912* (In: Fővárosi Statisztikai Évkönyv 1909–1912. 509.)

47. Útmutató a kerületi szegény- és gyermekgyámok részére – *Anweisung für die Bezirks-Pfleger für Arme und Kinder* (Bp., 1909. 28–29.)

VII. VESZÉLYES GYEREKEK?

GEFÄHRLICHE KINDER?

Kat. 59

48. Gyerekek egy kocsmá előtt, 1890-es évek. Wellisz E. felvétele – *Kinder vor einer Gaststätte, 1890er Jahre. Aufnahme von E. Wellisz* (BTM 58.146.1)

49. A rendőr megvédi a lopáson ért csavargót. Fischer rendőrségi fényképész felvétele a gyermekvédők kongresszusának kiállításán – *Ein beim Diebstahlversuch erwisches Kind wird von einem Polizisten verteidigt. Aufnahme des Polizei-Photographen Fischer auf der Ausstellung des Kinderschutzkongresses* (In: Új Idők 1899. 1. köt. 275.)

50. A toloncházban. Festmény – *Im Schubhaus. Gemälde* (In: Jászniagi Sándor /szerk./: Budapest in Wort und Bild. Berlin, [1899.] 407.)

51. Mihaszna András székesfővárosi m. k. rőndér szemléldődései. Karikatúra – *Betrachtungen des Andreas Nichtsnutz, eines hauptstädtischen Polizisten. Karikatur* (In: Borsszem Jankó 1896. június 28. 9.)

52. Kiskorú csavargók a toloncházban. Fénykép – *Minderjährige Vagabunden im Schubhaus. Photographie* (In: Új Idők 1903. 1. köt. 33.)

53. Csoportkép a székesfővárosi szeretetházban. Képeslap – *Gruppenbild im Hauptstädtischen Rettungshaus. Ansichtskarte* (FSZEK BGY B. kisny. 4735)

54. Üdvözlő a Klotild-szeretetházból. Képeslap – *Gruß aus dem Klotilden-Rettungshaus. Ansichtskarte* (FSZEK BGY B. kisny. 4736)

55. A Budapest Fővárosi Községi Szeretetház házi- és háztartási rendje – *Haus- und Haushaltungsordnung des Budapester Hauptstädtischen Kommunalen Rettungshauses* (Bp., 1891. 3.)

56. A növendékek jellemzése – *Charakterisierung der Pfleglinge* (In: A Fővárosi Szeretetházi Egyesület jelentése 1881. Bp., 1881. Mell.)

57. Heti étrend a Klotild-szeretetházban – *Speiseordnung für die Dauer einer Woche im Klotilden-Rettungshaus* (In: A Klotild Szeretház Egyesület választmányának jelentése 1895. Bp., 1895. 20.)

58. Asztalosműhely a Klotild-szeretetházban. Bajtay György felvétele – *Tischlerwerkstatt im Klotilden-Rettungshaus. Aufnahme von György Bajtay* (In: Új Idők 1903. 1. köt. 573.)

59. Testgyakorlat a Klotild-szeretetházban. Fénykép – *Turnübungen im Klotilden-Rettungshaus. Photographie* (In: Szabó Árpád /szerk./: A Klotild Szeretház Egyesület emlékönyve. Bp., [1926.] 30.)

60. Iskolaterem a Klotild-szeretetházban. Fénykép – *Schulzimmer im Klotilden-Rettungshaus. Photographie* (In: Szabó Árpád /szerk./: i. m. 18.)

VIII. AZ ÁLLAMI GYERMEKVÉDELEM SZÜLETÉSE

DIE GEBURT DES STAATLICHEN KINDERSCHUTZES

Kat. 66

61. Széll Kálmán miniszterelnök, belügyminiszter. Koller Károly felvétele – *Ministerpräsident und Innenminister Kálmán Széll. Aufnahme von Károly Koller* (FSZEK BGY B. kisny. 1748/20)

62. Stefánia özvegy trónörökösne látogatása a védnöksége alatt álló Fehér Kereszt lelencházban. Uhler Ödön felvétele – *Besuch von Stephanie, der Witwe des Thronfolgers im Findelhaus vom Weissen Kreuz, das unter ihrer Schirmherrschaft stand. Aufnahme von Ödön Uhler* (In: Vas. Újs. 1899. 377.)

63. Az állami gyermekvédelem rendszerét megalapozó 1901. évi VIII. és XXI. törvény-cikkek, valamint az 1/1903. BM rendelet és a kereteket pontosító 84.880/1901. BM rendelet – *Gesetzartikel VIII und XXI/1901 und Erlaß Nr. 1/1903 (Innenmin.) zur Begründung des Systems der staatlichen Kinderfürsorge sowie Erlaß Nr. 84.880/1901 (Innenmin.), der die Bedingungen konkretisierte* (In: Magyar Törvénytár 1901. Bp., 1902. 53–55., 127–131.; Karsai Sándor: Az elhagyott gyermekek védelme. Bp., 1903. 16–17., 57.)

64. Kimutatások az új menhelyek működéséről – *Statistische Ausweise über die Tätigkeit der neuen Asyle* (In: A budapesti m. kir. állami gyermekmenhely évi jelentése az 1902. évről. Bp., 1903. 32.)

65. A Fehér Kereszt szabadkai fiókintézete. Az épület és a lelencek. Fényképek – *Filialanstalt des Weissen Kreuzes in Szabadka. Das Gebäude und die Findlinge. Photographien* (In: A Fehér Kereszt Országos Lelencház Egyesület Naptára 1902. 64.)

66. Csecsemő beadása karácsony este az állami menhelyen. Fénykép – *Ein Säugling wird am Weihnachtsabend in das staatliche Findelhaus gebracht. Photographie* (In: Képes Családi Lapok 1905. 1170.)

67. A Fehér Kereszt gyermekkórháza. Fénykép – *Kinderspital des Weissen Kreuzes. Photographie* (BTM 72.324)

68. Az Üllői úton felépült központi állami gyermekmenhely zárókövébe elhelyezett díszokirat. Fénykép – *Ehrenurkunde, eingelassen in den Schlußstein des zentralen staatlichen Kinderspitals in der Üllői Straße. Photographie* (FSZEK BGY B. kisny. 3248)

IX. ÁLLAMI GONDOZÁS

STAATLICHE FÜRSORGE

Kat. 70

69. Az állami gyermekmenhely központi épülete, 1910 körül. Képeslap – *Zentralgebäude des staatlichen Kinderasyl-Verbands, um 1910. Ansichtskarte* (FSZEK BGY B. kisny. 3905)

70. Képek a központi gyermekmenhely életéből, 1908. Felvétel; Gyerekek indítása vidékre; Ravatalozó; Konyhai munka. Fényképek – *Bilder aus dem Alltag im zentralen Kinderasyl, 1908. Aufnahme von Kindern; Entlassung der Kinder in die Provinz; Leichenhalle; Arbeit in der Küche. Photographien* (In: Hungary 1911. 82–91.)

71. „Szociálpolitika és hazafias magyar feladat”: a gyermekvédelem napja a képviselőházban – *„Sozialpolitik und patriotische ungarische Aufgabe”: Kinderschutztag im Abgeordnetenhaus* (In: Gyermekvéd. L. 1911. 65.)

72. Az országos rendszer ábrázolása térképvázlaton – *Kartenentwurf für das Landessystem der Kinderasyle* (In: Jelentés az állami gyermekmenhelyeknek 1905. évi munkásságáról. Bp., 1907. 16–17. között)

73. A vidéki gyermek-gondozótelepek szervezési irányelvei – *Organisationsrichtlinien für die Kinderpflegekolonien in der Provinz* (In: Jelentés... i. m. 31.)

74. Kitüntetett nevelőszülő oklevele – *Anerkennungsdiplom für Pflegeeltern* (In: Jelentés az állami gyermekmenhelyeknek 1907–1910. évi munkásságáról. Bp., 1913. 68.)

75. Felvételre várakozók az Országos Gyermekvédő Liga központi hivatalában. Fénykép – *Auf die Aufnahme Wartende im Zentralbüro der Landes-Kinderschutzliga. Photographie* (In: Szántó I. Béla–Tábori Kornél: Nyomor és bűn a gyermekvilágban. Bp., 1908. 63–65. között)

76. A liga gyermekgondozásra vállalkozó nőket keres. Hirdetés – *Die Landes-Kinderschutzliga sucht Frauen, die die Pflege von Kindern übernehmen. Anzeige* (In: Gyermekvéd. L. 1911. 95.)

77. A liga szegedi iparosinas-otthonának ebédlője. Fénykép – *Speisesaal im Heim der Liga für gewerbliche Lehrlinge in Szeged. Photographie* (In: Gyermekvéd. L. 1911. 10. sz. Címlap)

Kat. 78

X. HARC A „ZÜLLÉS” ELLEN

DER KAMPF GEGEN DIE
„VERWAHRLOSUNG”

78. Kártyázó fiúk egy parkban. Fénykép – *Kartenspielende Kinder in einem Park. Photographie* (BTM 79.948)

79. Prostituáltak a Klauzál utcában. Szőnyi Lajos felvétele – *Prostituierte in der Klauzál Straße. Aufnahme von Lajos Szőnyi* (In: Közbizt. Alm. 1914. 206.)

80. Lakásnyomor és erkölcsi romlás. Részlet egy riportból – *Wohnungsnot und moralischer Verfall. Ausschnitt aus einer Reportage* (In: Szántó I. Béla–Tábori Kornél: i. m. 8.)

81. Hajléktalan gyerekek. Fénykép – *Obdachlose Kinder. Photographie* (In: Gyermekvéd. L. 1911. 194.)

82. Éjszakai razzia, 1905. Fénykép – *Nächtliche Razzia, 1905. Photographie* (FSZEK BGY 755/1)

83. Lányok az Országos Gyermekvédő Liga kőbányai nevelőintézetében. Fénykép – *Mädchen im Erziehungsheim der Landes-Kinderschutzliga in Kőbánya. Photographie* (In: Gyermekvéd. L. 1911. 202.)

84. Az Országos Gyermekvédő Liga nevelőintézeteiben készült háziipari áruk hirdetése – *Anzeigen über Hausgewerbeprodukte aus den Erziehungsheimen der Landes-Kinderschutzliga* (In: Gyermekvéd. L. 1911. 128.)

85. Gyerekek munkavégzés közben az Országos Gyermekvédő Liga soproni szertetházában. Fénykép – *Arbeitende Kinder im Rettungshaus der Landes-Kinderschutzliga in Sopron. Photographie* (In: Gyermekvéd. L. 1911. november. Címlap)

86. Kimutatás a liga szigorított nevelésre berendezett intézményeinek a működéséről – *Ausweis über die Tätigkeit der Schwererziehbaren-Heime der Liga* (In: Jelentés az állami gyermekmenhelyeknek 1907–1910. évi munkásságáról. Bp., 1913. 106.)

87. A liga igazolványa a rendőrséggel való együttműködés biztosítására – *Ausweis der Liga für die Zusammenarbeit mit der Polizei* (In: Gyermekvéd. L. 1908. 8.)

88. Pártfogók kongresszusa a Magyar Tudományos Akadémia dísztermében. Fénykép – *Patronage-Kongreß im Festsaal der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Photographie* (In: Új Idők 1909. 2. köt. 238.)

XI. A RENDŐRSÉG ÉS A GYERMEK- VÉDELEM

DIE POLIZEI UND DER KINDERSCHUTZ

Kat. 92

89. Gyermek Ófelsége. Rajz, szignó: Matskássy – *Seine Majestät das Kind. Zeichnung, signiert: Matskássy* (In: Gegus Dániel: Gyermekvédelem és rendőrség. Bp., é. n. Címlap)

90. Gyerekek rézalkatrészeket lopnak vasúti kocsikról. Fénykép – *Kinder stehlen kupferne Ersatzteile aus einem Eisenbahnwagen. Photographie* (In: Érd. Újs. 1913. 10. sz. 2.)

91. Rendőrök akció közben. Rajz, szignó: Matskássy – *Polizisten in Aktion. Zeichnung, signiert: Matskássy* (In: Gegus Dániel: i. m. 112.)

92. Vallatás razzia után. Fénykép – *Verhör nach der Razzia. Photographie* (In: Új Idők 1903. 1. köt. 33.)

93. Rendőrségi vélemény a fiatakorú prostituáltokról – *Polizeiliches Denken über minderjährige Prostituierte* (In: Jelentés a budapesti állami rendőrség 1908. évi működéséről. Bp., 1909. 206.)

94. Gyermekbíróság a fővárosi rendőrség dunai kapitányságán. Fénykép – *Jugendgericht bei der hauptstädtischen Polizei (Bezirk-Kommissariat Donau). Photographie* (In: Közbizt. Alm. 1910. Bp., 1909. 64.)

95. Kimutatások a gyermekbíróság 1911–1912. évi tevékenységéről – *Ausweise über die Tätigkeit des Jugendgerichtes in den Jahren 1911–1912* (In: Jelentés a budapesti állami rendőrség 1912. évi működéséről. Bp., 1913. 251–252.)

96. A rákospalotai királyi leány-javítóintézet lát képe. Fénykép – *Ansicht der Königlichen Besserungsanstalt für Mädchen in Rákospalota. Photographie* (In: Kun Béla–Láday István /szerk./: A fiatakorúak kriminalitása ellen való küzdelem Magyarországon. Bp., 1905. 312–313. között)

97. Munkaterem a rákospalotai javítóintézetben. Fénykép – *Arbeitsaal in der Besserungsanstalt in Rákospalota. Photographie* (In: Kun Béla–Láday István: i. m. 312–313.)

98. Műhely a kassai királyi fiú-javítóintézetben. Fénykép – *Werkstatt in der Königlichen Besserungsanstalt für Knaben in Kassa. Photographie* (In: Kun Béla–Láday István: i. m. 312–313.)

Kat. 106

XII. A BÁRCZY-KORSZAK ÚJÍTÁSAI

DIE NEUERUNGEN DER REFORMÄRA UNTER BÜRGERMEISTER ISTVÁN BÁRCZY

99. Óvoda a Kiscelli utcai iskolában, 1910-es évek. Erdélyi Mór felvétele – *Kinder-garten in der Schule in der Kiscelli Straße, 1910er Jahre. Aufnahme von Mór Erdélyi* (BTM 62.192.240)

100. Bárczy István polgármester az MTK-pálya avatóján. Balogh Rudolf felvétele – *Bürgermeister István Bárczy bei der Eröffnung des MTK-Fußballplatzes. Aufnahme von Rudolf Balogh* (In: Vas. Újs. 1912. 269.)

101. Melly József, 1910-től a székesfővárosi árvaszék elnöke. Fénykép – *József Melly, der Vorsitzende des Hauptstädtischen Waisenstuhls ab 1910. Photographie* (In: A Nemzeti Zenede évkönyve 1934–1935. Bp., 1935. 1.)

102. Megérkezik az ebéd az Aréna úti napközi otthonba. Balogh Rudolf felvétele – *Anlieferung des Mittagessens in das Tagesheim in der Aréna Straße. Aufnahme von Rudolf Balogh* (In: Vas. Újs. 1908. 125.)

103. Kiskorú prostituált. Rajz, szignó: Matskássy – *Minderjährige Prostituierte. Zeichnung, signiert: Matskássy* (In: Gegus Dániel: i. m. 41.)

104. Kiskorú perditák nyilvántartó lapja – *Karteiblatt zur Evidenzhaltung von minder-jährigen Prostituierten* (In: Melly Béla: Az árvaszék hivatása a gyermekvédelemben, különösen a házasságon kívül született gyermekek védelmében és a prostitúció elleni harcban. Bp., 1913. 129.)

105. Az árvaszék hivatásos gyámja eljár házasságon kívül született gyermek utáni tartásdíj behajtása érdekében. Ügyirat – *Vorgehen des Berufsvormundes des Waisenstuhls bei der versuchten Eintreibung der Unterhaltsbeiträge für ein uneheliches Kind. Akte* (BFL 1411f 4168.)

106. Erdey Gyula szanatóriumának épülete a Bakáts téren, amelyet 1913-ban a főváros szülészeti létrehozása céljából bérbe vett. Fénykép – *Das Gebäude des Sanatoriums von Gyula Erdey auf dem Bakáts Platz, das die Hauptstadt 1913 zum Zwecke der Einrichtung einer Entbindungsstation anmietete. Photographie* (In: Budapest új épületei. Bécs, [190?] 1. köt. 37.)

XIII. A FŐVÁROSI REFORMOK SZOLGÁLATÁBAN

IM DIENSTE DER HAUPT- STÄDTISCHEN REFORMEN

Kat. 109

107. Nyaraló gyerekek sorozása – *Musterung von Kindern zwecks Zuweisung in Ferienkolonien* (In: P. Napló 1913. június 7. 8.)

108. Felvétel a szünidei gyermektelepre. Fénykép – *Aufnahme von Kindern in die Ferienkolonien. Photographie* (In: Érd. Újs. 1913. 15. sz. 8–9.)

109. A Szünidei Gyermektelep Egyesület zebegényi üdülőjében. Fényképek – *Im Erholungsheim des Vereins für Ferien-Kolonien in Zebegény. Photographien* (In: Vas. Újs. 1910. 642–644.)

110. Az Ingyentej Egyesület szegény gyermekek és csecsemők részére. Kimutatás, 1901–1911 – *Verein für Kostenlose Milch für Kleinkinder und Säuglinge. Ausweis, 1901–1911* (Bp., 1911. Címlap)

111. Csecsemőápolási alapismeretek versbe szedve – *Säuglingspflegerische Grundkenntnisse in Versform* (In: Az Ingyentej Egyesület szegény gyermekek és csecsemők részére. Évi kimutatás az 1913–1914. évről. Bp., 1914. 7–8.)

112. Képek az Ingyentej Egyesület Izabella utcai központi helyiségéről és a kőbányai fiókról. Fényképek – *Bilder aus der Zentrale des Vereins für Kostenlose Milch und aus der Filialanstalt im Stadtteil Kőbánya. Photographien* (In: Az Ingyentej Egyesület [...] 1901–1911. i. m. 19., 20., 25.)

113. A gyermekvédelem kiállítóterme a Társadalmi Múzeumban. Fénykép – *Ausstellungsraum für Kinderfürsorge im Gesellschaftsmuseum. Photographie* (In: Társad. Múz. 1912. 449.)

114. Gyermektanulmányi kiállítás plakátja, 1913 – *Plakat der Ausstellung zur Kinderforschung, 1913* (BTM 25/921/312)

Kat. 117

XIV. AZ ÁLLAMI GONDOZÁS VÁLSÁGA

DIE KRISE DER STAATLICHEN KINDERFÜRSORGE

115. Munkából kizárt dohánygyári munkásnők egy előmunkást a fagyaltozóba szorítanak, 1910-es évek. Müllner János felvétele – *Entlassene Tabakarbeiterinnen drängen einen Vorarbeiter in einen Eisladen, 1910er Jahre. Aufnahme von János Müllner* (MNM neg. 19769)

116. Vándorkereskedő Angyalföldön. Fénykép – *Händler im Stadtteil Angyalföld. Photographie* (In: Tolnai Világl. 1913. 7. sz. 13.)

117. Szemétválogató munkásnők a fővárosi szeméttelep feldolgozóüzemében. Szőnyi Lajos felvétele – *Sortierende Arbeiterinnen in der hauptstädtischen Müllverarbeitungsanlage. Aufnahme von Lajos Szőnyi* (In: Nő 1914. 33.)

118. Tömegkvartély a Kisfüvaros utcában. Fénykép – *Massenquartier in der Kisfüvaros Straße. Photographie* (In: Érd. Újs. 1913. 40. sz. 14.)

119. A költségvetési kereteket meghaladja az állami gyermekmenhelyekre felvett gyerekek száma. Belügyminisztériumi leirat a főváros polgármesteréhez, 1913 – *Die Zahl der in die staatlichen Kinderheime aufgenommenen Kinder überschreitet den budgetären Rahmen. Innenministerielles Reskript an den Bürgermeister der Hauptstadt, 1913* (BFL IV 1407b 1056/1908–IX.)

120. Gazdasági válságjelenségek, költségvetési megszorítások. Részletek kormányjelentésekből – *Wirtschaftliche Krisenerscheinungen, Einschränkungen im Budget. Ausschnitte aus Regierungsberichten* (In: A Magyar Királyi Kormány működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv 1910. Bp., 1911. 21.; 1913. Bp., 1915. 28.; 1914. Bp., 1916. 30.)

121. Tiltakozás az állami gyermekvédelem költségvetésének megkurtítása ellen – *Protest gegen die finanziellen Restriktionen im staatlichen Kinderschutz* (In: Nő 1910. 196.)

122. Részlet Sándor János belügyminiszter parlamenti beszédéből – *Ausschnitt aus der Rede des Innenministers János Sándor im Parlament* (In: Gyermekvéd. L. 1914. 127.)

123. Berend Miklós: Az állami gyermekvédelem renaissance-a? – *Miklós Berend: Die Renaissance des staatlichen Kinderschutzes?* (In: Gyermekvéd. L. 1914. 81.)

124. Fényképes részlet az Országos Stefánia Szövetség csecsemőgondozási ismeretterjesztő kiadványából – *Mit Photographien illustrierter Ausschnitt aus der populärwissenschaftlichen Publikation des Landes-Stephanien-Verbandes zum Thema Säuglingspflege* (In: Zerwer Antónia: A csecsemőápolás abc-je. Bp., 1918. 46.)

125. Bókay János gyermekgyógyász professzor, az Országos Stefánia Szövetség egyik vezéralakja. Fénykép – *János Bókay, Kinderarzt, Professor, leitende Persönlichkeit des Landes-Stephanien-Verbandes. Photographie* (In: A Stefánia Szegénykórház-egyesület évkönyve 1909-ről. Bp., 1910. Címlap előtt)

Vitrinek Vitrinen

A. NŐK, NŐMOZGALMAK ÉS A GYERMEKVÉDELEM

*FRAUEN, FRAUENBEWEGUNGEN
UND DER KINDERSCHUTZ*

Kat. 142

126. Magyarország közművelődési és jótékonyági egyesületeinek pártoló és vezérhölgyei 1880-ban. Kényomat – *Die leitenden und Schutzdamen der ungarischen Bildungs- und Wohltätigkeits-Frauenvereine im Jahre 1880. Lithographie* (FSZEK BGY R. rep. neg. 1511)

127. A leányárvák varró- és szabászati iskolája a protestáns árvaházban. Fénykép – *Näh- und Schneiderschule für Waisenmädchen im Protestantischen Waisenhaus. Photographie* (In: A Budapesti Protestáns Országos Árvagygyesület és árvaházainak története 1859–1895. Bp., 1896. Címlap előtt)

128. A Pesti Izraelita Nőegylet leányárvamenhelyének szabályzata – *Hausordnung des Mädchenwaisenhauses des Pester Israelitischen Frauenvereins* (Bp., 1894.)

129. A Pesti Izraelita Nőegylet első leányárvaháza a Három dob utcában. Metszet – *Das erste Mädchenwaisenhaus des Pester Israelitischen Frauenvereins in der Három dob Gasse. Stich* (In: Mo. és a Nagyvilág 1868. 382.)

130. A Magyar Gazdasszonyok Egyletének árvaleányháza. Metszet – *Das Mädchenwaisenhaus des Vereins der Ungarischen Hausfrauen. Stich* (In: Mo. és a Nagyvilág 1868. 382.)

131. A Magyar Gazdasszonyok Egyletének leányárvaháza és nevelőintézete Cinkotán, 1910-es évek. Képeslap – *Mädchenwaisenhaus und Erziehungsanstalt des Vereins der Ungarischen Hausfrauen in Cinkota, 1910er Jahre. Ansichtskarte* (FSZEK BGY B. k. isny. 4698)

132. A Katholikus Nővédő-egyesület Bakáts téri patronage-ának tevékenységéről – *Über die Tätigkeit der auf dem Bakáts Platz befindlichen Patronage des Katholischen Frauenschutzvereins* (In: A Katholikus Nővédő-egyesület [...] jelentése 1904. Bp., 1905. 18–19.)

133. A Feministák Egyesületének vezető személyiségei: Glücklich Vilma, (Bédy-) Schwimmer Rózsa, Szirmay Oszkár. Máté Olga felvételei – *Leitende Persönlichkeiten des Feministenvereins: Vilma Glücklich, Rózsa (Bédy-)Schwimmer, Frau Oszkár Szirmay. Aufnahmen von Olga Máté* (In: A Nők Választójogi Világszövetségének VII. világkongresszusa. Bp., [1913.] 10., 13., 31.)

134. Jelentések a Feministák Egyesülete anya- és gyermekvédelmi bizottságának a ténykedéséről – *Berichte über die Tätigkeit der Mutter- und Kinderschutzkommission des Feministenvereins* (In: Nő 1914. 142–143.; Jelentés az állami gyermekmenhelyeknek 1907–1910. évi munkásságáról. Bp., 1913. 168.)

135. Felkérő levél a Feministák Egyesülete gyermekvédő bizottságától egy magándajkaságba adott gyermek helyzetének a vizsgálatára. Gépirat – *Bittschrift der Kinderschutzkommission des Feministenvereins zur Überprüfung der Lage eines in Privatpflege untergebrachten Kindes. Maschinenschrift* (MOL P 987/I/3/1912.)

136. Kimutatás az állami gyermekmenhely Erzsébetfalván dajkaságban elhelyezett és a Feministák Egyesületének tagjai által ellenőrzött gondozottjairól. Kézirat – *Ausweis über die in Erzsébetfalva in Pflege befindlichen und von Mitgliedern des Feministenvereins überwachten Pflinglinge des Staatlichen Kinderasyls. Handschrift* (MOL P 987/I/3/1912.)

137. Glücklich Vilma levele Schwimmer Rózsához, 1905. Kézirat – *Brief von Vilma Glück an Rózsa Schwimmer, 1905. Handschrift* (Schwimmer–Lloyd Collection – MSS. & Archives Section N. Y. P. L. A8)

138. Meseolvasás egy napközi otthonban. Fénykép – *Märchenerzählen in einem Tagesheim. Photographie* (In: Társad. Múz. 1911. 250.)

139. Schwimmer Rózsa hozzászólása a gyermekvédelemről tartott szakértekezleten a Belügyminisztériumban, 1903. március 17. Kézirat – *Redebeitrag von Rózsa Schwimmer auf der Fachenquête zum Kinderschutz im Innenministerium am 17. März 1903. Handschrift* (Schwimmer–Lloyd Collection – MSS. & Archives Section N. Y. P. L. M1 /Budapesti Tudósító 1903. március 17. 11–18.)

140. Tudósítás a kassai patronage-kongresszusról – *Bericht über den Patronage-Kongreß in Kassa* (In: Nő 1911. 168.)

141. A Nők Választójogi Világszövetségének budapesti világkongresszusán szervezett gyermekvédelmi kirándulás programja – *Das Programm zum Kinderschutz-Ausflug während des Weltkongresses des Weltbundes für das Frauenstimmrecht in Budapest* (In: VII. International Woman Suffrage Congress. Program. Bp., 1913. 91.)

142. A kongresszus vendégei a Vigadó előtt. Fénykép – *Die Gäste des Kongresses vor der Redoute. Photographie* (FSZEK BGY B. k. isny. 5247)

143. Gyermeknap állásfoglalás a Feministák Egyesületének a lapjában – *Stellungnahme zum Kinderschutztag im Blatt des Feministenvereins* (In: Nő 1914. 177.)

144. A Magyarországi Nőegyesületek Szövetsége közgyűlésének résztvevői a Nemzeti Múzeum előtt. Fénykép – *Die Teilnehmerinnen der Generalversammlung des Bundes der Ungarischen Frauenvereine vor dem Nationalmuseum. Photographie* (In: Vas. Újs. 1909. 980.)

145. A Magyarországi Nőegyesületek Szövetségének hivatalos közleményei – *Offizielle Mitteilungen des Bundes der Ungarischen Frauenvereine* (In: Egyesült Erővel 1909. 11–12. sz. 2.; 1911. 70.)

146. Az anyaság védelméről és biztosításáról – *Über den Schutz und die Versicherung der Mutterschaft* (In: Nő 1908. 10.)

147. A leánykereskedelem – *Der Mädchenhandel* (In: Világ 1913. március 22. 5.)

B. A GYERMEKEK HÉTKÖZNAPJAI

KINDERALLTAG

Kat. 149

148. Utcán játszó gyerekek, 1900 körül. Fénykép – *Auf der Straße spielende Kinder, um 1900. Photographie* (BTM 58.172.1)

149. Utcái fürdő, 1904 körül. Fénykép – *Plansch auf der Straße, um 1904. Photographie* (BTM 1274.47)

150. Fürdőzés a Dunában, Lágymányos, 1900 körül. Fénykép – *Baden in der Donau, Stadtteil Lágymányos, um 1900. Photographie* (BTM 1274.53)

151. Angyalföldi gyerekek, 1910 körül. Erdélyi Mór felvétele – *Kinder aus dem Stadtteil Angyalföld, um 1910. Aufnahme von Mór Erdélyi* (BTM 75.767)

152. Gyereksapat az Aréna utcai kislakások udvarán, 1910-es évek. Fénykép – *Kinderschar im Hof der Kleinwohnungen in der Aréna Straße, 1910er Jahre. Photographie* (BTM 62.192)

153. A Batthyány téri piacon, 1900 körül. Fénykép – *Markt auf dem Batthyány Platz, um 1900. Photographie* (FSZEK BGY B. kisny. 2121)

154. A Váci úti községi elemi népiskola millenniumi ünnepélye. Gelléri és Weisz felvétele – *Millenniumsfest der kommunalen Grundschule in der Váci Straße, 1896. Aufnahme von Gelléri und Weisz* (FSZEK BGY B. kisny. 3781)

155. Cipézműhely a Német utcai iskolában, 1910-es évek. Müllner János felvétele – *Schusterwerkstätte in der Schule in der Német Straße, 1910er Jahre. Aufnahme von János Müllner* (MNM neg. 31830)

156. Csoportkép az Országos Nő Iparegylet ipariskolájában, 1890 körül. Fénykép – *Gruppenbild aus der Gewerbeschule des Landes-Frauen-Gewerbevereins, um 1890. Photographie* (FSZEK BGY 82/257)

157. Rikkancsok. Fénykép – *Zeitungsverkäufer. Photographie* (In: Tolnai Világl. 1905. 500.)

158. Gyerekmunkások a Láng Gépgyár öntödéjében, 1900 körül. Fénykép – *Kinderarbeit in der Gießerei der Maschinenfabrik Láng, um 1900. Photographie* (BTM 58.172.1)

159. A kenyérbolt előtt. Fénykép – *Vor dem Brotladen. Photographie* (In: Új Idők 1909. 2. köt. 204.)

160. Lakásnyomor. Fénykép – *Wohnungsnot. Photographie* (In: Tolnai Világl. 1910. 1797.)

C. GYERMEKSORSOK AZ AKTÁK TÜKRÉBEN

KINDERSCHICKSALE IM SPIEGEL DER AKTEN

Kat. 161

161. Talált csecsemővel kapcsolatos intézkedések ügyiratai, 1887–1888 – *Akten über das Vorgehen in Zusammenhang mit einem gefundenen Säugling, 1887–1888* (BFL IV 1407b 280/1887–IX.)

162. Kérelmek árvaházi elhelyezés iránt – *Bitschriften zur Unterbringung im Waisenhaus* (BFL IV 1407b 442/1908–IX.; BFL IV 1407b 499/1908–IX.)

163. Árvaszéki véghatározat egy csavargáson ért fiú állami gondozásba vételéről – *Beschluß des Waisenstuhls zur Unterbringung eines vagabundierenden Jungen in staatlicher Pflege* (BFL IV 1407b 2261/1912–IX.)

D. FŐVÁROSI „JÓTÉKONYKODÁS”

HAUPTSTÄDTISCHE „WOHLTÄTEREI”

The image shows a historical document titled "Hauptstädtische Wohltäterei" (Main City Charity) from 1875. It features a table with columns for names, addresses, and other details. The document is handwritten and includes a signature at the bottom.

Név		Cím		Munka		Juttatás		Munka		Juttatás	
1875	1875	1875	1875	1875	1875	1875	1875	1875	1875	1875	1875

Kat. 182

164. Fővárosi jótékonykodás. Metszet – *Hauptstädtische Wohltäterei. Stich* (In: Mo. és a Nagyvilág 1875. 27.)

165. A Fehér Kereszt egyeslet javára [...] rendezendő kerékpáros virágkorzó sorrendje, 1897. Kisnyomtatvány – *Reihung der Fahrräder beim Blumenkarneval [...] zugunsten des Vereins vom Weissen Kreuz, 1897. Kleindruck* (FSZEK BGY B 394/1/1897. VI. 13.)

166. Szegény iskolás gyermekek felruházásának támogatására szervezett színelőadás belépőjegye, 1897. Kisnyomtatvány – *Eintrittskarte zu einer Theateraufführung gewidmet der Sammlung für die Bekleidung armer Schulkinder, 1897. Kleindruck* (FSZEK BGY B 362/1879. I. 13.)

167. Nagy elite álarcosbál [...] belépti-jegye, 1896. Kisnyomtatvány – *Eintrittskarte [...] zum großen Eliten-Maskenball, 1896. Kleindruck* (FSZEK BGY B 394/1/1896. I. 26.)

168. Belépő a Vigadóba jótékony célú hangversenyre, 1888. Kisnyomtatvány – *Eintrittskarte zu einem Wohltätigkeitskonzert in die Redoute, 1888. Kleindruck* (FSZEK BGY B 362/1/1888)

169. A Kőbányai Kiseddóvó-egyesület báljának táncrendje, 1886. Kisnyomtatvány – *Tanzordnung des Balls des Kleinkinderbewahr-Vereins von Kőbánya, 1886. Kleindruck* (FSZEK B 394/1/1886. II. 1.)

170. Mária Dorottya és Margit főhercegnők [...] a Klotild-szeretház és a Mária Dorottya-Egylet javára [...] kegyelmesen adományozott sajátkezű hímezése [...] kisorsoltatik, 1885. Kisnyomtatvány – *Die von den Erzherzoginnen Maria Dorothea und Margarethe [...] gnädig gespendete eigenhändige Stickerei wird zum Nutzen [...] des Klotilden-Rettungshauses und des Maria Dorothea-Vereins verlost, 1885. Kleindruck* (FSZEK BGY B 362/1/1885. VII. 20.)

171. Jó Szív Bazárújság – *Basarzeitung Gutes Herz* (1888. május 12. Címlap)

172. Személyes meghívás a Vigadónál rendezett tavaszi ünnep „Jó Szív” sátorába, 1908. Kisnyomtatvány – *Persönliche Einladung in das Zelt des „Guten Herzes” beim Frühlingsfest bei der Redoute, 1908. Kleindruck* (FSZEK BGY B 362/1/1908. VI. 4.)

173. Adakozási ív – *Liste zur Eintragung von Spendenverpflichtungen* (In: Az Országos Gyermekvédelmi Egyesület 1910. évi jelentése. Bp., 1911. Mell.)

174. Jótékony művésznők – *Wohltätige Künstlerinnen* (In: Képes Jótékonyági Naptár 1903. Bp., é. n. 41.)

175. Az Országos Gyermekvédelő Liga jótékonyági bélyegei, 1910 körül. Kisnyomtatvány – *Wohltätigkeitsmarken der Landes-Kinderschutzzliga, um 1910. Kleindruck* (FSZEK BGY B. kisny. 2844)

176. Az Országos Gyermekvédelő Liga adakozási felhívása egy számlócédulán, 1910 körül. Kisnyomtatvány – *Aufruf der Landes-Kinderschutzzliga zur Spende auf einem Zählzettel, um 1910. Kleindruck* (FSZEK BGY B. kisny. 2844)

177. Az Ingyen Kenyér Egyesület sorsjátéka, 1910. Plakát – *Lotterie des Vereins für Kostenloses Brot, 1910. Plakat* (BTM 25/921/135)

178. Gyűjtőpersely az Ingyentej Egyesület számára. Fénykép – *Sammelbüchse für den Verein für Kostenlose Milch. Photographie* (In: Új Idők 1902. 1. köt. 84.)

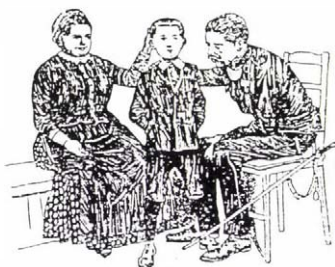
179. Az Országos Gyermekvédelő Liga gyűjtése, 1910 körül. Winkler Rezső felvétele – *Sammlung der Landes-Kinderschutzzliga, um 1910. Aufnahme von Rezső Winkler* (FSZEK BGY B. kisny. 4032)

180. A megtámadott automobil. Jótékony hölgyek perselyeznek az Oktogonnál. Jelfy Gyula felvétele – *Das überfallene Automobil. Wohltätige Damen sammeln auf dem Oktogon Platz. Aufnahme von Gyula Jelfy* (In: Vas. Újs. 1912. 373.)

181. A gyermeknap eredménye számokban – *Ergebnisse des Kinderschutztages in Zahlen* (In: Gyermekvéd. L. 1909. 96.)

182. Gyermeknap emlékek. Karikatúrák – *Andenken zum Kinderschuttag. Karikaturen* (In: Pikkoló 1909. 4. sz. 6–8.)

E. KORABELI TUDÓSÍTÁSOK

DER ZEITGENÖSSISCHE BLICK AUF DIE KINDER

Kat. 189

183. Harc a kenyérért. Rajz és magyarázata – *Kampf ums Brot. Eine Zeichnung und ihre Erklärung* (In: Ország-Világ 1881. 201., 213.)

184. A nyomor poézise. Rajz – *Poesie des Elends. Zeichnung* (In: M. Salon 1894–1895. 567.)

185. A nyersanyag és az eredmény. Fotómontázs – *Rohmaterial und Resultat. Photo-montage* (In: Társad. Múz. 1911. 108.)

186. A gyermekbűnök háttere. Márton [Lajos] rajza – *Die Hintergründe kindlicher Missetaten. Zeichnung von [Lajos] Márton* (In: Gyermekvédelem 1913. 1. sz. Hátlap)

187. Szántó I. Béla–Tábori Kornél: Nyomor és bűn a gyermekvilágban – *Béla I. Szántó–Kornél Tábori: Elend und Sünde in der Kinderwelt* (Bp., 1908. Címlap)

188. A jótékony egyleti bácsi. Karikatúra – *Der Onkel vom Wohltätigkeitsverein. Karikatur* (In: *Fidibusz* 1905. 34.)

189. Kozma Andor: Három földi, Illusztrált elbeszélés – *Andor Kozma: Drei Landsleute. Illustrierte Erzählung* (In: *Az Újság Album-naptára* 1907. Bp., 1906. 27–33.)

190. Balla Jenő: Bűn és nyomor. Leleplezések Budapest rejtelmiből – *Jenő Balla: Sünde und Elend. Enthüllungen aus den Geheimnissen von Budapest* (Bp., 1909. Címlap)

191. A kloáka tündére. Fiatal prostituált. Szőnyi Lajos felvétele – *Die Fee der Kloake. Minderjährige Prostituierte. Aufnahme von Lajos Szőnyi* (In: *Közbizt. Alm.* 1914. 207.)

192. A legszebb magyar árvalányok pályázata. Fénykép – *Wettbewerb der schönsten ungarischen Waisenmädchen. Photographie* (In: *Érd. Újs.* 1913. 30. sz. 67.)

Plakátok Plakate

193. Az Ingyentej Egyesület gyermekünnepélye az Állatkertben, 1908. Kromolitográfia, Bér Dezső munkája – *Kinderfest des Vereins für Kostenlose Milch im Tiergarten, 1908. Chromolithographie, Dezső Bér* (BTM 25/921/135)

Kat. 194

194. Az Aszódi Királyi Javítóintézet kertészetének chrysanthemumkiállítása a Nemzeti Szalonban, 1909. Kromolitográfia – *Chrysanthem-Ausstellung der Gärtnerei der Königlichen Besserungsanstalt in Aszód im Nationalsalon in Budapest, 1909. Chromolithographie* (BTM 25/921/165)

195. Parodisztikus tárlat az Országos Gyermekvédő Liga javára a Terézvárosi Kaszinóban, 1909. Kromolitográfia, Márk Lajos munkája – *Ausstellung von Karikaturen zugunsten der Landes-Kinderschutliga, 1909. Chromolithographie, Lajos Márk* (BTM 25/921/151)

196. Az Országos Anya- és Csecsemővédő Egyesület teadélutánja a Vigadóban, 1910. Kromolitográfia, szignó: Zórád – *Teegesellschaft des Landesvereins für Mutter- und Kinderschutz in der Redoute, 1910. Chromolithographie, signiert: Zórád* (BTM 25/921/188)

197. A Nyomorék Gyermek Országos Otthona teaestélyt rendez a Vigadóban, 1914. Kromolitográfia, Bíró Lajos munkája – *Vom Landesheim der Verkrüppelten Kinder in der Redoute veranstalteter Teeabend, 1914. Chromolithographie, Lajos Bíró* (BTM 25/917/420)

198. Gyermeknap, 1910 körül. Kromolitográfia – *Kinderschutztag, um 1910. Chromolithographie* (BTM 144/924)

A katalógusban használt rövidítések jegyzéke

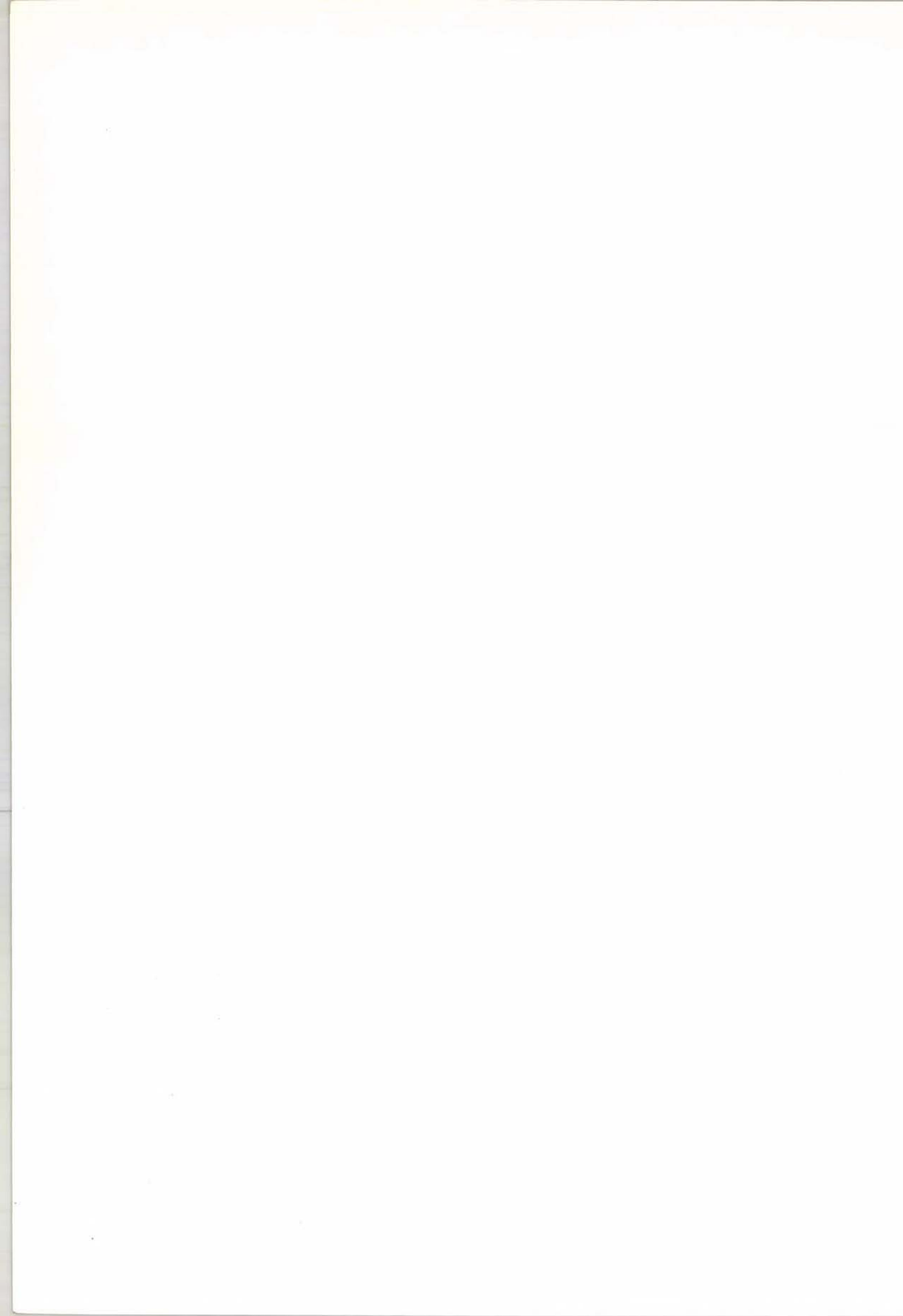
Abkürzungsverzeichnis

B. kisny.	Budapest Gyűjtemény kisnyomtatványtári és fotóarchívumi leltári jelzet – <i>Inventarnummer der Kleindrucke und Bilddokumente in der Budapest-Sammlung</i>
BFL	Budapest Főváros Levéltára – <i>Budapester Hauptstädtisches Archiv</i>
BM rendelet	Belügyminisztériumi rendelet – <i>Innenministerieller Erlaß</i>
Bp.	Budapest (kiadás helyeként – <i>als Erscheinungsort</i>)
BTM	Budapesti Történeti Múzeum – <i>Historisches Museum der Stadt Budapest</i>
é. n.	évszám nélkül – <i>ohne Jahr</i>
Érd. Újs.	Az Érdekes Újság
Főv. Közlöny	Fővárosi Közlöny
FSZEK BGY	Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Budapest Gyűjtemény – <i>Stadtbibliothek Ervin Szabó, Budapest. Budapest-Sammlung</i>
Gyermekvéd. L.	A Gyermekvédelem Lapja, Gyermekvédelmi Lap
Hazánk és a Külf.	Hazánk és a Külföld
i. m.	idézett mű – <i>zitiertes Werk</i>
Kat.	Katalógus – <i>Katalog</i>
köt.	kötet – <i>Band</i>
Közbizt. Alm.	A Közbiztonság Almanachja

M. Salon	Magyar Salon
mell.	melléklet – <i>Beilage</i>
MNM	Magyar Nemzeti Múzeum – <i>Ungarisches Nationalmuseum</i>
Mo. és a	
Nagyvilág	Magyarország és a Nagyvilág
MOL	Magyar Országos Levéltár – <i>Ungarisches Landesarchiv</i>
N. Y. P. L.	New York Public Library
neg.	negatív raktári száma – <i>Inventarnummer des Negativs</i>
Nő	A Nő és a Társadalom, A Nő
P. Napló	Pesti Napló
R. rep. neg.	reprodukció raktári száma – <i>Inventarnummer der Reproduktion</i>
sz.	szám – <i>Nummer</i>
szerk.	szerkesztő – <i>Redakteur</i>
Társad. Múz.	A Társadalmi Múzeum Szemléje, Társadalmi Múzeum Értesítője
Tolnai Világl.	Tolnai Világlapja
Vas. Újs.	Vasárnapi Újság

A katalógusban a kiállított tárgyak megnevezésekor a korabeli megfogalmazások átvételére törekedtünk; ezt külön idézőjellel nem jelöltük.

Im Katalogteil wurden die zeitgenössischen Begriffe und Formulierungen weitgehend übernommen. Auf einen eigenen Ausweis durch Anführungszeichen haben wir dabei verzichtet.

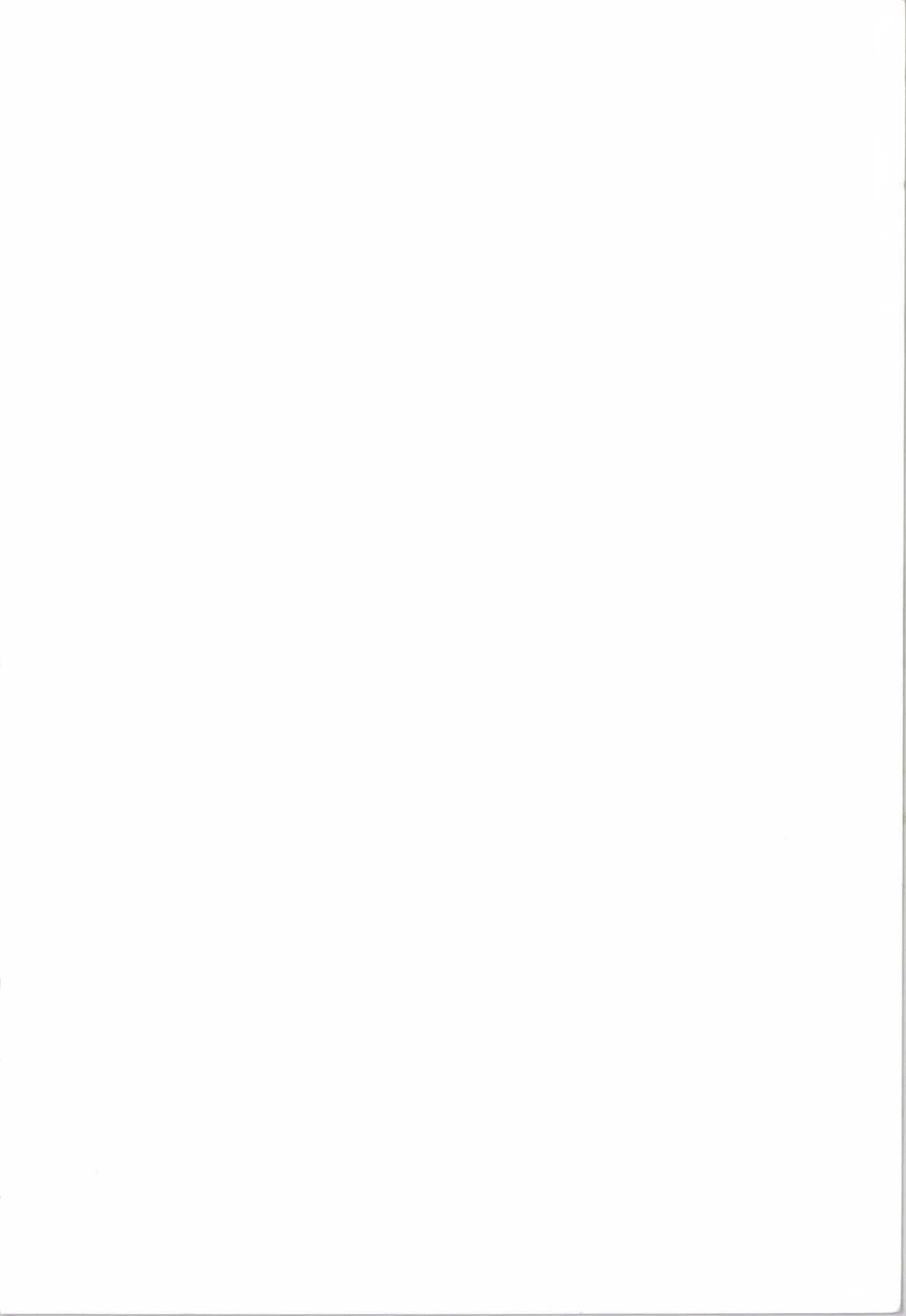

Tartalom

Inhalt

Bevezető <i>Vorwort</i>	5
Gerhard Melinz–Susan Zimmermann: Gyermek- és ifjúságvédelem Budapesten és Bécsben a dualizmus korában <i>(Kinder- und Jugendschutz in Budapest und Wien im Zeitalter des Dualismus)</i>	9
Képösszeállítás <i>Bildteil</i>	29
Katalógus <i>Katalog</i>	55

ISBN 963 581 166 7
Kiadja a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár
Felelős kiadó: Kiss Jenő főigazgató
Készült a FSZEK sokszorosító üzemében
Szedte és tördelte: Czákó Ferencné
Táskaszám: 96/201 Terjedelem: 7 ív Példányszám: 400

Ára: 150,- Ft